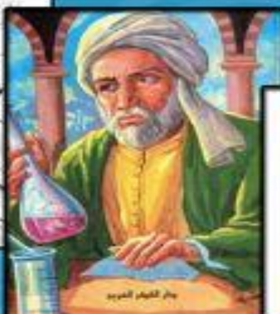
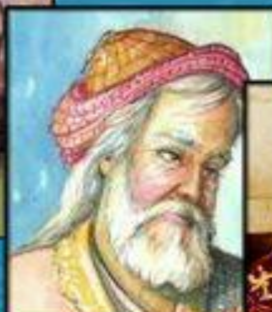
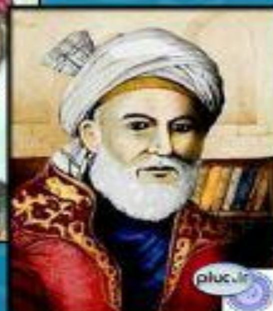
دانشمندان و شاعران مسلمان
در
طول تاریخ

جمع آوری
عبدالله راشدی

بسم الله الرحمن الرحیم

دانشمندان و شاعران مسلمان درطول تاریخ

جمع آوری کننده : عبدالله راشدی

١۴٣٩ هـ . ق ٩ شوال

١٣٩٧/۴/٢ هجری شمسی

مقدمه

الحمدلله و الصلاه و السلام علی رسول الله و علی آله و صحبه و سلم أما بعد ...

خدا را شاکریم که منت بر ما نهاد تا قدمی در راه این دین برداریم ...

اسلام ستیزان و ملحدان همواره اسلام را مخالف با علم و پیشرفت وتکنولوژی معرفی کرده اند و در نظر آنها اسلام دینی است که کاملا با علم مخالف است . ولی ادعای آنها چقدر صحت دارد ؟ در طول تاریخ اسلامی دانشمندان ، فیلسوفان ، ادیبان و شاعران بسیار زیادی وجود داشته اند که امروزه دنیا مدیون اختراعات و اکتشافات آنان است .

بزرگترین اختراعات و اکتشافات توسّط مسلمین صورت گرفته است و این چیزی را جز این بیان نمی دارد که اسلام همواره انسان را به یادگیری علم تشویق می کند و با بی علمی کاملاً مخالف است .

در این کتاب ارزشمند ، زندگی بیش از ۱۰۰ دانشمند ، ادیب ، ستاره شناس ، شاعر و ... بصورت مختصر گذاشته شده است که البتّه تعدادشان از این مقدار بسیار زیادتر است ولی ما به این مقدار اکتفا نموده ایم ، و نکته ی

قابل توجّه این است که بالغ بر نود درصد این دانشمندان اهل ایران بوده و این کاملاً با ادّعای ملّی‌گرایان مغایرت دارد که ایران را بعد از اسلام شکست خورده از نظر علمی می پندارند .

متون این کتاب از منابع و سایت های معتبر و کتاب های مهم و با ارزش جمع آوری گردیده شده است .

امیدوارم که این کتاب مفید واقع شده باشد و یکی از صدها جوابی باشد برای اسلام ستیزان و ملّی‌گرایانی که با دروغ و افترا اسلام را بد جلوه می دهند و همواره دین را مخالف با علم معرفی می کنند .

السّلام علیکم و رحمهٔ الله و برکاته ...

۱۴۳۹ هجری قمری ۱۱ ماه شوال .. مصادف با ۱۳۹۷/۴/۲ هجری شمسی ... عبدالله راشدی .

۱ . محمد بن موسی خوارزمی

(زاده حدود سال ۷۸۰ میلادی و درگذشت ۸۵۰ میلادی) ریاضیدان ، ستاره شناس ، فیلسوف ، جغرافیدان و مورخ شهیر ایرانی در دوره عباسیان است . وی در حدود سال ۷۸۰ میلادی (قبل از ۱۸۵ قمری) در خوارزم زاده شد . ابن ندیم و قفطی اصالت او را از خوارزم می دانند . لقب وی معمولاً اشاره به شهر خوارزم دارد که همان خیوه کنونی واقع در جنوب دریاچه آرال مرکزی و بخشی از جمهوری ازبکستان کنونی است . شهرت علمی وی مربوط به کارهایی است که در ریاضیات ، به ویژه در رشته جبر ، انجام داده به طوری که هیچ یک از ریاضیدانان سده های میانه مانند وی در فکر ریاضی تأثیر نداشته اند و وی را « پدرجبر » نامیده اند . جرج سارتن ، مورخ مشهور علم ، در طبقه بندی سده ای کتاب خود مقدمه ای بر تاریخ علم سده نهم میلادی را « عصر خوارزمی » می نامد . خوارزمی ریاضی دان بنام قرون وسطی است که حاصل تحقیقات و

تألیفات او هنوز مورد استفاده می باشد و کتاب جبر و مقابله او را بسیاری از مترجمان مشهور قرون وسطی ترجمه کرده اند . بیشترین چیره دستی وی در حل معادله های خطی و درجه دوم بوده است . کتاب Algoritmi de numero Indorum که ترجمه کتاب جمع و تفریق با عدد های هندی او به لاتین است باعث شد تا دستگاه عددی در اروپا از عدد نویسی رومی به عدد نویسی هندی - عربی تغییر یابد ؛ چیزی که هنوز نیز در اروپا و دیگر نقاط جهان فراگیر است . واژه جبر را اروپائیان بطور کلی از کتاب خوارزمی و اصطلاح امروزی الگوریتم (Algorithmuss) از نام خوارزمی گرفته شده است . به هنگام خلافت مأمون ، وی عضو دار الحکمهٔ که مجمعی از دانشمندان در بغداد به سرپرستی مأمون بود ، گردید . خوارزمی کار های دیوفانت را در رشته جبر دنبال کرد و به بسط آن پرداخت .

زندگی خوارزمی :

اگر چه خوارزمی صاحب آثار متعدّد و فراوان در زمینه های گوناگون علمی است ، ولی با این وجود از شرح زندگانی وی کمتر آگاهی های قابل اعتمادی یافت می شود و عمده مطالعات براساس زندگی علمی وی و

بیشتر توجه به آثار او بدون در نظر گرفتن شخص مؤلف معطوف بوده است . تولد وی را از حدود ۱۶۴ هجری قمری تا ۱۸۴ هجری قمری ـ به اختلاف ـ ذکر کرده اند و مرگ وی به سال ۲۳۲ هجری قمری قابل اعتمادتر است . همان طور که از نام وی بر می‌آید ، باید در شهر خوارزم به دنیا آمده باشد ، اما به گفته طبری که در پسوند نام محمد بن موسی الخوارزمی عنوان قُطرُ بُلّی را نیز افزوده ، بعید نیست در جایی میان دجله و فرات زاده شده باشد و به واسطه پدران و اجداد خویش به خوارزم منتسب است . همچنین طبری به وی لقب « المجوسی » می دهد که نسبت او را به مغان زرتشتی می رساند و گمان می رود پدران او و حتی خودش ، باید تا مدتی بر این دین و آیین بوده باشند . با این حال از اسلام آوردن خوارزمی هم یقین حاصل شده چرا که در مقدمه کتاب جبرش از خویش تصویر مردی معتقد و متعصب به دین اسلام را معرفی می‌کند . وی در رساله جبر و المقابله خود آورده است : « خدایی که محمد (ص) را روزگاری به پیامبری فرستادکه پیوند مردم با پیامبران گسسته شد و حق ناشناخته ماند ... ؛ پیامبری که با آمدنش کوردلان بینا شدند و گمراهان از هلاکت رهایی یافتند ... ؛ خدا بر محمد و خاندانش درود فرستد »

از این کلام بر می‌آید که وی هنگام تألیف این کتاب مسلمان بوده است . بنابه نظر طبری وی سخت پایبند به مذهب أهل سنت بوده و در ایام خلافت مأمون نیز عضو دار الحکمهٔ بغداد بوده است . به نظر می رسد خوارزمی از خانواده های ماوراء النهری و خراسانی بوده باشد که هنگام بنای شهر بغداد به دست منصور خلیفه عباسی در آنجا رحل اقامت افکنده و به نواحی قطربل و شاید به روستای دیرالمجوس (وطن علی بن عباس مجوسی ، طبیب قرن چهارم هجری) منسوب شده است که علاوه بر نسب خوارزمی ، قطربلی و مجوسی هم خوانده می شود .

منابع :

« خوارزمی پدر علم جبر » .

فتاحی ، قاسم و کیوان لولویی . « تعاملات علمی جهان اسلام و غرب در قرون اولیه هجری » . فصلنامه علمی پژوهشی تاریخ (محلات ـ ایران) سوم (۱۵).

دائرهٔ المعارف فارسی ، ذیل بیت الحکمهٔ .

جرج ساترن . جلد یک. ۱۳۷۵. ۵۳۳.

« جبر تحفه خوارزمی به جهانیان » . خبرگزاری میراث فرهنگی .

آقایی چاووشی ، جعفر . « خوارزمی نظریه پرداز معادلات درجه دوم اولیه هجری » . پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی سوم ، ش . دوم (دوم) .

۲ . ابوالعباس فضل بن حاتم نیریزی

ریاضی دان و اختر شناس ایرانی است که در پایان سدهٔ سوم و آغار سدهٔ چهارم هجری می زیسته است .ـزادگاه او به درستی معلوم نیست ، همین قدر دانسته شده که وی اهل نیریز در استان فارس بوده است . ابو العباس معاصر معتضد خلیفهٔ عباسی بود . ابن ندیم نام او را در کتاب الفهرست ذکر نموده و از او به عنوان یکی از بزرگ‌ترین دانشمندان علم نجوم و هیئت نام برده است . منابع لاتین او را آناریتیوس "iusAnarit" نامیده اند .

ابو العباس در ستاره شناسی ، دنباله رو نگرش سامانهٔ جهان زمین مرکز بطلمیوس بود . در زمینه ریاضیات نیز پژوهش هایی درباره هندسه اقلیدسی و مثلثات انجام داد . او اولین کسی است که کتانژانت را به کار برد و اولین کسی است که خط سیاه در رنگین کمان را کشف کرد و توضیح داد ؛ و برای اولین بار کتابی در هواشناسی و ابزار آن نوشت . لبچوفسکی دنباله روی کار های او بوده است . وی اثباتی بر قضیه فیثاغورس نوشت .

« شرح کتاب اصول اقلیدس » ، « رسالة فی بیان المصادرة المشهورة الاقلیدس » ، « تفسیر کتاب المجسطی » ، « زیج کبیر » و « زیج صغیر » و «حوادث القرانات» از آثار اوست .

وفات او را به سال ۳۱۰ هجری دانسته اند . نیریزی خط مماس موسوم به ظل را که معادل تانژانت است به صورت یکی از خطوط اصلی در هندسه به کار برد (ولی در این مورد حبش بر او فضل تقدم داشت ، نک نیمه اول سده نهم) .

منابع :

حقیقت ، عبدالرفیع ، تاریخ نهضت های فکری ایرانیان : از آغاز قرن چهارم

تا پایان قرن ششم هجری (از ظهور رودکی تا شهادت سهروردی) ، شرکت مؤلفان و مترجمان ایران ، بخش دوم ، صفحه ۷۰۲ ، چاپ اول ، آذر ۱۳۵۷ خورشیدی .

وبگاه دانشکده ریاضیات و آمار دانشگاه سنت آندره ، اسکاتلند . (به زبان انگلیسی) جورج سارتون . مقدمه بر تاریخ علم . ترجمه غلامحسین صدری افشار . شرکت انتشارات علمی و فرهنگی .

۳ . ابو العباس احمد ابن محمد ابن کثیر فَرغانی

ستاره شناس ایرانی قرن نهم میلادی است . یکی از دهانه های کره ماه به نام او نام‌گذاری شده است .او با همکاری گروهی از دانشمندان در دوران حکومت مأمون خلیفه عباسی اقدام به محاسبه قطرکره زمین با اندازه‌گیری انحنای نصف النهارها کرد.

پیش از رگیومونتانوس (۷۶ – ۱۴۳۶) کتاب فرغانی از کتاب های درسی رایج ستاره شناسی در اروپا بود و چاپ ها و ترجمه های متعدّد از آن منتشر شد . فرغانی ، از مردم فرغانه فرارود ، در خدمت مأمون بود و شاید همان کسی باشد که به گفته ابن ابی اصیبعۀ متوکل عباسی او را به مصر فرستاد تا مقیاس تازه ای (نیل سنج) برای رود نیل بسازد و این در همان

سال کشته شدن متوکل در ۲۴۷ هجری قمری بود و بنابراین ابن کثیر در این سال زنده بوده است . کتاب او به نام « جوامع علم النجوم و الحرکات السماویة » در سده دوازدهم میلادی توسط گراردوس کرمونایی و یوحنای اشبیلی به لاتینی ترجمه شد . ترجمه یوحنا به سال ۱۴۹۳ در فرار او به سال ۱۵۳۷ در نورمبرگ و به سال ۱۵۴۶ در پاریس و به سال ۱۹۴۳ در برکلی به چاپ رسیده است و ترجمه گراردوس را کامپانی به سال ۱۹۱۰ در ایتالیا انتشار داد .

یاکوب گولیوس به سال ۱۶۶۹ در آمستردام متن عربی کتاب را با ترجمه لاتینی و تفسیر بسیار مفصلی منتشر کرد . فرغانی دو کتاب دیگر به نامهای الکامل فی الاسطرلاب و فی صناعة الاسطرلاب نیز داشته که نسخه‌هایی ازاین کتاب اخیر در کتابخانه های ملی برلین و پاریس موجود است . ابن ندیم در الفهرست (چاپ افست بیروت ۱۹۶۴، ص ۲۷۹) کتاب دیگری به نام کتاب عمل الرخامات ـ باد نرم و ملایم ـ به او نسبت داده است که بعضی آن را مربوط به ساختن شاخص آفتابی دانسته اند .

منابع :

طبقات الاطباء ، چاپ مصر ۱۲۹۹ هـ ج ۱، ص ۲۰۷

مشارکت‌کنندگان ویکیپدیا . « ابوالعباس احمد ابن محمد ابن کثیر فرغانی » . در دانشنامه ویکیپدیای انگلیسی ، بازبینی شده در ۱/۵ /۲۰۱۲ .

آرام ، احمد : ترجمه « سی فصل فرغانی » (کتاب محمد بن کثیر فرغانی در حرکات آسمانی و کلیات علم نجوم) . در نشریه : معارف اسلامی (سازمان اوقاف)» آبان ۱۳۴۶ - شماره ۴. (از صفحه ۷۱ تا ۱۰۵

۴ . موسی بن شاکر

اصالتاً اهل خراسان و از دانشمندان ایرانی ساکن بغداد و در زمره منجمان و ستاره شناسان به شمار می‌رود . موسی در قرن سوم و در عهد مأمون زندگی می‌کرد . وی آثار علمی ارزنده ای از خود بر جای نهاده و مدّتی نیز در دار الحکمۀ به فعّالیت مشغول بود . بنو موسی نامی است که بر فرزندان وی اطلاق می گردد که همگی در گروه دانشمندان قرار داشتند .

۵ . ابو حَفص عُمَر بن فَرخان ساروی طَبَری

در ساری چشم به جهان گشود (۲۰۰ هـ . /۸۱۵۵ م) ستاره شناس و معمار ایرانی و مترجم از زبان پارسی میانه بود . ابو حفص عمر بن فرخان ساروی دانشمند ستاره شناس و معمار سده دوم هجری قمری است . سال تولد وی به درستی معلوم نیست اما وفات وی را در حدود سال ۲۰۰ هـ ق نوشته اند . گفته اند که پدرش فرخان از بزرگان تبرستان و همنشین اسهبدان بوده است . درباره حضور او در دربار خلفای عباسی گفته های گوناگونی وجود دارد . عدّه ای حضور او را در طراحی شهر بغداد در عصر منصور و جانشینانش می دانند و برخی نیز نوشته اند که وی از دوره مهدی عباسی به بغداد آمد و در علم نجوم و معماری به فعالیت پرداخت . ذبیح الله صفا نوشته است که ابن فرخان در دوره صدارت یحیی بن خالد برمکی و به دستور مهدی خلیفه عباسی به بغداد دعوت شد تا در ترجمه آثار و متون پهلوی و همچنین در امور معماری و شهرسازی بغداد خدمت کند . جایگاه و ارزش و علم ابن فرخان در بسیاری از آثار دانشمندان اسلامی از جمله ابو ریحان بیرونی ستوده شده است . ابو ریحان در کتاب قانون مسعودی خلاصه ای از عملیات ستاره شناسی ابن فرخان را آورده است. فخر رازی نیز درباره محل قرار گیری و رصدستارگان نقل هایی از

ابن فرخان دارد . ده ها کتاب منتسب به ابن فرخان در فهرست نسخ خطی کتابخانه های جهان وجود دارد اما مشهورترین آثار ابن فرخان : « تفسیرکتاب الاربعه (کوادری پارتیوم) بطلمیوس » ، « المحاسن » ، « اتفاق الفلاسفه و اختلافهم فی خطوط الکواکب » ، « المواليد » ، « رساله فی احکام النجوم » ، « المعانی » و « جوامع الاسرار فی علم النجوم » .

منابع :

(کحاله،۱۹۵۷: ۳۰۴/۷) صفا،۱۰۹:۱۳۶۱/۱) (بیرونی ،۱۴۲۲ق:۴۰۱/۳)

(فخررازی ، بی تا :۱۷۲/۸)

بیرونی ، ابو ریحان . (۱۴۲۲ق). قانون المسعودی . مصحح عبدالکریم سامی . جلدسوم . بیروت : دار الکتب العلمیه .

ساروی ، مهدی . (۱۳۹۴) . عمر بن فرخان طبری . مجموعه شناخت نامه مازندران . تهران : انتشارات رسانش نوین .

صفا ، ذبیح الله . (۱۳۳۹). « دورنمایی از سیر علوم و حکمت در ایران » . دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران . س۸ . ش۲. ص۱۳–۲۴.

فخر رازی ، محمد بن عمر . (بی تا). المطالب العالیه . محقق احمد حجازی

. ج۸. بیروت : دار الکتاب العربی .

کحاله ، عمر رضا . (۱۹۵۷م). معجم المؤلفین . ج۷. بیروت : دار صادر .

۶ . بو معشر بلخی (تیر ماه ۱۶۶ ه.خ تا ۱۹ اسفند ۲۶۴ ه خ)

ستاره شناس نامی ایرانی است . نام او در منابع قدیم و جدید غربی به گونه اپو مسر یا البومسر آمده است . زاد روز یاد شده از روی زایچه ای در کتاب احکام تحویل سنی الموالید اثر ابو معشر به دست آمده است . ابو معشر در زمانه خویش مشهور ترین ستاره شناس جهان اسلام بوده است . وی در دوران خلافت المعتز بالله خلیفه عباسی تا معتمد عباسی رئیس منجمان بغداد بوده است . در آثار غربی بیش از هر اختر شناس دیگری از او نام برده شده است. صاعد اندلسی او را دانا ترین مردم به احوال ایرانیان و اخبار دیگر اقوام می داند و از او چنان نام می برد که گویی سخن وی در هر باب و از آن میان درباره دانش های اقوام و دانشمندان آنان ، رویداد های مهم جهان ، تاریخ ملت ها ، بنای اهرام مصر و پیشگویی طوفان عصر نوح ، و حتی درباره ارزش کار مترجمان کتابهای یونانی حجّتی قاطع است .

۷ . احمد بن داود بن ونند معروف به ابوحنیفه دینوری

زادگاه وی دینور در کرمانشاه و به تاریخ تقریبی (۸۲۸ - ۸۸۹ میلادی) برابر با (۲۲۲ - ۲۸۲ هجری قمری) همه چیزدان ، اخترشناس ، متخصص کشاورزی ،گیاه شناسی ، متخصص ذوب فلزات ، جغرافی دان ، ریاضی دان ، و تاریخ نگار کورد در دوران سامانیان و عصر طلایی اسلام است .

تحصیلات خود را در اصفهان ،کوفه و بصره به پایان رساند و از محضر اسحاق سکیت و پسرش یعقوب سکیت بهره ها گرفت . دینوری ، گیاه‌شناس ، مورخ ، جغرافی دان ، ستاره شناس و ریاضی دان ، نحوی و لغت شناس بوده و به علوم هند آشنائی داشته است . یکی از آثار معروف او « کتاب النبات » است که به شناخت گیاهان اختصاص داشته و به تأیید کارشناسان این رشته ، دینوری اطلاعات مندرج در این کتاب را براساس تحقیق و تتبع خود استخراج نموده است و دیگران از او نقل قول کرده اند .

آثار دینوری :

کتاب تفسیرالقرآن , کتاب الانواء (انواء = جمع نوء و به معنی سقوط ستاره در

مغرب است) , کتاب اصلاح المنطق , امامت و سیاست , کتاب لحن العامه , کتاب الفصحا , کتاب حساب الدور و الوصایا , کتاب الزیج , کتاب‌النبات (در دو جلد) , کتاب الجبر و المقابله , کتاب جواهر العلم , کتاب الرد علی رصد الاصبهانی , کتاب الشعر و الشعراء , کتاب التاریخ , کتاب اخبار الطوال (شاید همان کتاب التاریخ باشد) , کتاب فی‌حساب الخطائین , کتاب البلدان , کتاب القبلة و الزوال , کتاب البحث فی حساب الهند , کتاب الجمع و التفریق , کتاب نوادر الجبر , کتاب‌الاکراد ...

منابع : لوح فشرده لغت‌نامه دهخدا , ویکی پدیا .

۸ . ابو زید احمد بن سهل بلخی

در شامستیان بلخ (از رستاق غربنکی از جمله دوازده نهر بلخ) زاده شد . پدر او از مردم سیستان و معلم بچه ها در روستای شامستیان بود .

تخصّص ابو زید در فلسفه و علم کلام بود . وی کتاب های معتبری در این دو موضوع و همچنین در علوم دیگر مانند ستاره شناسی و جغرافی داشت . از آثار متعدّدی که در الفهرست به نام او ثبت شده دو کتاب فضیلة علوم الریاضیات ، و کتاب اختیارت السیر معروف تر است ، صور الاقالیم او بیشتر

شامل نقشه های جغرافیایی بود . البدء و التاریخ که قبلاً بدو نسبت داده می شد ، در واقع در ۹۶۶ میلادی به وسیله مطهر بن طاهر مقدسی تألیف شده است . آثار : فضایل مکه , عصمة الأنبياء , نظم القرآن , بیان أن سورة الحمد تنوب عن جميع القرآن , گواه ایمان .

منابع :

درآمدی بر تاریخ فلسفه اسلامی. ۱۸۳. لسان المیزان. ج. ۱. ۱۸۳. درآمدی بر تاریخ فلسفه اسلامی. ۱۸۴. الفهرست. ۱۵۳. ذبیح الله صفا، تاریخ ادبیات ایران (جلد یکم)، انتشارات فردوس، چاپ هفدهم . مقدمه بر تاریخ علم ، جورج سارتون ، ترجمه غلامحسین صدری افشار ، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی زریاب خویی ، عباس ، مقاله ابو القاسم بلخی در دائرۀالمعارف بزرگ اسلامی

۹ . ابو نصر محمد بن محمد طرخانی ملقب به فارابی

در حدود سال ۲۵۷ هجری قمری/ ۸۷۰ میلادی در دهکده « وسیج » از ناحیه پاراب (فاراب) در فرارود (شهر أترار کنونی در جنوب قزاقستان) یا پاریاب (فاریاب) خراسان در افغانستان کنونی به دنیا آمد . دهخدا به نقل از بدیع الزمان

فروزانفر می نویسد : « اسم پدر او طرخان و نام جدش اوزلوغ است . درشرح زندگی فارابی مطلبی که بر جریان واقعی زندگی دوران طفولیت و جوانی وی باشد در کتاب ها وجود ندارد . ابن ابی اصیبعه دو خبر متناقض درباره او نقل می‌کند : اول اینکه فارابی در آغاز کار نگهبان باغی در دمشق بود و دوم اینکه ، در جوانی به قضاوت مشغول بود و چون به معارف دیگر آشنا شد ، قضاوت را ترک کرد و با تمام میل به طرف معارف دیگر روی آورد . » در جوانی برای تحصیل به بغداد رفت و نزد « متی بن یونس » به فراگرفتن منطق و فلسفه پرداخت . سپس به حرّان سفر کرد و به شاگردی «یوحنا بن حیلان» در آمد . از آغاز کار ، هوش سرشار و علم آموزی وی سبب شد که همه موضوعاتی را که تدریس می شد ، به خوبی فرا گیرد . به زودی نام او به عنوان فیلسوف و دانشمند شهرت یافت و چون به بغداد بازگشت ، گروهی از شاگردان ، گرد او فراهم آمدند که «یحیی بن عدی» فیلسوف مسیحی یکی از آنان بود .

در سال ۳۳۰ هجری قمری/۹۴۱میلادی به دمشق رفت و به « سیف الدوله حمدانی » حاکم حلب پیوست و در زمره علمای دربار او در آمد . فارابی در سال ۳۳۸ هجری قمری/۹۵۰میلادی در سن هشتاد سالگی در دمشق وفات یافت . عده ایی بر این باورند که ابو نصر هنگامی که از دمشق به عسقلان می رفت به دزدان برخورد . ابو نصرگفت : « هر آنچه از مرکب ، سلاح ،

لباس و مال هست بگیرید و با من کاری نداشته باشید » آن‌ها نپذیرفتند و قصد کشتن او کردندی. ابو نصر به ناچار با آن ها جنگید و کشته شد . امرای شام از حادثه با خبر شدند . ابونصر را دفن کردند و دزدان را بر سر قبر او دار زدند .

مورّخان اسلامی معتقدند که فارابی فردی زهد پیشه و عزلت‌گزین و اهل تأمل بود . اعراض او از امور دنیوی به حدی بود که با آن که سیف الدوله برایش از بیت المال حقوق بسیار تعیین کرده بود ، به چهار درهم در روز قناعت می ورزید .

فارابی در انواع علوم بی همتا بود . چنانکه درباره هر علمی از علوم زمان خویش کتاب نوشت و از کتاب های وی معلوم می شود که در علوم زبان و ریاضیات و کیمیا و هیئت و علوم نظامی و موسیقی و طبیعیات و الهیات و علوم مدنی و فقه و منطق دارای مهارت بسیار بوده است . درست است که کندی نخستین فیلسوف اسلامی است که راه را برای دیگران پس از خود گشود ؛ اما او نتوانست مکتب فلسفی تأسیس کرده و میان مسائلی که مورد بحث قرار داده است ، وحدتی ایجاد کند . در صورتی که فارابی توانست مکتبی کامل را بنیان نهد .

ابن سینا او را استاد خود می شمرد و ابن رشد و دیگر حکمای اسلام و عرب ، برایش احترام بالایی قائل بودند . از جمله سخنی از ابن سینا است که اوج منزلت علمی او را بیان می‌کند : کتاب ما بعد الطبیعه را مطالعه کردم و بعد از چهل مرتبه مطالعه نتوانستم از اغراض مؤلف آن آگاهی پیدا کنم تا اینکه در بازار به کتابی از ابونصر فارابی برخورد کردم که شرحی بر کتاب ما بعد الطبیعه بود بعد از مطالعه آن توانستم مطالب ما بعد الطبیعه را دریابم و بسیار مسرور شدم . در سنّت فلسفه اسلامی ، فارابی را بعد از ارسطو که ملقب به « معلم اول» بود ، معلم ثانی لقب داده اند .

آثار فارابی از این قرار است :

۱) ما ینبغی ان تعلم قبل الفلسفه (آنچه شایسته است قبل از فلسفه فرا بگیری) : در این کتاب ، فارابی منطق ، هندسه ، اخلاق نیکو و کناره‌گیری از شهوات را پیش نیاز پرداختن به فلسفه ذکر می‌کند و درباره هر یک مطالبی بیان می نماید .

۲) السیاسه المدنیه (سیاست شهری) : این کتاب درباره اقتصاد سیاسی است .

۳) الجمع بین رأی الحکیمین افلاطون الالهی و ارسطو طالیس (جمع بین آراء دو حکیم بزرگ ، افلاطون الهی و ارسطو) : فارابی در این کتاب می‌کوشد بین نظریات افلاطون و ارسطو هماهنگی برقرار سازد .

۴) رساله فی ماهیه العقل (رساله ای درباره ماهیت و چیستی عقل) : در این رساله اقسام عقول را تعریف و مراتب آن ها را بیان می‌کند .

۵) تحصیل السعاده (به دست آوردن سعادت) : در اخلاق و فلسفه نظری .

۶) اجوبه عن مسائل فلسفیه (پاسخ هایی به مسائل فلسفی) : پاسخ هایی است به برخی پرسش ها و مسائل فلسفی .

۷) رساله فی اثبات المفارقات (رساله ای در اثبات وجود موجودات غیر مادی) : در این رساله ، فارابی درباره موجودات غیر مادی بحث می کند .

۸) اغراض ارسطو طالیس فی کتاب ما بعد الطبیعه (اغراض ما بعد الطبیعه ارسطو) (مقاصد ارسطو در کتاب متافیزیک) : این کتاب یکی از مهم‌ترین کتاب های فارابی است که مورد استفاده ابن سینا هم قرار گرفت .

۹) رساله فی السیاسه (رساله ای در سیاست) : فارابی درباره سیاست صحبت می‌کند .

۱۰) فصوص الحکمه (فصوص جمع فص به معنای نگین می باشد : نگین های حکمت) : این کتاب در مورد حکمت الهی و شامل ۷۴ بحث در این زمینه و مباحث نفس می باشد .

۱۱) کتاب موسیقی کبیر : این اثر جنبه های گوناگون موسیقی مانند مقامات را تعیین می‌کند .

۱۲) اندیشه های اهل مدینه فاضله : فارابی در این اثر آرمان شهر خود را بنا می کند .

احصاء العلوم فی وجوب صناعه الکیمیا (درباره ضرورت کیمیا)

رساله الحروف : فارابی در این رساله مشکلات کتاب متافیزیک ارسطو را حل می کند . یکی از آثار مفصل فارابی است که در آن درباره کلمات عربی و فارسی و یونانی که بر عینیت و تحقق دلالت دارند و نیز از مقولات بحث می‌کند .

منبع : کتاب ریاضیدانان مسلمان و سیر علوم ریاضی در شرق اسلامی بقلم : غلامرضا

۱۰ . ابوعلی بلعمی

تاریخ نگار و نویسنده ایرانی ابو علی محمد بن محمد بن عبدالله البلعمی وزیر سرشناس عبدالملک بن نوح و منصور بن نوح سامانی در سده ۴ هجری بود . پدر او ابو الفضل بلعمی نیز پیش از وی وزیر دیگر فرمانروایان سامانی بود . درگذشت او را در سال ۳۶۳ قمری/۳۵۳ خورشیدی نوشته اند . ابو علی محمد به فرمان منصور بن نوح به ترجمه کتاب بزرگ تاریخ طبری پرداخت . وی برای این کار از چند تن از دانشمندان ماوراء النهر یاری گرفت . این کتاب امروزه در دست است و به نام تاریخ بلعمی یا تاریخنامه طبری مشهور است.

منابع :

ابوعلی بلعمی ، تاریخ بلعمی ، به تصحیح محمدتقی بهار و محمد پروین گنابادی ، ۱۳۵۳

صفا، ذبیح‌الله ، تاریخ ادبیات ایران (جلد یکم)، انتشارات فردوس، چاپ هفدهم

۱۱ . علی بن حسین مسعودی

علی بن حسین مسعودی (نام کامل : ابوالحسن علی بن الحسین المسعودی ؛ حدود ۲۸۳ هجری / ۸۹۶ میلادی – ۳۴۶ هجری / ۹۵۷ میلادی) تاریخ نویس و جغرافی دان و دانشمند و جهان‌گرد عرب بود . نسب وی به عبدالله بن مسعود یکی از یاران بر جسته پیامبر اسلام می رسد .

زندگی :

وی در بغداد دیده به جهان گشود و تعالیم را در زادگاه خود فرا گرفت . در نوجوانی راه سفر و جهانگردی در پیش گرفت . در این جهانگردی دور و دراز و پر رنج در آن گاه که سفر بر روی چهار پایان از قبیل اسب، الاغ، استر و شتر بود نویسنده از بعضی از سرزمینهای شناخته شده دوران خود دیدن می‌کند ، نخست از: فلسطین ، بلاد فارس ، ارمنستان ، بلاد قاف ، هند ، دریای چین ، مدغشقر ، زنگبار ، عمان ، و در سال ۹۴۳ میلادی به انطاکیه می رسد . بعد از دو سال دیگر یعنی در سال ۹۴۵ میلادی وارد

دمشق می‌شود . سپس در ده سال اخیر از عمر خود مابین سوریه و مصر می‌گذراند ، و سرانجام در سال ۹۵۶ میلادی که سفری به مصر داشته در شهر فسطاط مصر دار فانی را به درود می‌گوید و در همان جا بخاک سپرده می‌شود .

مسعودی تألیفات گوناگونی داشته است که متأسفانه بیشتر آنها گم ویا نابود شده است . یکی از مهم‌ترین این تألیفات کتابی بنام اخبار الزمان و من آباده الحدثان بوده ، این کتاب در ۳۰۰ مجلد بوده است که متأسفانه درحال حاضر فقط یک جلد از آن باقی مانده است .

آثار :

مروج الذهب , التنبیه و الاشراف , ذخائر العلوم و ما کان فی سالف الدهور , الرسائل و الاستذکار لما فی مر فی سالف الاعصار , التاریخ فی اخبار الامم من العرب و العجم , خزائن الملک و سر العالمین , القضایا و التجارب , المقالات فی اصول الدیانات , الاستبصار فی الائمۀ , السیاحۀ المدنیۀ فی السیاسۀ و الاجتماع , اخبار الخوارج , البیان فی اسماء الائمۀ , الابانۀ فی اصول الدیانۀ , المسائل و العلل فی المذاهب و الملل , سر الحیاۀ , کتاب الاوسط , اخبار الزمان .

منابع :

المسعودی ، علی بن حسین ، الشافعی ، (مروج الذهب و معادن الجوهر) دار الاندلس للطباعة و النشر: بیروت ، چاپ بیست و ششم، انتشار (به عربی) .

۱۲ . شمس الدین مقدسی

محمد بن احمد شمس الدین المقدسی جغرافی دان قرن چهارم هجری بود . او برای نوشتن کتابش از ساحل هند تا اندلس در اسپانیا مسافرت کرد و بیشتر نوشته هایش بر پایه مشاهدات خود او است . وی عمیقاً در همه فعالیت های اقتصادی ، دینی و بازرگانی مردمان هر ناحیه تحقیق می‌کرد و در ابتدای کتاب خود نیز توضیح داده است که کتابش تنها به شرح کوه ها و بیابان ها و رودها و دریا های ممالک اسلامی نپرداخته است . محمد بن احمد شمس الدین المقدسی در بیت المقدس زاده شد . او پس از پایان مسافرت هایش و در چهل سالگی کتاب احسن التقاسیم فی معرفه الأ قالیم را نوشت که در نوع خود کامل‌ترین و جامع‌ترین کتاب می باشد . مقدسی در اول کتاب خود با دیدی انتقادی از علم جغرافیا در نزد اعراب تا روزگار خودش صحبت کرده است و از سختی هایی که در راه

نوشتن این کتاب کشیده سخن گفته است .

المقدسی برای جمع‌آوری اطلاعات در هر ناحیه ای به متن جامعه آنجا نفوذ می کرد ، به این ترتیب که با قاضیان نشست و برخاست می‌کرده و در هر شهری به بازرگانی می پرداخته و با انواع آدمها در آنجا معاشرت می نموده است . در مجالس داستان سرایان منطقه حضور می یافت و حتی به استخدام والیان و ملاکان آنجا نیز در می‌آمد . همچنین فاصله هر شهر با شهر دیگر را بدست می آورد و در قوم و نژاد و زبان و مذهب مردم هر منطقه تحقیق می نمود . وی در همه فعالیت های اقتصادی ، دینی و بازرگانی مردمان هر ناحیه تحقیق می‌کرد و در ابتدای کتاب خود نیز توضیح داده است که کتابش تنها به شرح کوه ها و بیابان ها و رودها و دریا های ممالک اسلامی نپرداخته است . وی همچنین در مورد تفاوت های دینی و نژادی و جمعیتی و شکل ظاهری مردم هر منطقه پرداخته و مراکز مهم تجاری ، راه های ارتباطی ، زیست بوم منطقه ای و حتی در مورد نقاط ضعف و قوت مردم هر ناحیه و مراکز مقدس و نواحی خطرناک هر منطقه نیز توضیح داده است . روش وی در گرد آوری این اطلاعات

مبتنی بر مشاهده مستقیم یا پرسش از معتمدین آن نواحی یا مراجعه به کتابخانه ها بوده است .

منابع :

« فرهنگ مکتشفین و جغرافی نویسان جهان » . نیک بین ، نصرالله . انتشارات نبوی ، چاپ وزیری ، ۱۳۷۵

۱۳ . ابو الوفا محمد بوزجانی

ریاضی دان ، ستاره شناس ، و دانشمند ایرانی,ابوالوفا محمّد بوزجانی (نام کامل : ابوالوفا محمدبن محمد بن یحیی بن اسماعیل بن عباس)(۳۲۸–۳۸۸ هجری قمری) ریاضی دان و منجم بزرگ ایرانی در دوران طلایی اسلام بوده است . وی در تاریخ ۲۱ خرداد ۳۱۹۹ هجری شمسی در بوژگان از توابع ولایت جام ، ربع نیشابور به دنیاآمد . او تحصیلات ریاضی خود را نزد خانواده آموخت و به نیشابور رفت . سپس در سال ۳۴۸ به عراق که در آن زمان پایتخت خلافت شرقی بود ، سفر کرد و تا پایان عمرش در آنجا زندگی کرد . در عراق بصورت آخرین نماینده برجسته مکتب ریاضی- نجومی درآمد و به تألیف کتاب های مهم خود پرداخت و با همکارانش در رصدخانه بغداد به

رصد مشغول شد .   او

روش های محاسبه ای را که بازرگانان ، کارمندان دوایر مالیه و مساحان زمین در شرق اسلامی درکارهای روزمره خود بکار می بردند ، به نحوه منظم مدون ساخت و همچنین روش های متداول را اصلاح کرد و بعضی از روش های نا صحیح را نیز مورد انتقاد قرار داد . بعنوان مثال ، پس از بیان آنکه مساحان ، مساحت هر نوع چهار ضلعی را با ضرب کردن نصف مجموع اضلاع مقابل در یکدیگر بدست می آورند ، خاطرنشان می سازد که این نیز اشتباهی آشکار و غلطی مسلم است .

از کتاب بوزجانی چنین بر می‌آید که دستگاه موضعی عدد نویسی دهد هی هندی با استفاده از ارقام در میان مردم و تجار سرزمین های خلافت شرقی تا مدت های طولانی مورد استفاده نبوده است . او با توجه به عادت و عرف خوانندگانی که کتاب برای آنها نوشته شده ، از استفاده از ارقام کاملاً پرهیز کرده است و همه اعداد و محاسبات را ، که گاهی بسیار پیچیده است ، تنها با واژگان بیان کرده است .

یکی از کتاب های علمی بوزجانی کتاب « فیما یحتاج الیه الصانع من الاعمال الهندسه» است ، که بعد از سال ۳۷۹ نوشته شده است . بسیاری از روش

های ساختن اشکال دو بعدی و سه بعدی که بوزجانی عرضه کرده ، اقتباس است از آنچه در آثار اقلیدس ، ارشمیدس ، هرون اسکندری ، تئودوسیوس و پاپوس آمده بوده است ، اما بعضی از مثال ها ابتکاری است . در این اثر بوزجانی ، مسائلی نیز راجع به تقسیم یک شکل به اجزایی که شرایط معینی را واجد باشند ، آمده است . اثر نجومی بزرگ بوزجانی « المجسطی » یا « الکاملی» بسیار دنباله روی مجسطی بطلمیوس است . ممکن است این اثر که فقط بخشی از آن بجای مانده است ، دقیقاً همان « زیج الواضع» او یا جزئی از آن باشد که بر رصدهای خود و همکارانش مبتنی است . قبل از بوزجانی ، در مثلثات کروی ، تنها وسیله حل مثلث ها قضیه منلائوس راجع به چهار ضلعی کامل بود که در کتب اسلامی به قاعده مقادیر ششگانه موسوم است . کاربرد این قضیه در حالت های مختلف بسیار دست و پاگیر است . بوزجانی با غنی‌تر ساختن ابزار مثلثات کروی ، حل مسائل آنها را راحت ترکرد . وی قضیه تانژانتها را در حل مثلث قائم الزاویه کروی بکار بست و تقدم در اثبات را بیرونی به وی نسبت داده است . یکی از اولین اثبات های قضیه کلی سینوسها برای حل مثلث های غیر قائم الزاویه ، توسط بوزجانی ابداع گردید .

وی مسائل لاینحل هندسه کلاسیک را حل کرد و تحقیقاتی در اصول ترسیمات هندسی نمود که تا امروز هنوز کسی موفق به ارائه راه حل دیگری نشده است و از این حیث مسئله ابو الوفا در جهان مشهور است و اولین کسی است که مطالعات دقیقی درباره کره ماه انجام داد .
کار های وی در زمینه هندسه کروی با کاربرد در نجوم کروی شگرف بوده است . برای تجلیل از بوزجانی ، دهانه یکی از آتشفشانهای ماه بنام او نام‌گذاری شده است .

در سال ۱۳۷۸ همایشی بین المللی به منظور شناخت بیشتر وی و خدمات و آثارش در محل تولدش ، تربت جام برگزار گردید . در سال ۱۳۹۴ خورشیدی ، موتور جستجوی گوگل ، هزار و هفتاد و پنجمین سالروز تولد بوزجانی را با تغییر آرم خود و گذاشتن تصویری جدید و قرار دادن علامت های هندسی و ریاضی گرامی داشت .

منابع :

ماه نامه دانشمند، اسفند ۱۳۸۸، مریم خادمی و یاسمین قدیمی ، ایرانیان اخترشناس ، صفحه ۳۶

غلامحسین مصاحب . حکیم عمر خیام به عنوان عالم جبر . چاپ دوم. تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی با همکاری کمیسیون ملی یونسکو در ایران ، ۱۳۷۹. ۱۰۴ و ۱۰۵

۱۴ . ابوالفتح اصفهانی

ریاضی دان ایرانی , ابوالفتح محمود بن محمد بن قاسم اصفهانی ریاضی دان ایرانی است که در قرن چهارم هجری می زیست . احتمالاً در حدود ۹۸۲ میلادی برآمد . او علاوه بر تبحر در ریاضی مترجم مشهوری نیز بود . وی کتاب المخروطات آپولینیوس را که پیش از او به عربی ترجمه شده بود تکمیل کرد .

منابع : صفا ، ذبیح الله ، تاریخ ادبیات ایران (جلدیکم)، انتشارات فردوس، چاپ هفدهم .

۱۵ . ابو جعفر خازن خراسانی

ستاره شناس و ریاضی دان ایرانی , ابو جعفر خازن خراسانی ستاره شناس و ریاضی دان ایرانی است که در قرن چهارم هجری قمری در خراسان می

زیست . از او کتاب هایی در این دو علم در دست است . وی به کمک مقاطع مخروطی ، معادله درجه سوم را که به معادله ماهانی موسوم است حل کرد . در مابین سال های ۹۶۱ و ۹۷۱ میلادی درگذشت .

آثار : الالات العجیبه الرصدیه , زیج الصفائح , المدخل الکبیر فی علم النجوم , سر العالمین , المسائل العددیه ..

منابع :

صفا، ذبیح الله، تاریخ ادبیات ایران (جلدیکم) ، انتشارات فردوس ، چاپ هفدهم , جورج سارتون . مقدمه بر تاریخ علم . ترجمه ترجمه غلامحسین صدری افشار . شرکت انتشارات علمی و فرهنگی .

۱۶ . ابو سهل بیژن کوهی

ریاضی دان و ستاره شناس ایرانی , ابوسهل ویجن (بیژن) بن رستم کوهی یا ابو سهل کوهی ریاضیدان وستاره شناس ایرانی سده دهم میلادی/چهارم هجری و اهل مازندران بود . او کتابی درباره نواقص مسائل ارشمیدس نوشت و اولین بار اقدام به محاسبه نصف النهار نمود.اولین محاسبه نصف النهار ، اولین پرگار ریاضیات گذشته از آثار ارزشمند او که به صورت دست

نوشته های متعدد موجودند و تصحیح و ترجمه و مطالعه شده اند برخی از آثار او مفقود شده است .

زندگی نامه :

بیژن پسر رستم کوهی ریاضیدانی از مردم طبرستان بود و در ایام سلطنت عضد الدوله و شرف الدوله در بغداد می زیست . به دستور شرف الدوله رصد خانه ای در بغداد بنا کرد و در آن به رصد پرداخت . در جوانی از شاگردان ابو حامد صاغانی بوده است . تاریخ وفات کوهی را مورخان ۴۰۵ یا کمی بعد از آن دانسته اند . پسوند کوهی (ساروی) که در بعضی منابع « قوهی » نیز یاد شده است ، به معنای قهستان (قوهستان ، کوهستان) می باشد. بیشتر مورخان ، اصل وی را از جبال تبرستان در حوالی ساری می دانند .

فعّالیّت ها : پرگار تام , مجسّمه ۷ قطر .

آثار برجای مانده :

رساله فی استخراج مساحه الجسم المکانی یا اندازه‌گیری جسم سهمگین : وی در این رساله راه حلی ارائه کرد که تا اندازه ای واضح تر و ساده‌تر از راه حل ارشمیدس است .... , رساله فی البرکار التام و العمل به , رساله فی

معرفت ما یری من السماء و البحر , رساله فی استخراج ضلع المسبع فی الدائر , المسائل الهندسه , زیادات لکتاب اقلیدس فی المعیات , مراکز الاکر , اخراج الخطین , صنعت الاسطرلاب , استخراج سمت القبله , تقسیم الکره بسطوح مستویه , پرگار تام , دوایر حماسه , ترجمه ویرایش برخی از آثار وی به زبان فرانسوی ، انگلیسی و ترکی ترجمه شده است .

منابع :

« وجه تسمیه هزار جریب ، چهار دانگه و دو دانگه » . مازند نومه .

صفا ، ذبیح الله ، تاریخ ادبیات ایران (جلدیکم) ، انتشارات فردوسی ، چاپ هفدهم پایگاه طبرستان رشدی راشد ، الهندسهٔ و علم المناظر فی ضحی الإسلام , آثار گم شده کوهی ، نوشته جی . ال برگرن ، چاپ دانشگاه سیمون فریزر کانادا .

۱۷ . ابو سعید سجزی

ستاره شناس ایرانی , ابوسعید احمد بن عبدالجلیل سجزی، (وفات:۴۱۴ ه.ق) ستاره شناس و ریاضی دان بزرگ و مشهور ایرانی قرن چهارم هجری است که با ابو جعفر احمد بن محمد صفاری و عضد الدوله معاصر و از

اهالی سیستان و متولد زابل بوده و در خراسان و شیراز نیز زیسته است . ابو سعید سجزی از دانشمندانی است که زیج مامونی را بنیاد کرد وی دور کره زمین را محاسبه نمود . به طوری‌که تفاوت آن با محاسبات کنونی فقط چند متر اختلاف دارد . ابو ریحان بیرونی می‌گوید : « از ابو سعید سجزی، اسطرلابی از نو واحد بسط دیدم که شمالی و جنوبی مرکب نبود و آن را اسطرلاب زورقی نامند و او را به جهت آن تحسین نمودم » این ریاضیدان و ستاره شناس مشهور ایرانی قبل از گالیله به این موضوع پی برد که زمین به دور خورشید می چرخد و نه بالعکس که اسناد این مطلب سال ها قبل توسط اروپاییان از منطقه سیستان کشف و به اروپا منتقل شده است و متأسفانه این اسناد به دست ایرانیان نرسید .

تألیفات ابوسعید :

کتاب الاختیار , تحصیل القوانین الهندسه المحدود , الزایجات الکواکب , المدخل , رساله در حل ده مسئله , رساله فی باب انقسام خط مستقیم ذی النهایه , رساله فی خواص الشکل الجسم الحادث , رسالهٔ فی عمل البرکار التام و هو برکار المخروط : در مورد ساختمان پرگار تام است .

اعتقاد به چرخشِ زمین ویرایش شواهدی در تاریخ وجود دارد که سجزی

معتقد به چرخشِ زمین به دورِ خودش بوده است . ابو ریحان بیرونی درکتابِ "استیعاب الوجوه الممکنهٔ فی صنعهٔ الاسطرلاب" می گوید :" از ابو سعید سجزی ، اُسطرلابی از نوع واحد و بسط دیدم که از شمالی و جنوبی مرکّب نبود و آن را اسطرلاب زورقی می نامید و او را به جهت اختراع آن اسطرلاب تحسین کردم چه اختراع آن متکی بر اصلی است قائم به ذات خود و مبنی بر عقیده ی مردمی است که زمین را متحرّک دانسته و حرکت یومی را به زمین نسبت می دهند و نه به کره ی سماوی . بدون شک این شبهه ای است که تحلیلش در نهایتِ دشواری . و قولی است که رقع و ابطالش درکمال صعوبت است . مهندسان و علمای هیئت که اعتماد و استناد ایشان بر خطوط مساحیه (= مدارات و نصف النهارات و استوای فلکی و دائرهٔ البروج) است ؛ در نقضِ این شبهه و رد آن عقیدت بی ناچیز و تهی دست باشند و هرگز دفع آن شبهه را اقامت برهان و تقریر دلیلی نتوانند نمود . زیرا چه حرکت یومی را از زمین بدانند و چه آن را به کره ی سماوی نسبت دهند در هر دو حالت به صناعت آنان زیانی نمی رسد و اگر نقض این اعتقاد و تحلیل این شبهه امکان پذیر باشد موکول به رای فلاسفه ی طبیعی دان است .

منابع :

علما و دانشمندان سیستان ـ سید باقر حسینی ـ روابط عمومی دانشگاه

زابل   تاریخ ادبیات ایران - ذبیح ا .. صفا
بزرگان سیستان ـ ایرج افشار بررسی هایی درباره ی ابو ریحان بیرونی به مناسبت هزاره ی ولادت او ، شورای عالی فرهنگ و هنر ، مرکز مطالعات و هماهنگی فرهنگی ، ص ۳۶۹ و ۳۷۰

۱۸ . عبدالرحمن صوفی

ستاره شناس ایرانی , ابو الحسن عبدالرحمن صوفی رازی در ۹ محرم ۲۹۱ قمری برابر با ۱۵ آذر ۲۸۲ خورشیدی و ۷ دسامبر ۹۰۳ میلادی (و به روایتی دیگر در ۱۴ محرم ۲۹۱) در شهر ری زاده شد . او استاد ریاضی و ستاره شناس برجسته ایرانی سده چهارم بود که در دوران دیلمیان در فارس می زیست و برای همیشه شیوه نگاه ما به ستارگان در آسمان را تغییر داد و به عنوان یکی از ستاره شناسان با نفوذ ترین در جهان شناخته می شود ، او زندگی خود را به پیشبرد درک ما از ستارگان و صور فلکی اختصاص داد و مشاهدات دقیق او پس از بیش از یک هزاره هنوز معتبر است . وی کتاب صور الکواکب را که نسخه تصحیح شده ای از المجسطی بطلمیوس بود ، بر اساس مشاهدات رصدی خودش تألیف کرد و در آن موقعیت ، رنگ و قدر

۱۰۸۱۱ جرم سماوی را توصیف کرد . وی نخستین ستاره شناسی است که کهکشان آندرومدا را کشف و گزارش رصدی ابر ماژلانی بزرگ را ثبت کرد . بدین ترتیب وی نخستین کسی است که گزارش رصدی کره های آسمانی خارج از کهکشان راه شیری را ثبت نمود . انجمن بین المللی نجوم به پاس تجلیل از خدمات علمی صوفی ، یکی از دهانه های ماه را به نام او ثبت نمود : دهانه صوفی (Azophi) در عرض جغرافیائی ۱۰،۲۲۲ درجه جنوبی و ۷،۰۱۲ شرقی واقع شده و ۴۷ کیلومتر قطر دارد . سیارک ۱۲۶۲۱ الصوفی به افتخار او نام‌گذاری شده است . در موزه قاهره ،یک کره ستاره شناسی از جنس نقره که شاهکاری است از صوفی ، نگه داری می شود . در ۷ سپتامبر ۲۰۱۶ مصادف با ۱۱۱۳مین سالروز تولد عبدالرحمن صوفی و به افتخار او و در بزرگداشت شخصیت علمی او ، موتور جستجوی گوگل گوگل دودل صفحه اصلی خود را در کشور های عربی و شمال آفریقا تغییر داد .

درگذشت :

این منجم بزرگ در ۸ محرم سال ۳۷۶ هجری قمری برابر با ۲۵ مه ۹۸۶ میلادی

در شهر شیراز دیده از جهان فروبست و در همان شهر به خاک سپرده شد .

۱۹ . احمد بن محمد سرخسی

ستاره شناس ایرانی , ابوالعباس احمد بن محمد سرخسی یکی از دانشمندان ایرانی سده چهارم هجری است که در ستاره شناسی و پزشکی تخصص داشت . از آثار مهم او کتاب المدخل الی علم النجوم است . وی در سال ۳۴۶ هجری درگذشت .

منابع :

صفا، ذبیح الله ، تاریخ ادبیات ایران (جلدیکم)، انتشارات فردوس، چاپ هفدهم

۲۰ . زکریای رازی

دانشمند ایرانی , ابوبکر محمّد بن زَکَریای رازی (۲۵۱ هـ ق ـ ۳۱۳ هـ ق) همه چیزدان ، پزشک ، فیلسوف و شیمی دان ایرانی است . رازی آثار ماندگاری در زمینه پزشکی و شیمی و فلسفه نوشته است و به عنوان کاشف الکل ، جوهر گوگرد (اسید سولفوریک) و نفت سفید مشهور است .

وی همچنین درباره کیهان شناسی ، منطق و ریاضیات نیزآثاری دارد . به گفته جرج سارتن ،پدر تاریخ علم ، رازی« بزرگ ترین پزشک ایران و جهان اسلام در زمان قرون وسطی بود »پرویز اذکایی و جوئل کریمر در کتاب« احیای فرهنگی در عهد آل بویه » رازی را شخصیتی دانسته اند که برقله انسان گرایی ایرانی ایستاده است . به پاس زحمات فراوان رازی در دارو سازی روز پنجم شهریورماه (۲۷ اوت) ، روز بزرگداشت زکریای رازی شیمی دان بزرگ ایرانی و روز دارو سازی نام‌گذاری شده است .

سرگذشت :

نام وی محمد و نام پدرش زکریا و کنیه اش ابوبکر است . مورخان شرقی در کتاب هایشان او را محمد بن زکریای رازی خوانده اند ، اما اروپاییان و مورخان غربی از او به نام های رازس razes=Rhazes و الرازی Razii-Al در کتاب های خود یاد کرده اند .به گفته ابو ریحان بیرونی وی در شعبان سال ۲۵۱ هجری (۸۶۵ میلادی) در ری زاده شد و دوران کودکی و نوجوانی و جوانی اش در این شهر گذشت . چنین شهرت دارد که در جوانی عود می نواخته و گاهی شعر می سروده است . بعدها به زرگری و سپس به کیمیاگری روی آورد . وی در سنین بالا علم طب را آموخت . بیرونی

معتقد است او در ابتدا به کیمیا اشتغال داشته و پس از آنکه در این راه چشمش بر اثر کار زیاد با مواد تند و تیزبو آسیب دید ، برای درمان چشم به پزشکی روی آورد . در کتاب های مورخان اسلامی آمده است که رازی طب را در بیمارستان بغداد آموخته است . در آن زمان ، بغداد مرکز بزرگ علمی دوران و جانشین دانشگاه جندی شاپور بوده است و رازی برای آموختن علم به بغداد سفر کرد و مدتی نامعلوم در آن جا اقامت گزید و به تحصیل علم پرداخت و سپس ریاست بیمارستان«معتضدی» را برعهده گرفت . پس از مرگ معتضد ، خلیفه عباسی ، به ری بازگشت و عهده دار ریاست بیمارستان ری شد و تا پایان عمر در این شهر به درمان بیماران مشغول بود . رازی در آخر عمرش نابینا شد ، درباره علت نابینا شدن او روایت های مختلفی وجود دارد ؛ بیرونی سبب کوری رازی را کار مداوم با مواد شیمیایی چون بخار جیوه می‌داند .

رازی در تاریخی بین ۵ شعبان ۳۱۳ (قمری) هـ ق تا ۳۱۳ هق در ری وفات یافته است . مکان اصلی آرامگاه رازی نامعلوم است .

منبع : ویکی پدیا فارسی

۲۱ . ابو ریحان بیرونی

عالم ایرانی . همه چیزدان , ابو ریحان محمد بن احمد بیرونی (زاده ۱۴ شهریور ۳۵۲ خورشیدی ، کاث ، خوارزم - درگذشت ۲۲ آذر ۴۲۷ خورشیدی ، غزنین)، دانشمند و ریاضی دان ، ستاره شناس ، تقویم شناس ، انسان شناس ، هندشناس ، تاریخ نگار ، گاه نگار ، و طبیعی دان برجسته خوارزمی ایرانی و همه چیزدان در سده چهارم و پنجم هجری است . بیرونی را بزرگ ترین دانشمندِ مسلمان و یکی از بزرگ ترین دانشمندانِ فارسی‌زبان در همه اعصار می دانند . همچنین ، او را پدرِ انسان شناسی و هندشناسی می دانند . او به زبان های خوارزمی ، فارسی ، عربی ، و سانسکریت مسلط بود و با زبان های یونانی باستان ، عبری توراتی و سُریانی آشنایی داشت .بیرونی یک «نویسنده بی طرف» در نگارشِ باورهای مردمِ کشور های گوناگون بود و به پاسِ پژوهش های قابلِ توجهش ، با عنوانِ اُستاد شناخته شده است .

نقش های برجسته :

پدر علم انسان شناسی ، زمین سنجی ، و هندشناسی ,بنیان‌گذارمکانیک تجربی و نجوم تجربی , پیشگام در روان شناسی تجربی , شرکت‌کننده در

بسیاری از زمینه های علمی دین اسلام .

بیرونی در ۱۴ شهریور ۳۵۲ خورشیدی (۲۹ ذی قعده ۳۶۲ قمری ، برابرِ ۵ سپتامبر ۹۷۳ میلادی) در خوارزم ، که در قلمرو سامانیان بود ، به دنیا آمد . زادگاه او ، که در آن زمان روستای کوچکی بود ، «بیرون» نام داشت . مرگش در غزنه در اوایل انقلاب سلجوقیان و پادشاهی مسعود بن محمود غزنوی بوده است .برخی درگذشتِ او را در ۲۲۲ آذر ۴۲۷ خورشیدی (۲۷ جمادی الثانی ۴۴۰ قمری، برابرِ ۱۳ دسامبر ۱۰۴۸ میلادی) می دانند .

اکتشافات ، اختراعات و پژوهش ها :

ابو ریحان بیرونی ترازویی برای اندازه گیری وزن مخصوص جامدات و نیز تعیین مقدار طلا و نقره در اجسام مرکب اختراع کرد . این ترازوی دقیق برای این اندازه گیری ها به کار گرفته می شد . چگالی سنج از دیگر اختراع های او می باشد بدست‌آوردنِ جَیب یک درجه قاعده تسطیح کُره و ترسیم نقشه های جغرافیایی چاه آرتزین ؛ این کشف را به موسیوزله منسوب کرده اند اما در واقع از اکتشافت ابو ریحان بوده و سالها پیش در کتاب آثار الباقیه آمده بود . حرکت خاصه وسطی خورشید , خاصیت

فیزیک الماس و زمرد , جزر و مد رودها و نهرها , چشمه های متناوب اشکال هندسی گُل ها و شکوفه ها امکان خلأ کیفیت و چگونگی ساختن عسل توسط زنبور عسل , رصد خسوف و کسوف , مقدار حرکت دوری ثوابت تحقیق در تأسیس دولتِ ساسانیان , اطلاعات دقیق و کشف سلسله هخامنشیان , تصاعیف خانه های شطرنج , ساختن کره جغرافیایی , ساختن آلات و افزار های رصدی همانند سه میله ، شاغول ... , قاعده یافتن سمتِ قبله و ساختنِ محراب مساجد .

منابع :

آثار الباقیه عن القرون الخالیه : ابو ریحان بیرونی، مصحح: عزیز الله علیزاده، تهران: فردوس، ۱۳۹۰، ۵۶۰ صفحه. شابک: ۸–۴۶۴–۳۲۰–۹۶۴–۹۷

تاریخ علوم عقلی در تمدن اسلامی، جلد اول، صفحه ۲۸۲

تحلیل نثر فارسی ابو ریحان بیرونی و برخی از فواید لغوی التّفهیم ، اسماعیل حاکمی

« زندگی نامه ابو ریحان بیرونی » (فارسی). هوپا. بازبینی‌شده در ۱۱ آبان ۱۳۸۷.

دائرة المعارف بزرگ زرین ، بابک حقایق ، بابک ریاحی پور ، چاپ دوم، ۱۳۸۰، مؤسسه فرهنگی امید

کرامتی، یونس. «بیرونی». در دائرةالمعارف بزرگ اسلامی. ج. ۱۳. تهران، ۱۳۸۳. شابک ۴-۲۵-۷۰۲۵-۹۶۴-۹۷۸.

کویر، محمود، هزاره ققنوس : ساسانیان تا سامانیان، صفحه ۳۱۴، انتشارات اچ انداس مدیا ، لندن، چاپ ۱۳۹۶

مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی ، ۱۳۹۳

۲۲ . ابو الحسن علی بن احمد نسوی

ریاضی دان ایرانی , ابو الحسن علی بن احمد نسوی مشهور به استاد مختص(زاده ۳۹۳ قمری در ری و درگذشته ۴۷۲ قمری) یکی از ریاضی دانان بزرگ ایرانی است که در اواخر قرن چهارم و آغاز قرن پنجم هجری زندگی می کرد . او در نجوم ، منطق ، فلسفه و پزشکی هم معروف بود . او کتابی به نام المغنی فی الحساب الهندی درباره ریاضی هندی به پارسی نوشت و سپس آن را به عربی ترجمه کرد . نسوی کتاب های دیگری نیز در ریاضی نوشته است که مشهور ترین آنها کتاب الشباع است . این کتاب ها به زبان

عربی نوشته شده اند . ________________در زمان سلطان مجد الدولهٔ دیلمی (متوفی در ۱۰۲۹–۱۰۳۰ میلادی) و جانشینش برآمد . ریاضی دان ایرانی پیش از سال ۱۰۳۰ میلادی رساله ای به زبان فارسی درباره اعمال حساب نوشت ، و بعداً در زمان جانشین مجد الدوله آن را تحت عنوان المُقْنِع فی الحساب الهندی (در این کتاب روش محاسبه با دستگاه شمارش اعشاری آورده شده است) به عربی ترجمه کرد . او کتاب الاشباع را هم راجع به مأخوذات ارشمیدس و قضیه منلاوس نوشت . در کتاب حساب تقسیم کسور و استخراج جذر و کعب را (جذر ۵۷۰۳۴۲؛ کعب۲۹۶و۶۵۲و۳) تقریباً به روش امروزی شرح می دهد . جالب توجه است که نسوی کسور دهدهی را جانشین کسور شصتگانی می‌کند. « المقنع » و « الشباع فی شرح اشکال القطاع » از دیگر آثار معروف اوست .یکی از کار های جالب او کتابی درباره « اشکره داری » (نگهداری مرغان شکاری) است که در سن ۷۹ سالگی نوشته است . او صور الکواکب عبدالرحمن صوفی را نیز خلاصه کرده بوده و به سید مرتضی تقدیم کرده بوده است .

منابع :

روضة المنجمین، شهمردان ابن ابی الخیر، تصحیح و تحقیق جلیل اخوان

زنجانی، مرکز نشر میراث مکتوب، ص ۵۲۹
شهمردان بن ابی الخیر رازی. روضة المنجمین. تهران: میراث مکتوب و مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۲. ۵۲۹. شابک ۴-۹۶۴-۶۷۸۱-۷۹-۹.
صفا، ذبیح الله ، تاریخ ادبیات ایران (جلد یکم)، انتشارت فردوس، چاپ هفدهم__________جورج سارتون ، 'مقدمه بر تاریخ علم، ترجمه غلامحسین صدری افشار، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی

۲۳ . ابن سینا

حکیم و دانشمند بزرگ ایرانی , ابو علی حسین بن عبدالله بن حسن بن علی بن سینا ، مشهور به ابو علیِ سینا ، ابن سینا و پور سینا (زاده ۳۵۹ هش در بخارا – درگذشته ۲ تیر ۴۱۶ در همدان، ۹۸۰–۱۰۳۷ میلادی) همه چیزدان ، پزشک ، ریاضی دان ، منجم ، فیزیک دان ، شیمی دان ، روان‌شناس ، جغرافی دان ،زمین شناس ، شاعر ، منطق دان و فیلسوف ایرانی و از مشهورترین و تأثیرگذارترینِ فیلسوفان و دانشمندان ایران زمین است که به ویژه به دلیل آثارش در زمینه فلسفه ارسطویی و پزشکی اهمیت دارد . وی نویسنده کتاب شفا یک دانشنامه علمی و فلسفی جامع است و القانون فی الطب یکی از معروف ترین آثار تاریخ پزشکی است .

منصب ابن سینا

وزارت , مکتب , فلسفه مشایی .

آثار :

کتاب شفا ، قانون ، دانشنامه علایی و رساله های بسیاری به عربی و فارسی , وی ۴۵۰ کتاب در زمینه های گوناگون نوشته است که شمار زیادی از آن ها در مورد پزشکی و فلسفه است . جرج سارتن در کتاب تاریخ علم وی را یکی از بزرگترین اندیشمندان و دانشمندان پزشکی می داند . همچنین وی او را مشهورترین دانشمند دیار ایران می داند که یکی از معروف ترین ها در همه زمان ها و مکان ها و نژاد ها است . هم چنین وی در زمره فیلسوفان بزرگ جهان قرار دارد . دانشنامه فلسفه دانشگاه تنسی ابن سینا را تأثیرگذار ترین فیلسوف جهان پیش از دوران مدرن معرفی می کند . کتاب قانون ابن سینا در پزشکی به سال ۱۹۷۳ در شهر نیویورک ایالات متحده آمریکا تجدید چاپ گردیده است .

آرامگاه بو علی‌سینا در میدان بوعلی سینا در مرکز شهر همدان واقع شده است .

منابع :

انوشه، حسن (به سرپرستی). دانشنامه ادب فارسی: ادب فارسی در آسیای میانه. چاپ اول (ویراست دوم). تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۸۰.

بیهقی، پورفندق، (به عربی: تتمه صوان الحکمه)، بخش زندگی‌نامه خودنوشت و اضافات ابوعبید جوزجانی

ستایشگر، مهدی. نام نامه موسیقی ایران زمین جلد سوّم. چاپ اوّل. تهران: اطلاعات، ۱۳۷۶. شابک ۹۶۴-۴۲۳-۳۷۷-۸(جلد ۳). مطهری، مرتضی، خدمات متقابل اسلام و ایران , آموزش و دانش در ایران , ابن سینا، بیژن آرقند .

۲۴ . کوشیار گیلانی

ریاضی دان ایرانی , کیا ابو الحسن کوشیار بن لبّان باشهری گیلانی (حدود ۹۴۰ –۱۰۱۰ میلادی / ۳۳۰–۴۰۰ هجری) ریاضی دان و ستاره شناس مردم ایرانی و از اهالی گیلانی بودکه در پایان قرن چهارم و ابتدای قرن پنجم هجری می زیست . وی همچنین طراح ابزار های اخترشناسی بود .

کوشیار گیلانی نقشی مهم در تاریخ ریاضیات داشته و کاربرد تابع تانژانت ، شرح کامل دستگاه موضعی شصت گانی و نوشتن اعداد صحیح و کسری برای نخستین بار ، از کارهای اوست . وی اخترشناس وشمگیر و قابوس بن وشمگیر بود .

پیشینه :

وی از مردمان گیلان و هم روزگار و هم نشین ابو ریحان بیرونی بود . سعدی در باب چهارم بوستان او را دانای گردن فراز خوانده است . لقب کیا که در نام او به کار رفته در روزگار پیشین درگیلان نه تنها برای سیاست مردان بلکه برای دانشمندان بزرگ نیز به کار می رفت . نام کوشیار گیلانی در موارد متعدّدی در متنهای ادبی ، تاریخی و علمی فارسی نیز دیده می شود .

کتاب مهم کوشیار در حساب ، به نام « اصول حساب هندی » به زبان های گوناگون ترجمه شده است . نوشتار اختر شناسی او به نام «زیج جامع» از نوشته های بسیار نامدار اوست . وی در این کتاب طول اوج خورشید و جدول مختصات ستارگان ثابت را محاسبه کرده است . از دیگر آثار

برجسته او رساله هایش در ستاره شناسی و اسطرلاب است . کوشیار در ابداع شکل مغنی (قضیه سینوس ها) سهیم بوده و بنا به گفته بیرونی نام شکل مغنی را او برای این قضیه اختیار کرده است .کوشیار گیلانی از نخستین کسانی بود که تابع ظل (تانژانت) را به‌کاربرد .کوشیار دانش مثلثات راکه از سوی بوزجانی و بتانی پایه ریزی شده بود گسترش داد و جدول های مثلثاتی آنان را تکمیل کرد .

آثار :

همه آثاری که از این دانشمند به جا مانده ، به زبان علمی آن دوران در شرق یعنی زبان عربی است البته بخشی از آثار او در گذشته های دور به فارسی ترجمه شده و دست نویس های آن موجود است . «اصول حساب الهند»، به زبان عربی , «زیج جامع»، در اخترشناسی , «زیج بالغ»، در اخترشناسی , «مجمل الاصول فی احکام النجوم»، به نام «المدخل فی صناعهٔ احکام النجوم» یا «اربع مقالات» , «کتاب الاسطرلاب و کیفیهٔ عمله و اعتباره علی التمام و الکمال» , « رساله فی الابعاد و الاجرام » . کتاب الاسطرلاب , تجرید اصول ترکیب الجیوب , احکام سهمیات , لامع فی امثلهٔ الزیج الجامع .

منابع :

صفا، ذبیح الله ، تاریخ ادبیات ایران (جلدیکم)، انتشارات فردوس، چاپ هفدهم.

عبدالله زاده، خورشید فیض الله، کوشیار گیلانی، مترجم (از روسی): پرویز شهریاری، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۸۸.

اثرآفرینان ، چاپ اول ، زیر نظر: دکتر سید کمال حاج سید جوادی و دکتر عبدالحسین نوایی، ۱۳۸۰. گلشن ابرار، جلد نهم، ص ۲۲ تا ۳۳، ۱۳۸۹ش

۲۵ . ابوالعباس لوکری

فیلسوف ایرانی , ابوالعباس لوکری فیلسوف ایرانی و از شاگردان مکتب فلسفی ابن سینا می باشد . ابوالعباس فضل بن محمّد مرورودی فیلسوف بزرگ قرن ۵ و ۶ است که فلسفه به وسیله او در خراسان منتشر شد . خیام ، خازنی و سنائی و غزالی هم عصران وی اند .

آثار:

مشهور ترین اثر لوکری کتاب بیان الحق بضمان الصدق است که در تهران و نیز در مالزی چاپ شده است . وی در این کتاب بر طبق مبانی فلسفه

مشابه باین مطالب پرداخته و رساله ای در اخلاق و قصیده ای در حکمت با شرح فارسی اش و دیوان شعری نیز دار است . بیان الحق یک بار در تهران و سپس در مالزی با تحقیق دکترسید ابراهیم دیباجی توسط مؤسسه بین المللی اندیشه و تمدن اسلامی مالزی چاپ شده است .

درگذشت : لوکری در مرو و در نیمه اول قرن ۶ قمری درگذشت .

منابع:

مجله اطلاع رسانی و کتابداری» آینه پژوهش» خرداد و تیر ۱۳۷۴ - شماره ۳۲ ص۴۹ . خدمات متقابل اسلام و ایران ، مطهری، ج۲، ص ۵۸۰. ثقاوت العیون فی سادس القرون،، آقابزرگ تهرانی، بیروت، ۱۴۲۸ق. ص۳۵. مقدمه بیان الحق ، به تحقیق دیباجی

۲۶ . محمد بن عبدالکریم شهرستانی

محمد فرزند عبدالکریم با نام کامل ابی الفتح محمد بن عبدالکریم بن ابی بکر احمد الشافعی الشهرستانی (۴۷۹ ـ ۵۴۸) هجری قمری . مورخ مشهور ، دانشمند و جهانگرد ایرانی قرن ششم بود .وی در سال ۴۷۹ هجری قمری درروستای شهرستان در شمال خراسان دیده به جهان گشود دوران

کودکی و تعالیم در زادگاه خود فرا گرفت . تعالیم خود نزد علماء برجسته عصر خود مانند : احمد الخواجه ، و ابی القاسم الانصاری، و ابی الحسن المدائنی، و ابی نصر بن القاسم القشیری به پایان رسانید . ایشان نیز مانند علماء عصر خویش علاقه به سفر و انتقال داشت و از نواحی مختلف دیدن نمود من جمله خوارزم و خراسان . در عمر ۳۰ سالگی برای فریضه عمره رهسپار مکه شد در سال ۵۱۰ هجری قمری . بعد از اداء عمره به بغداد رفت و ۳۳ سال در آنجا گذراند . در این مدت در مدرسه نظامیه کسب علم نمود . وی در سال ۵۴۸ هجری قمری دار فانی را وداع گفت .

آثار: ملل و نحل در جلد

منابع : الشهرستانی، ابی الفتح محمد، بن عبدالکریم .، (الملل والنحل) دارالمعرفة للطباعة و النشر، بیروت، لبنان: چاپ سوم، انتشار سال ۱۹۷۲۲ میلادی. به عربی .

۲۷ . بهاء الدین مروزی

ریاضی دان ایرانی ,بهاء الدین ابوبکر محمد بن احمد بن ابو بشر(در برخی نسخه ها نامش ابو محمدعبدالجبار بن محمد آمده) ریاضی دان ، ستاره شناس و

جغرافی دان ایرانی بود که به عربی می نوشت و به خَرَقی نیز مشهور است. نام خرق یا خرک احتمالاً اشاره به محلی در نزدیکی مرو در خراسان بزرگ است ، چون او به مروزی هم معروف است . وی در سال ۱۱۳۸– ۱۱۳۹ میلادی ، در مرو درگذشت .

آثار مهم او عبارتند از :

منتهی الإدراک فی تقسیم الأفلاک ، در تقسیمات افلاک که توسعه و تکمیل نظریه نجومی ابن هیثم است ... , کتاب التبصرة فی علم الهیئه که رساله نجومی کوتاه تری است , الرسالة الشاملة ، اثری است که گم شده و درباره بخشی از حساب بوده به نام «حساب درم و دینار» . ابو ریحان بیرونی این باره چنین نوشته است :«این حسابی است از جبر و مقابله بیرون آورده ؛ و گاه گاه شیء های مجهول بیشتر از یکی باشند پس لقب و نام باید کردن تا بنیامیزد . گروهی چون هندوان شیء ها را گونه دهند و بگویند ، شیء ساده و شیء کبود و شیء زرد و شیء سرخ.» (التفهیم الی صناعة التنجیم ص ۵۱ ، در فرهنگ دهخدا ، درآیه حساب درم و دینار) از آنجا که « شیء » در ریاضیات قدیم همان « متغیر» در ریاضیات امروزی است می توان نتیجه گرفت که منظور از حساب درم و دینار در واقع معادله های چند مجهولی باشد . الرسالة

المغربیهٔ ، که مفقود شده است , منتهی الادراک ویرایش مهم ترین تألیفش منتهی الادراک در سه مقاله است ،که درباره موضوع های زیر بحث می‌کند :

- ترکیب افلاک ، حرکت شان ، و غیره .
- شکل زمین و تقسیم آن به یک بخش مسکون و یک بخش نامسکون ، اختلاف طالع و مطلع بر حسب موقعیت جغرافیایی .
- تواریخ یا قِرانات ، که بیشتر به قِران مشتری و زحل مربوط است .
- ادوار ، از قبیل دور قِران یا عود قِران .

کتاب دیگر وی به نام «کتاب التبصره»، کوتاه تر است و اساساً در همان زمینه ؛ گرچه توصیف دقیق پنج دریا ، که در فصل دوم مقاله دوم منتهی الادراک دیده می شود ، در آن نیست .

نظریه علمی خرقی به تکمیل نظریه ای پرداخت که بر اساس آن سیاره ها در دایره های موهومی حرکت نمی‌کنند ، بلکه در داخل افلاک گردنده جسمانی قرار دارند . این نظریه عجیب پیشتر ، توسط ابوجعفر خازن (نیمه دوم سده دهم میلادی) ، و ابن هیثم (نیمه اول سده یازدهم میلادی) بیان شده بود ، تا فرض حرکت در میان اثیر و مشکلات ناشی از آن را حل کند :

فشاری در پیش هر سیاره و کمبود فشار یا خلأیی در پس آن پدید می‌آید . این نظریه از طریق ترجمه های لاتینی و عبری «فی هیئة العالَم» نوشته ابن هیثم در اروپای باختری راه یافت .

منابع :

صفا، ذبیح الله، تاریخ ادبیات ایران (جلد دوم)، انتشارات فردوس، چاپ هفدهم , جورج سارتون . مقدمه بر تاریخ علم ترجمه ترجمه غلامحسین صدری افشار . شرکت انتشارات علمی و فرهنگی .

۲۸ . مِیمون بن نَجیب واسطی (قرن ۵ ق)

منجم ایرانی , وی یکی از چند منجمی بود که در ۴۶۷ق به دستور جلال الدوله ملک شاه سلجوقی ، به همراه چند تن دیگر ، به اصلاح گاه شماری گمارده شد که نتیجه آن تدوین تقویم جلالی بود . واسطی در ساخت رصد خانه ای (ظاهراً در اصفهان) نیز با چند منجم دیگر همکاری داشته است .

منبع : نگاهی به تاریخ ایران بعد از اسلام . فریدون اسلام نیا .

۲۹ . ابوحاتم مظفر اسفزاری

ابوحاتم مظفر اسفزاری ریاضی دان وستاره شناس ایرانی قرن ۱۱ و اویل

۱۲ میلادی بود . تولد وی احتمالاً ۴۳۷ قمری بوده است . کنیه او ابو حاتم و نام پدرش اسماعیل و از اهالی اسفزار است . وی معاصر عمرخیام بوده است . وی در اصلاح تقویم ایرانی با خیام همکاری داشت و رساله اختصار اصول اقلیدس وی به دست ما رسیده است.او به همراه خیام و خازنی در رصدخانه مشهور سلجوقی در اصفهان فعالیت می‌کرده . وی کتابی به نام آثار عُلْوی به فارسی و درباره هواشناسی نگاشته . وی نوشته هایی در موضوعات ریاضیات ، ستاره شناسی ، فیزیک و مکانیک و احتمالاً اختراعاتی داشته اما به جز رساله اختصار اصول اقلیدس' بقیه به دست ما نرسیده اند . او در سال ۱۱۱۲ یا ۱۱۱۳ میلادی در بلخ با نظامی عروضی دیدار کرده است .

۳۰ . محمد زکی غزنوی

ظهیرالدین ابو الحامد محمد زکی غزنوی , ملیت : ایرانی قرن : ۶ , وی از دانشمندان قرن ششم هجری بود که در علم هیئت و نجوم مهارت داشت و کتابی به فارسی در نجوم نوشت . اثر وی : «کفایه التعلیم فی صناعه التنجیم » که از سال (۵۴۲ -۵۴۰ ق) مشغول تالیف آن بوده است و شرف بر سوی (وف ۶۳۶) آن را به نام « مفاتیح النجوم و مصابیح العلوم » تلخیص کرده است .

۳۱ . ابو الحسن بیهقی

ریاضی دان ایرانی , ظهیر الدین ابو الحسن علی بن ابی القاسم زید بیهقی مشهور به ابن فُندَق مار . می رود در یکی از روستاهای سبزوار به نام شِشتَمَد به دنیا آمده است همچنانکه خود به این موضوع در تاریخ بیهق اشاره داشته است . محمد مشکور در شرح حال و وصف آثار بیهقی و خاندان او رساله مبسوطی تألیف کرده است براساس تحقیقات خود تاریخ ولادت بیهقی را چنین بیان می‌کند که بیهقی در روز بیست و هفتم شعبان ۴۹۳ ه متولد شده و در روز قتل فخر الملک (عاشورای سال ۵۰۰ شش سال و چهار ماه و سیزده روز داشته است . در سلسه نسب او نام فندق به عنوان یکی از نیاکان وی ذکر گردیده به همین خاطر به ابن فندق شهرت داشته است جد بزرگش ، فندق بن ایوب پس از آنکه از سوی محمود غزنوی به منصب قضا در نیشابور گمارده شد به این شهر مهاجرت کرد امّا اندکی بعد از این شغل کناره گرفته و در ناحیه بیهق سکنی گزید . در مورد پدرش زید (۵۱۷–۴۴۷ ق) اطلاعات چندانی در دست نیست جز آنکه خود بیهقی بیان می‌کند . به گفته بیهقی سالیان درازی (بیست و اند سال) در بخارا سکنا داشته است و در این مدت ضمن معاشرت با علمای

شهر از انواع علوم اطلاع کسب کرده است . بیهقی در زادگاه خود ادبیات عربی را فرا گرفت و در ۵۱۴ ق در نیشابور ازحضور ابوجعفر بیهقی و احمد بن محمد میدانی بهره برد . وی بعد از مرگ پدرش در ۵۱۷ ق به مرو رفت و فقه را در حضور ابوسعد یحیی بن عبدالملک صاحدی آموخت امّا پس از ازدواج در مرو در ۵۲۱ ق به نیشابور و پس از آن به بیهق بازگشت و از سوی شهاب الدین محمد بن مسعود حاکم وقت به مقام قضای بیهق رسید ولی اندکی بعد این شغل را کنار گذاشته و مسافرتهایی دست زد و سپس به بیهق بازگشت تا هنگام مرگ در زادگاه خود به سر برده است . وفات بیهقی را خوافی در مجمل فصیحی در سال ۵۴۸ ق ذکر کرده است . بیهقی در حکمت و علوم جدلی دست داشت و فردی تیزبین و دقیق بود او از ریاضی دان های به نام عصر خود به حساب می آمد . بیهقی از دانشمندان زمان خود بود و در علوم مختلف دست داشت . حتی شاعر نیز بود و قطعاتی از شعر او را یاقوت در معجم الادباءِ آورده است . او هم عصر عمرخیام بود و در جلسات او نیزحضور داشته است. بیهقی کتاب های بسیاری که بیشتر عربی و بعضی به فارسی بوده تألیف کرده ولی بیشتر

تألیفات او از بین رفته و تنها اسامی و عناوین آن ها در کتاب های مختلف ثبت و ضبط شده است .

آثار بیهقی :

مشارب التجارب و غوارب الغرائب : ذیلی بوده بر تاریخ یمینی ، و وقایع ایران در بازه ی زمانی ۱۵۰ سال تقریباً تمام تاریخ دوره غزنوی و سلجوقی نیمه اول دوره خوارزمشاهی را شامل بوده است . عطاملک جوینی در تاریخ جهانگشا قسمت هایی از این کتاب نقل کرده است .,,, تتمه صوان الحکمه : که به قصد تکمیل صوان الحکمۀ ابوسلیمان منطقی سجستانی نوشته شده است . و شاح دمیۀ القصر و لقاح روضۀ العصر : ذیلی بوده بر دمیۀ القصر باخزری در شرح حال شعراء معاصر خودش جوامع الاحکام النجوم : در سه مجلد و این کتاب را ابن فندق در عین انکار علم احکام نجوم به خواهش دوستانش نوشته است . معارج نهج البلاغه : در شرح نهج البلاغه ، بیهقی این کتاب را در دو مجلد نگاشت . لباب الانساب و الالقاب و الاعقاب : در موضوع نسب شناسی ، بیهقی این کتاب را به خواهش نقیب السادات بیهق ، عماد الدین ابوالحسن علی ابن محمد از زباری نگاشت .

تاریخ بیهق : تاریخ بیهق در رابطه تاریخ و جغرافیای ناحیه بیهق و بزرگان ، ادیبان و علمای بزرگ بیهق اطلاعات دقیقی در خود دارد که در سایر منابع آن دوره کمتردیده می شود .

منابع :

خوافی، احمد. مجمل فصیحی. ۱۳۴۱.

علامه قزوینی. مقدمه تاریخ بیهق. ۱۳۴۷.

بیهقی، ابوالفضل. تاریخ بیهق. ۱۳۴۷.

(وب‌گاه) صفا، ذبیح الله ، تاریخ ادبیات ایران (جلد دوم) ، انتشارات فردوس، چاپ هفدهم

مشاهیر نیشابور ، از فریدون گرایلی .

۳۲ . شرف الدین شرف الزمان ابو عبداللّه محمد ایلاقی

(وف ۵۳۶ ق) ، طبیب ایرانی , اصل وی از ایلاق نیشابور بود و در باخزر و بلخ اقامت داشت . وی از شاگردان مشهور ابو العباس لوکری بود که در مسائل نظری و علمی حکمت توانا و در طب نیز ماهر بود . او در جنگ قطوان نزدیک سمرقند کشته شد . در برخی آثار او را شاگرد ابن سینا

نوشته اند که با توجه به سال مرگ وی احتمالادرست نیست.تصنیفات بسیار پدیدآورد مانند : « الفصول الایلاقیه » ، در کلیات طب که به نامهای « اختصار القانون » یا « مختصر القانون » ابوعلی سینا و یا « شرح ایلاقی » نیز آمده است . آثار دیگری نیز به وی نسبت داده اند از جمله :« اللواحق » ؛ « دوست نامه » ؛ « سلطان نامه » و « اعداد الوفق » .

۳۳ . ابن ابی صادق

ابو القاسم عبدالرحمن بن علی بن ابی صادق نیشابوری (۹۹۵ – ۱۰۷۷) پزشک و فیلسوف ایرانی و برجسته ترین شاگرد ابوعلی سینا و شارح آثار بقراط و جالینوس ، از نیشابور بود .

آثار :

شرح فصول بقراط ، شرح مسائل حنین اسماعیل جرجانی مطالعات او را با راهنمایی خود ابن ابی صادق تکمیل کرد. وی درباره مسائل پزشکی حنین بن اسحاق یاد داشت و تفسیری نوشته است . امروزه نسخه های زیادی از کتاب های وی موجود می باشند . شرح فصول بقراط : مهم‌ترین اثر ، در ۴۶۰ قمری / ۱۰۶۸ میلادی نوشته شده و فرّ الشّروح هم نامیده می شود .

شرح تقدّمهٔ المعروفهٔ بقراط : در مبادی دانش پزشکی . شرح منافع الاعضای جالینوس : در مورد علم تشریح . شرح مسائل حُنین بن اسحاق : ابن ابی صادق دو شرح مفصل بر این کتاب که در سوالات آن از حنین بن اسحاق است ، نوشته است . جواب ایراد های محمد زکریای رازی بر جالینوس , تاریخ کبیر . نخبهٔ العلاج , رساله الادویهٔ و الاطعمهٔ المقتبسه من الاحادیث المکرمه .

منابع :

تاریخ پزشکی ایران و سرزمین خلافت های شرقی از سیریل الگود ترجمه فرقانی چاپ اول ۱۳۵۶ , دائرۀالمعارف بزرگ اسلامی ج ۲ , نامه دانشوران ناصری ج ۲ ص ۹۰ , لغت‌نامه دهخدا ذیل ابن ابی صادق , تاریخ طب در ایران . نجم‌آبادی ۱۳۵۳ , ذخیره خوارزمشاهی کتاب سوم ۱۳۵۶ , مشاهیر نیشابور فریدون گرایلی ص ۳۲۲ .

۳۴ . اسماعیل جرجانی

زین الدین ابو الفضائل اسماعیل بن حسین جرجانی معروف به سید

اسماعیل پزشکی ایرانی بود که به عربی و فارسی می نوشت .او در ۴۳۴ قمری از جرجانیه در جنوب دریاچه آرال و ساحل جیحون بدنیا آمد و در دربار خوارزم برآمد و در ۱۱۳۵–۱۱۳۶میلادی مطابق با ۵۳۱۱ قمری ، در مرو درگذشت . اهمیّت آثار سیّد اسماعیل جرجانی در این است که پس از چند سده که مجموعه های بزرگ پزشکی همچون کامل الصّناعه علی بن عبّاس مجوسی اهوازی و الحاوی و المنصوری محمّد بن زکریّای رازی و قانون ابن سینا به زبان عربی در دسترس جویندگان علم پزشکی بود آثار جرجانی با زبان فارسی جلوه ای خاص به خود گرفت و آنان که عربی نمی دانستند به آسانی می توانستند از این آثار بهره مند گردند . برای او القاب و کنیه‌های متفاوتی ذکر کرده‌اند : زین الدین ، شرف الدین ، ابو ابراهیم ، ابوالفتح ، ابوالفضائل ، الامیر السید الامام ، علوی حسینی ، سپاهانی گرگانی ، و طبیب علوی . متأسفانه درباره سیر زندگی او آگاهی چندانی در دست نیست . برخی محل تولد وی را به اشتباه گرگان دانسته اند در حالی که محل تولد وی باید گرگانج (اورگانج) و با توجه به اینکه او خود در مقدمه ذخیره خوارزمشاهی از ورود خویش به دربار خوارزم در ۵۰۴ ق یاد کرده و در مقدمه ویرایش عربی ذخیره سن

خود را هنگام نگارش آن کتاب ۷۰ سال گفته است ، می توان تولد وی را در ۴۳۴ ق ، یا اندکی پس از آن دانست . او احتمالاً مقدمات طب را در گرگانج فرا گرفت ، زیرا که در این کتاب اصطلاحات زبان مادری اش که زبان خوارزمی می باشد بسیار فراوان است . برخی از محققان او را ازشاگردان ابن ابی صادق نیشابوری دانسته اند ؛ حال آن که جرجانی در ذخیره تنها از ابن ابی صادق نقل کرده است و از عبارت او پیداست که ابن ابی صادق را شخصاً نمی شناخته است .

وی رساله طبی مفصلی به فارسی نوشت به نام ذخیره خوارز مشاهی ، که احتمالاً اندکی پس از ۱۱۱۰میلادی ، برای قطب الدین محمد (پادشاهی اش از ۱۰۹۷ تا ۱۱۲۷۷میلادی) تألیف شده است . احتمالاً این نخستین دائرۀ المعارف طبی بود که به جای عربی به فارسی نوشته می شد و از کتب پایه و جامع در پزشکی سنتی امروز است . ذخیره شامل قریب ۷۵۰۰۰۰ واژه ، در نه کتاب (۷۵ باب ، ۱۱۰۷ فصل) است، و کتاب دهمی به نام کتاب قرابادین بعداً بدان ضمیمه شده است . برای جانشین قطب الدین ، اتسز (پادشاهی اش از ۱۱۲۷ تا ۱۱۵۶۶میلادی) ، رساله دیگری نوشت به نام اَغراض الطب که (بیشتر براساس ذخیره بود) و در حدود۱۱۲۷– ۱۱۳۵ میلادی ، به

اتمام رسید . خلاصه ای از ذخیره را مترجم ناشناسی به عبری ترجمه کرد . این امر بسیار مهم است ، چون از آثار طبی فارسی عملاً هیچ ترجمه دیگری به عبری وجود ندارد .

سایر آثار :

مشخص نیست سایر آثار جرجانی ابتدا به فارسی نوشته شده ، یا عربی یا به هر دو زبان یا به چه زبانی . در زیر نام و مشخصات چند اثر دیگر وی ذکر شده است : التذکره الاشرفیه فی‌الصناعه الطبیه : مجموعه ای است طبی که آن را به علاء الدین پسر ایل ارسلان اهدا کرد . خفی علایی : در ۱۱۱۳میلادی ، خلاصه فشرده ای از التذکره را در دو کتاب تکمیل کرد و آن را خفی علایی نام نهاد . المُنَــبِهٍ : یک رساله فلسفی که در آن پوچی تمایلات دنیوی را بیان کرده است . الاغراض الطبیه و المباحث العلائیه . یادگار ، در دانش پزشکی و داروسازی . بزرگترین پزشک قرن ۶ هجری قمری جرجانی علم حدیث را فرا گرفت . در علم پزشکی جرجانی دو ویژگی عمده دارد : ۱- همه مباحث علم طب را با تحقیقات و مطالعات جدید مورد مطالعه قرار داد . ۲- جمیع مباحث مربوط به علم پزشکی را در کتابهایش مورد بحث و تحقیق قرار داد .

منابع :

سید اسماعیل جرجانی , جورج سارتون . مقدمه بر تاریخ علم. ترجمه ترجمه غلامحسین صدری افشار . چاپ دوم. تهران : شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۸۳. ۱۰۵۴. سید علیرضا گلشنی، سید اسماعیل جرجانی ؛ حکیم و پزشک نامی ایرانی دوره ۲، شماره ۲ - (پاییز و زمستان ۱۳۹۳ ۱۳۹۳)، ۶۹–۷۱.

۳۵ . اوحد الدین انوری

ستاره شناس ، ریاضی دان ، و شاعر ایرانی , اوحدالدّین محمّد بن محمّد انوری (یا علی بن محمد انوری) معروف بها نوری ابیوردی و «حجّةالحق» از جمله شاعران و دانشمندان ایرانی سده ۶ قمری در دوران سلجوقیان است . انوری استاد قصیده سرای شعر پارسی و آراسته به هنرهای خوش نویسی و موسیقی بوده است. او از دانش‌های ریاضیات ، فلسفه و موسیقی بهره ور و در اخترشناسی به زبان خود مرجع بوده‌است.

انوری از مردم روستای بازنه (بدنه) ابیورد و پدرش از کارگزاران درباری و به گفته ای سرپرست میهنه بود . او برای پسر خود میراث فراوانی به جا

گذاشت که انوری همه را صرف خوش گذرانی و عیاشی کرد و پس از مدتی از فرط تهی دستی ، ناچار به شاعری در دربار شاهان شد .
اطّلاعاتی که از زندگی انوری ابیوردی وجود دارد به گزارش هایی بازمی‌گردد که در تذکره ها و آثار ادبی مانند تذکره دولتشاه سمرقندی ، تاریخ گزیده حمدالله مستوفی ، لباب الالباب عوفی ، مجمع الفصحای هدایت و تذکره آتشکده گردآوری شده است . همچنین خود آثار انوری نیز گزارش هایی از زندگی او بدست می دهد . به گفته دولتشاه سمرقندی ، او در جوانی ، چندی در مدرسه منصوریه توس به دانش آموختن علم ها پرداخت و دانش های عقلی و نقلی از قبیل فلسفه ، اخترشناسی ، موسیقی ، ریاضیات ، پزشکی ، منطق و ادبیات عرب را فرا گرفت . در شعر های او اشاره ای است که بر اثر علاقه به آثار پور سینا ، عیون الحکمۀ او را به خط خود کتابت کرده است .

انوری سفرهایی به موصل ، بغداد ، بلخ ، مرو ، نیشابور و فرارود کرده است ، ولی در دوران کمال شاعری اقامت گاهش مرو ، تختگاه سلطان سنجر سلجوقی بود . بیشتر، سال ۵۸۳ را سال درگذشت او می‌دانند. ادوارد براون وفات وی را در سال ۵۸۱ و بنا به عقیده هرمان اته و ژوکوفسکی در

سالهای میان ۵۸۷–۵۸۵ عنوان کرده است . انوری دارای طبعی قوی بوده ، در بیان معانی مشکل به صورتی روان مهارت داشت ، و چیره دستی خود در قصیده و غزل را به اثبات رسانید . آرامگاه وی در بلخ است . همچنین مقبره الشعرای تبریز و نیشابور را نیز بعنوان مدفن وی معرّفی کرده اند . کتابی در حکمت یا نجوم نیز توسط انوری نوشته شده است که به شاه قطب‌الدین ، صاحب موصل ، تقدیم کرده بود . به گمان شفیعی کدکنی این کتاب ، احتمالاً همان کتاب مفید است که دولتشاه سمرقندی بدان اشاره کرده است . یان ریپکا از ایرانشناسان اروپایی مدعی شده که از اشعار و آثار انوری برمی آید که وی تا حدودی به قانون جاذبه زمین پی برده بوده . او این را بویژه در شعری با عنوان : « شبی در حال مستی از بامی درافتاد و این قطعه را سرود » نشان داده است . در این قطعه وی افتادن خود را از پشت بام بر خلاف نظر همیشگی علمای آن زمان که آنرا مربوط به ماهیت جسم و میل و کشش درونی جسم به سوی پایین می دانستند این بار سقوط شی را به زمین و خواست و ماهیت زمین نسبت داده است .

منابع :

«انوری، اوحدالدین» (فارسی). دائرةالمعارف بزرگ اسلامی. بازبینی‌شده در

۱۳ اردیبهشت ۱۳۸۸.
انوشه، حسن (به سرپرستی). دانشنامه ادب فارسی: ادب فارسی در آسیای میانه جلد اول. چاپ اول (ویراست دوم). تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۸۰. شابک ۹۶۴-۴۲۲-۴۱۷-۵ (جلد ۱).
ستایشگر، مهدی. نام نامه موسیقی ایران زمین جلد سوّم. چاپ اوّل. تهران: اطلاعات، ۱۳۷۶. شابک ۹۶۴-۴۲۳-۳۷۷-۸ (جلد ۳).
معین، محمد، فرهنگ فارسی انتشارات امیرکبیر جلد پنج
شفیعی کدکنی، محمدرضا. مفلس کیمیا فروش، نقد و تحلیل شعر انوری. چاپ سوم. تهران: سخن، ۱۳۸۴

۳۶ . نجیب الدین سمرقندی

نجیب الدین ابو حامد محمد بن علی بن عمر سمرقندی پزشکی ایرانی مسلمان بود که در سمرقند زاده شد و در واقعه هرات در ۱۲۲۲ – ۱۲۲۳ میلادی ، به دست مغولها کشته شد . وی آثار طبی متعددی به عربی نوشت. مهم‌ترین آنها کتاب الأسباب و العلامات نام دارد که از شهرتی برخوردار شده و نسخه های متعددی از آن در دست است و نفیس‌بن

عوض کرمانی پزشک الغبیک در ۱۴۲۳–۱۴۲۴۴ میلادی ، شرحی بر آن نوشته است . این شرح خود اساس رساله ای فارسی به نام طب اکبری قرار گرفت که محمد ارزانی پسر میرحاجی محمد مقیم آن را در ۱۷۰۰–۱۷۰۱، تألیف کرد . به عبارت دیگر محمد ارزانی بر ترجمه شرح نفیس منتخبات زیادی از آثار طبی عربی منضم ساخت . وی مفسر آثار پزشکی قرون وسطی بوده است .

منابع :

جورج سارتون. مقدمه بر تاریخ علم ترجمه غلامحسین صدری افشار. شرکت انتشارات علمی و فرهنگی

۳۷ . سراج الدین سکاکی

سراج الدین ابویعقوب یوسف بن ابی بکر بن محمد بن علی سکاکی خوارزمی (۵۵۵–۶۲۶ قمری) (۱۱۶۰—۱۲۲۹ میلادی) نویسنده و ادیب ایرانی اهل خوارزم است .

زندگی نامه :

نام سکاکی احتمالاً به دلیل شغل پدرش سکه زنی بوده است . او در ابتدا آهنگر و قفل ساز بود . بعدها به فراگیری علوم روی آورد و سرآمد علوم عصر خویش شد . پس از تسخیر خوارزم به دست مغولان به دربار جغتای پیوست . به دلیل بذله گویی کسانی چون حبش عمید ، وزیر جغتای به زندان افتاد و پس از سه سال در زندان در گذشت . او معاصر خواجه نصیر طوسی و ابن حاجب بوده است . او تسخیر موکلین کواکب را که ابو علی سینا در کنوز المعزمین به صورت مختصر آورده به صورت مبسوط شرح کرده است . او به چگونگی روش احضار بسیاری از موکلین علوی و موکلین سفلی دست یافته بود . سکاکی همچنین با نوآوری در رسم مندل ، بحث مندل مستطیلی شکل را وارد مبحث احضارات کرد .

آثار : مفتاح العلوم , مصحف الزهره , نفایس العلوم در طلسمات یا الطلسم که به زبان فارسی است و در علوم غریبه است , رساله فی علم مناظره .

منابع :

دانشنامه ادب فارسی در آسیای میانه ـ حسن انوشه ـ ص۵۰۵

فاعور ، منیرة . «السکّاکی (یوسف بن أبی بکر) ». الموسوعة العربیة .

بازبینی‌شده در ۳۱ اکتبر ۲۰۱۴.
طباطبائی ، سید محمدحسین . «ترجمه تفسیر المیزان » . بازبینی‌شده در ۱۷ اکتبر ۲۰۱۴

۳۸ . ابو الفتح مطرزی

ابوالفتح مُطَرّزی (۱۱۴۱م- ۱۲۱۳م) همچنین شناخته‌شده با نسبت های نحوی و خوارزمی ، لغوی ، ادیب ، شاعر و نحوی خوارزمی بود . نسب کامل او « ابوالفتح ناصر بن عبدالسید بن علی مُطَرّزی نحوی خوارزمی » ذکر شده در خوارزم در ژانویه ۱۱۴۱م/ رجب ۵۳۸ ق به دنیا آمد . همانجا نزد پدرش نخستین دانش ها را آموخت ، همچنین حدیث خواند . در سال ۶۰۱۱ ق در راهِ حج ، وارد بغداد نیز شد و برخی از آثار خود را نزد بزرگان بغدادی پیش کشید . درگذشت مطرّزی در خوارزم در ۱۲۱۳م/ ۲۱ جمادی‌الاولی ۶۱۰ ق بود .

آثار :

ادب الندیم , المصاید و المطارد , الرسائل , خصائص الطرب , الطبیخ .

منابع : فروخ ، عمر. تاریخ الأدب العربی . بیروت: دارالعلم للملاییی

۳۹ . سیف الدین آمدی

ابو الحسن علی بن ابی علی معروف به سیف الدین آمِدی پزشک ، فیلسوف و متکلم اهل سنت از برجسته ترین دانشمندان و فقهیان دوره عباسی است .

زندگانی :

او در شهر آمِد که در دیار بکر در آناتولی شرقی واقع شده ، زاده شده است . وی همچنین با شیخ اشراق شهاب الدین سهروردی دیدار و گفت وگو داشته است و این به سبب سفرهای علمی بوده که وی در زمان خود داشته است . وی همزمان با خلیفه عباسی ناصر الدین الله و نیز صلاح الدین ایوبی می‌زیسته است . وی ابتدا پیرو مذهب حنبلی بوده است و پس از فراگیری فقه امام محمد ابن حنبل ، رهسپار عراق می‌شود و پس از تکمیل فقه حنبلی نزد ابو الفتح نصر ابن فتیان ، و استماع حدیث از ابن شابیل ، دیری نگذشت که به مذهب شافعی گرایش پیدا کرد . در زمانی که آمدی در بغداد حضور داشته است در حلقه درس استاد شافعی ، ابن فضلان شرکت می‌کند . به گفته برنارد وایس ، آمدی فلسفه و علوم عقلی

را به صورت خصوصی نزد معلمی در کلیسایی نزدیک بغداد مطالعه کرده است . وی پس از آن به سوریه می رود و پس از در معرض اتهام قرار گرفتن به دلیل فلسفه آموزی ، راهی مصر می شود .

آثار :

آثار وی را می‌توان در زمینه هایی چون فلسفه و کلام و فقه و اصول رده‌بندی کرد : آثار فقهی و اصولی , احکام فی اصول الاحکام , ترجیحات , آثار فلسفی , النور الباهر فی حکم الزواهر در پنج جلد , دقائق الحقائق در سه مجلد , رموز الکنوز , لباب الالباب , کشف التمویهات , المبین فی شرح الفاظ الحکماء و المتکلمین , فوائد القلائد , آثار کلامی , ابکار الافکار در اصول دین : این کتاب یک موسوعه کلامی و شامل نظریات سیف الدین آمدی و مشتمل بر چهار مجلد است که متأسفانه در دسترس نیست .
منبع : ویکی پدیا فارسی

۴۰ . افضل الدین خنجی

ابو عبدالله افضل‌الدین محمد بن نام آور بن عبدالملک خنجی شافعی از علما و حکمای مشهور قرن هفتم هجری قمری بود . تولد وی را در سال

۵۹۰ هجری قمری دانسته اند . محل دقیق تولد او مشخص نیست . افضل الدین در ایران تحصیل علوم کرد و سپس برای تکمیل معلومات به مصر رسید و در قاهره بر مسند قضاوت نشست . به علت اقامت طولانیش در مصر او را خنجی مصری نیز خوانده اند . خنجی در علوم انسانی ، خاصه حکمت و عملی و فقه تبحر فوق العاده داشت و از جمله کسانیست که بر قانون ابن سینا شرح نوشت . علاوه بر قضاوت به تدریس و تعلیم علوم خاصه پزشکی اشتغال داشت . خنج یکی از توابع شهرستان لارستان در استان فارس می باشد .

منابع :

میر ، محمد تقی. بزرگان نامی پارس، جلد اول. چاپ اول. شیراز: انتشارات دانشگاه شیراز، ۱۳۶۸

۴۱ . اثیرالدین ابهری

ستاره شناس و ریاضی دان ایرانی , اثیر الدین مفضل بن عُمر از دانشمندان و فیلسوفانِ نامیِ سده ششم و هفتم هجری ست . در ابهر زاده شد و در کودکی علومِ مقدماتی را آموخت . سپس در جوانی برایِ یادگیریِ منطق و

فلسفه و فقه و تفسیر قرآن به خدمتِ امام فخر رازی رسید ، و شاگردیِ وی را کرد . او با محقق طوسی آشنایی داشته و میانشان نامه هایی رد و بدل شده است . مدتی نیز به شام سفر کرد و شاگرد « محیی الدین محمد بن سعید بن ندی » شد . پس از آن به روم رفت به تعلیم و تألیف اشتغال ورزید . در نهایت پس از سفر به موصل و اردبیل به ابهر بازگشت و در ۶۶۳ هجری در همانجا درگذشت . از وی کتاب هایی به جا مانده که از قرارِ زیر می باشند : هدایة الحکمه ، که ملاصدرا شرحی برآن نوشته است . تنزیل الافکار ، در منطق که خواجه نصیرالدین طوسی آن راشرح داده . ایساغوجی , الاشارت , محصول , رسالة الزاهرة فی ابطال بعض مقدمات الجدلیة , التعلیقه ، که در بابِ نجوم نوشته شده .

منابع : صفی‌زاده، دکتر صدیق. تاریخ فلاسفه ایران . اندیشه اخلاق، ۱۳۸۶. شابک ۹۷۸-۹۶۴-۶۱۱۴-۱۰-۴. «احوال و آثار نجم الدین کاتبی»، در: منطق و مباحث الفاظ،ص سی و شش .

۴۲ . ناصر الدین عبدالله بیضاوی

ناصر الدین عبدالله بیضاوی نام کامل وی (ناصر الدین أبوسعید أو أبو الخیر عبدالله بن أبی القاسم عمر بن محمد بن أبی الحسن علی البیضاوی الشیرازی الشافعی

) از قضات و افاضل قرن هفتم هجری است . قاضی بیضاوی در بیضا متولد شد و در شیراز به تحصیل علوم پرداخت . وی قبل از رفتن به تبریز مدتی در عهد اتابکان فارس مقام قاضی القضاتی داشت . بعداً به تبریز رفت و تا پایان عمر در آن شهر به تألیف و تدریس و امر قضاوت مشغول بود .

بیضاوی معاصر با خواجه نصیر الدین طوسی و قطب الدین شیرازی و مصاحب و دوست آنان بود . در مورد سال وفات قاضی اختلاف هست . احتمالاً فوت او ما بین سال های ۶۸۲ تا ۶۹۲ هجری قمری بوده است . کتاب انوار التنزیل و اسرار التاویل یا تفسیر بیضاوی مهم‌ترین تألیف اوست .

منابع : میر ، محمد تقی. بزرگان نامی پارس، جلد اول. چاپ اول. شیراز : انتشارات دانشگاه شیراز، ۱۳۶۸. التاریخ الاسلامی ، محمود شاکر ، المکتب الاسلامی ، بیروت ، لبنان .

۴۳ . قطب الدین شیرازی

قطب الدین محمود بن مسعود بن مصلح کازرونی شیرازی (زاده ۶۳۳ درگذشته ۷۱۰ ه ق) یکی از علمای ایرانی قرن هفتم و اوایل قرن هشتم هجری است که نقش مهمی در گسترش حکمت و فلسفه ، علوم طبیعی ،

پزشکی و هنر داشته است . قطب الدین علاوه بر شاگردی در نزد پدر از محضر بزرگانی چون کمال الدین ابو الخیر بن مصلح کازرونی ، شمس الدین محمد بن احمد الحکیم الکیشی ، شرف الدین زکی بوشکانی ، خواجه نصیر طوسی، نجم‌الدین کاتبی، علامه قطب الدین مؤید الدین عرضی و کمال کوفی بهره فراوانی یافت تا آنجا که علاوه بر پزشکی ، بر علوم دیگری چون ریاضی ، فلسفه، علوم ادبی، دین شناسی، موسیقی، نواختن رباب و سرودن شعر، بازی شطرنج و فنون شعبده بازی به چیرگی شگفت انگیزی دست یافت . او مدتی در شهرهای سیواس و ملطیه به شغل قضاوت اشتغال یافت و در زمانی دیگر از طرف تکودار ، ایلخان مغول به سمت سفارت ، همراه اتابک پهلوان به مصر نزد ملک قلادون الفی اعزام شد . آرامگاه وی در مقبرهٔ الوزرای چرنداب تبریز است .

علامه در اندک زمانی در علوم معقول و منقول سرآمد فضلای عصر خود بود و در طول مدت حیات خود بیش از بیست اثر به فارسی و عربی از خود باقی گذاشت . قطب الدین شیرازی در علم موسیقی و فیزیک از سرآمدان زمان خود بوده است . اگر چه قطب الدین را نمی توان شاگرد صفی الدین ارموی ـ نظریه پرداز موسیقی قرن هفتم ـ دانست ؛ ولی او را باید بدون

شک نخستین شارح کتب صفی الدین ارموی قلم داد کرد . در سال ۱۳۹۰ هزار و دویست و پنجاهمین سالگرد تولد قطب الدین شیرازی از طرف ایران و سازمان یونسکو جشن گرفته شد .

مدل افلاک شیرازی در کتاب نهایة الإدراک فی درایة الأفلاک برای ماه نسبت به مدل افلاک بطلمیوسی ۲۲ فلک اضافه دارد ، یکی فلک مدیره و دیگری فلکی برای خنثی کردن چرخش وضعی اضافه ای که توسط فلک مدیره به چرخش تدویر افزوده می شود ، هر چند شیرازی در کتاب التحفة الشاهة این فلک را حذف می‌کند و در عوض سرعت تدویر را تغییر می دهد . با اینکه برای اولین بار مؤید الدین عُرضی از مدل مدیره استفاده کرده بود ، ولی به لزوم وجود چنین فلکی که حرکت اضافه تدویر را خنثی کند ، توجه نکرده بود . بنابراین تعداد افلاک مدل شیرازی برای ماه شش فلک است . تفاوت

مدل شیرازی و بطلمیوس ، چنان که خودش متذکر می شود ، در دو نکته خلاصه می شود : افزودن دو فلک مدیره و حافظه ، و تغییرخروج از مرکز حامل به نصف مقدار قبلی . البته همان طور که گفته شد این مدل در تحفه تصحیح شده و فلک حافظه از آن حذف شده است .

آثار :

درة التاج لغرة الدباج (یکی از مهمترین آثار علامه قطب الدین می‌باشد که دانشنامه ایست فلسفی به معنای « علم العلوم » . کتاب درة التاج (۷۰۵–۶۹۳) پس از شفای ابن سینا مهمترین کتاب جامعی است که در فلسفه تألیف شده است و به طور کلّی دوازده رشته از علوم و از آن جمله موسیقی را در برمی‌گیرد .

نهایة الأدراک فی درایة الأدراک (به عربی، در زمینه نجوم و هیئت ، دارای ۴ مقاله : مقدّمات ، هیئت اجرام ، زمین و مقادیر اجرام . همچنین دارای مطالب جدیدی در باره مکانیک ، زمین شناسی ، هواشناسی ، نور و مباحثی در باره نظرات کیهانی ابن هیثم و ابوبکر محمّد بن احمد خرقی) تحفة الشاهیه (به عربی، در نجوم و هیئت) ترجمه فارسی کتاب اصول اقلیدس در هندسه , اختیارات مظفری (به فارسی، در نجوم و هیئت) , رسالة فی حرکة الدرجة فی النسبة بین المستوی و المنحنی (منسوب به علّامه ، در هیئت و ریاضی) شرح کتاب حکمة الاشراق ازشهاب الدین سهروردی (از این روست که او را فیلسوف اشراقی دانسته اند) , تحفة السعدیه(شرحی بر کتاب قانون در طب از ابن سینا) شرح کتاب مفتاح العلوم از سکاکی (مفاتح المفتاح) , شرح کتاب مختصر

الأصول از ابن حاجب (در فقه) , رساله در تحقیق عالم مثال (در باره عالم مثال ، معاد جسمانی و کیفیت آخرت) , رساله فعلت فلاتلم (در هیئت) شرح کتاب روضة الناظر از خواجه نصیر طوسی , اجوبة المسائل در طرح چند پرسش و ابهام فلسفی .

منابع :

وبگاه آسیاک ، قطب الدین شیرازی ـــ وبگاه کازرون‌نگاه ـــ دانشنامه آریانیکا ـــ وبگاه باشگاه نجوم ساری , زندگی‌نامه قطب الدین شیرازی .

گمینی ، امیرمحمد . دایره های مینایی : پژوهشی در تاریخ کیهان شناسی در تمدن اسلامی. تهران: حکمت سینا ، ۱۳۹۵. ۱۷۴-۱۷۵

۴۴ . سید اجل شمس الدین

سیاست مدار ایرانی , سید اجل شمس الدین بخاری ، نخستین فرماندار ایالت یونان چین بود و از سوی دودمان یوآن به این سمت گمارده شده بود . وی اهل بخارا بود . سید اجل شمس الدین که عمر نام داشت در سال ۱۲۱۱ متولد و در سال ۱۲۷۹ درگذشت . در سال ۱۲۹۷ امپراطور دودمان یوان لقب « شاه جونگ هوی سیان یانگ» را به او بخشید و مردم او را «شاه سیان یانگ» خواندند .

۴۵ . نظام الدین حسن نیشابوری

ستاره شناس وفیلسوف ایرانینظام الدین حسن نیشابوری (درگذشت در ۹/۱۳۲۸ میلادی) یک ریاضیدان ، ستاره شناس ، فقیه ، مفسر و شاعر ایرانی بود . نام کامل او نظام الدین حسن بن محمد بن حسین قمی نیشابوری بود . همان طور که از شجره نامه اش پیدا است ، پدر بزرگ او در اصل از شهر قم بود ، اما نظام در نیشابور زاده شد .

تحصیلات آغازین او در شهر نیشابور بود ولی پس از آن به تبریز که در آن زمان پایتخت ایلخانیان بود مهاجرت کرد . وی زیر نظر قطب الدین شیرازی مطالعه و با وی کار کرد که خودش شاگرد خواجه نصیر طوسی بود که یکی از بزرگترین دانشمندان رصدخانه مراغه بود .

آثار :

۱- الشمسیه فی الحساب (الشمسیه فی الاصول الحسابیه) ویژگی اثر : کتابی است به زبان عربی که گاه آن را الرساله الشمسیه نیز می نامند ؛ و

مهمترین اثر ریاضی نظام اعرج است که دارای مقدمه و دو فن و خاتمه می باشد . فن اول در آنچه به اصول حساب تعلق دارد و فن دوم در فروع در علم حساب و خاتمه در حساب خطا این و میزان (امتحان صحت اعمال)

۲- تعبیر (یا تفسیر) التحریر (شرح تحریر المجسطی) ویژگی اثر : متن تحریز مجسطی ازنصیر الدین توسی است و نظام اعرج تفسیر یا تعبیر آن را در ماه شعبان سال ۷۰۴ هق به پایان رسانیده و چند نسخه خطی از آن در کتابخانه مجلس و یک نسخه در دانشکده ادبیات تهران و یک نسخه در و یک نسخه در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران و چند نسخه در خارج از ایران موجود است .

۳- تفسیر القرآن + شرح تذکره نصیرالدین توسی (تألیف ۷۱۱هـ ق)

۴- کشف حقایق زیج ایلخانی ویژگی اثر : زیجی است به زبان فارسی که در اصل از خواجه نصیر الدین توسی است . چند نسخه از آن در تبریز و موزه بریتانیا و کتابخانه ملک موجود است .

منابع :

زندگینامه ریاضیدانان دوره اسلامی از سده سوم تا سده یازدهم هجری ، ابوالقاسم قربانی ، چاپ دوم، تهران، ۱۳۷۵

۴۶ . جغمینی

محمود ابن محمد ابن عمر جغمینی ، پزشک ایرانی قرن ۱۴ میلادی بود . او در جغمین ، روستایی در خوارزم (خیوه) واقع در ازبکستان کنونی به دنیا آمد . از زندگی اش اطلاع چندانی در دست نیست . وی تنها به خاطر شرح بسیار مختصری که بر قانون ابن سینا نوشته شده است شناخته می شود . این خلاصه به نام قانونشاه نامگذاری شده است .

۴۷ . ابن نفیس

طبیب بزرگ , أبو الحسن علاء الدین علی بن ابی الحرم القَرَشی الدمشقی ملقب به ابن نفیس طبیب مسلمانی است که بیشتر به خاطر توصیف گردش ریوی خون برای اولین بار ، مشهور است . او به سال ۶۰۷ هجری در قَرَش (نزدیک دمشق) به دنیا آمد . وی در دانشکده پزشکی « بیمارستان نوری » دمشق به فعالیت پرداخت ؛ و علاوه بر طب ، علوم فقه ، ادبیات و الهیات را نیز آموخت .   از آثار او می توان به کتاب جامع فن طبابت (الشامل فی صناعة الطبیة) ، المختار من الأغذیة ، موجز القانون (شرحی بر قانون ابن سینا) و همچنین شرحی بر کتاب طبیعت انسان نوشته بقراط اشاره نمود . کار بزرگ ابن نفیس که نام او را پرآوازه می سازد گردش ریوی میان قلب و شش ها است که در کتاب شرح

تشریح ابن سینا انجام شد . وی درآنجا با قاطعیت دیدگاه جالینوس مبنی بر جریان خون از بطن چپ قلب به سوی بطن راست را رد می‌کند .
چنان‌که کشف او اصالت داشته باشد باید او را از بزرگ‌ترین پیشگامان ویلیام هاروی دانست .
اولین مرجع مستند در مورد دگرگشت توسط ابن نفیس در سال ۱۲۶۰ بعد از میلاد مسیح در مطالعه ای با عنوان « الرساله الکاملیه فی السیرة النبویه » نوشته شده است . ابن نفیس دریافت ، بدن و اجزای آن به طور مستمر در حال انحلال و تغذیه هستند و به ناچار ، دائماً تغییر می‌کنند . او در سال ۶۸۷ هجری درگذشت .
آثار : رساله در اوجاع الاطفال ؛ بغیة الطالبین و حجة المتطببین ؛ بغیة الفطن من علم البدن ؛ تشریح الاعضاء المفرد ؛ التعلیق علی کتاب الاوبئة بقراط ؛ تقاسیم العلل و اسباب الامراض ؛ ثمار المسائل ؛ جامع الدقائق من الطب ؛ الرسالة الکاملیة فی السیر النبویة ؛ رقائق الحلل فی دقائق الحیل ؛ الشافی ؛ الشامل ؛ شرح ابیدیمیا لبقراط ؛ شرح الاسباب و العلامات ؛ شرح اشارات ابن سینا ؛ شرح تشریح جالینوس ؛ شرح تشریح قانون ؛ شرح

تقدمۀ المعرفۀ بقراط ؛ شرح التنبیه ابواسحاق شیرازی ؛ شرح طبیعۀ الانسان بقراط .

۴۸ . زین الدین علی بن حسین انصاری

زین الدین علی بن حسین انصاری مشهور به حاج زین العطار یا حاج زین الدین عطار ، از دانشمندان ، پزشکان و دارو شناسان معروف سده هشتم هجری قمری است که در ۷۲۹ هجری قمری در شیراز متولد شد . پدر او ، جمال الدین حسین ، از اطبای اصفهان بود که در سال ۷۱۵ به شیراز رفت و در آن جا ساکن شد . حاج زین الدین عطار در دوره مغول بزرگ ترین دارو شناس بود . وی معاصر پادشاهان مظفری و طبیب بنام دربار ایشان بود . او در دربار سلطان جلال الدین شاه شجاع ، از آل مظفر ، ۱۶ سال خدمت کرد و در نزد شاه شجاع ، منزلتی والا داشت و پزشک مخصوص او بود . شاه شجاع ، از سلسله مظفریان ، پس از ابوسعید ، آخرین پادشاه ایلخانیان ، در جنوب ایران حکومت می‌کرد و اهمیت او از نظر ایرانیان در این است که هم دوره حافظ و ممدوح او بوده است . به این ترتیب ، بی شک بین علی انصاری (حاج زین الدین عطار) و حافظ دوستی و مراوده وجود داشته است .

آثار :

علی انصاری کتب و رسالات چندی دارد که یکی از آنها جزو های در تشریح ، به نام تحفه السلاطین و دیگری کتابی است به نام مفتاح الخزائن در باب ادویه که آن را در سال ۱۳۶۶ میلادی به اتمام رسانده است . از این کتاب دو رو نوشت در کتاب خانه بادلیان آکسفورد وجود دارد که یکی با تاریخ ۱۳۶۷ میلادی و به خط خود علی انصاری است . کتاب مشتمل بر سه فصل است : فصل اول درباره خواص دارو های ساده ، فصل دوم درباره ی نحوه صاف کردن دارو های ساخته شده و فصل سوم درباره دارو های مرکب . علی انصاری سه سال پس از اتمام این کتاب متممی بر آن نوشت و فصل سوم را مفصل کرد ، در نتیجه نام کتاب را هم عوض کرد و آن را اختیارات بدیعی نام گذاشت و به شاهزاده بدیع الجمال ، همسر مبارزالدین محمد و مادر سلطان بایزید مظفری ، هدیه کرد . وی برای تکمیل این کتاب تا آنجا که توانست از آثار دیگران بهره جست ، چنان که انعکاس نوشته های حنین تا معین الدوله طبیب را می‌توان در آن دید . به علاوه وی برای رشید الدین ، وزیر شاه شجاع ، معجونی ساخت که به نام او معروف شد . پسر حاج زین الدین عطار به درخواست دوستانش

کتاب پدر را که ، به علت نداشتن إعراب ، خواندن آن مشکل بود ، معرب کرد و با نام اصحاح الادویه منتشر کرد . نام این کتاب ، در دیباچه برهان قاطع و بعضی مآخذ دیگر «صحاح الادویه » آمده است . از این کتاب معلوم می‌شود که او نیز مانند پدر ، طبیب و دارو شناس عالمی بود . فرزند دیگر حاج زین الدین عطار ، احمد بن علی انصاری است که از او کتابی در موزه بریتانیا به نام رساله ، حاوی سرگذشت و سخنان فیلسوفان و فضیلت علم و حکمت و تواریخ حکما ، موجود است . این کتاب به دو حرف تقسیم شده است ، حرف اول در معرفت و اندکی سرگذشت فیلسوفان قدیم و حرف دوم در زندگی و سخنان فیلسوفان اسلام است . در پایان همین رساله ، حاجی احمد آورده است : « پدرم در شیراز زاده شد و خودم در ۷۶۰ قمری زاده شدم و پدرم در ۸۰۶ ق در گذشته است » حاج زین الدین عطار بنا به نوشته فرزندش ، حاج احمد ، جز تحفه السلاطین و مفتاح الخزائن آثار دیگری نیز داشت که به این شرح است : دستور المتاکلین ، دستور الزراعه ، رساله (در صفت مردان و زنان) ، دتور السعدا (در سخنان خردمندان) و رساله های کوتاه دیگری که فرزندش نام آنها را بیان نکرده است .

منابع : میر، محمد تقی. بزرگان نامی پارس، جلد اول. چاپ اول. شیراز: انتشارات دانشگاه شیراز، ۱۳۶۸

۴۹ . زکریا ی قزوینی

تاریخ نگار و دانشمند ایرانی , زکریا بن محمد بن محمود مکمونی قزوینی ملقب به زکریای قزوینی (۶۰۰–۶۸۲) ، جغرافی دان ، دانشمند ، تاریخ نویس و فیلسوف ایرانی تبار قرن هفتم هجری قمری است . نسب او به مالک بن انس می رسد . او شاگرد اثیرالدین ابهری حکیم بزرگ ایرانی بود . زکریای قزوینی به سال ۶۰۰ هجری قمری در قزوین متولد گردید . دوران کودکی را در زادگاه خود پشت سر گذاشت . در نوجوانی راه سفر را پیش گرفت و به شام رفت و از دار العلم آن دیار بهره گرفت . سپس در دمشق با محی الدین ابن عربی برخورد نمود . بعد از مدتی از شام به عراق رفت . در دوران معتصم عباسی منصب قضای واسط و حله را داشت . وی تا هنگام حمله هولاکو به بغداد منصب قضا را به عهده داشت ، و بعد از سقوط خلافت بغداد به دمشق بازگشت . وی به سال ۶۸۲ هَ. ق . در واسط وفات یافت و در مقبره شونیزیه بغداد دفن گردید .

تألیفات : آثار البلاد و اخبار العباد در دو جلد , عجائب المخلوقات و غرائب الموجودات , مفید العلوم و مبید الهموم .

منابع :

ریحانهٔ الادب ج ۳ ص ۲۹۵

اثرآفرینان ، زندگینامه نام‌آوران فرهنگی ایران ، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، جلد سوم

القزوینی ، زکریا ، محمد ، (عجائب المخلوقات وغرائب الموجودات)منشورات دار آفاق الجدیدهٔ : بیروت، لبنان، چاپ ششم، انتشار سال ۱۹۸۱۱ میلادی .(به عربی) .

لغت نامه دهخدا : زکریا بن محمد قزوینی

۵۰ . خیام

ریاضی دان ، ستاره شناس، شاعر، و نویسنده ایرانی , عُمَر خَیام نیشابوری (نام کامل : غیاث الدین ابوالفتح عُمَر بن ابراهیم خَیّام نیشابوری) (زاده ۲۸ اردیبهشت ۴۲۷ در نیشابور - درگذشت ۱۲ آذر ۵۱۰ در نیشابور)که خیامی و خیام نیشابوری و خیامی النّیسابوری هم نامیده شده است ، همه چیزدان ،

فیلسوف ، ریاضی دان ، ستاره شناس و رباعی سرای ایرانی در دوره سلجوقی است . گرچه پایگاه علمی خیام برتر از جایگاه ادبی اوست و لقبش « حجّةالحق » بوده است ، ولی آوازه وی بیشتر با انگیزه نگارش رباعی آتش است که شهرت جهانی دارد . افزون بر آن‌که رباعیات خیام را به بیشترِ زبان های زنده برگردان نموده اند ، ادوارد فیتزجرالد رباعیات او را به زبان انگلیسی برگردانده است که مایه شهرت بیشتر وی در مغرب زمین شده است .

دلیل سرشناسی :

تدوین تقویم جلالی ، رباعیات ، استاد بی بدیلِ فلسفه طبیعی (مادی) ، ریاضیات ، منطق و متافیزیک ، مثلث خیام-پاسکال ، چهارضلعی خیام- یکی از برجسته ترین کار های وی را می توان سر و سامان دادن و سرپرستی محاسبات گاه شماری ایران در زمان وزارت خواجه نظام الملک ، که در دوره پادشاهی ملک شاه سلجوقی (۴۲۶–۴۹۰۰ هجری قمری) بود ، دانست ؛ محاسبات منسوب به خیام در این زمینه ، هنوز معتبر است و دقتی به مراتب بالاتر از تقویم میلادی دارد . وی در ریاضیات ، نجوم ، علوم ادبی ، دینی و تاریخی استاد بود . نقش خیام در حل معادلات درجه

سوم و مطالعاتش درباره اصل پنجم اقلیدس نام او را به عنوان ریاضی دانی برجسته در تاریخ علم ثبت کرده است . نوپیدا کردن نظریه ای درباره نسبت‌های هم ارز با نظریه اقلیدس نیز از مهم ترین کار های اوست .

شماری از تذکره نویسان ، خیام را شاگرد ابن سینا و شماری نیز وی را شاگرد امام موفق نیشابوری خوانده‌اند . صحت این فرضیه که خیام شاگرد ابن سینا بوده است ، بسیار دور از ذهن می داند ، زیرا از دیدِ زمانی با هم دگرگونیِ زیادی داشته اند . خیام در جایی ابن سینا را استاد خود می داند ، ولی این استادی ابن سینا ، سوی معنوی دارد .

عمر خیام در سده پنجم هجری قمری در نیشابور زاده شد . فقه را در میان‌سالی در محضر امام موفق نیشابوری آموخت ؛ حدیث ، تفسیر ، فلسفه ، حکمت و ستاره شناسی را فرا گرفت . برخی نوشته اند که او فلسفه را مستقیماً از زبان یونانی فرا گرفته بود .

در نزدیک سال ۴۴۹ (هجری قمری) زیر پوشش و سرپرستی ابو طاهر ، قاضی القضات سمرقند ، کتابی درباره معادله های درجه سوم به زبان عربی نوشت تحت نام رساله فی البراهین علی مسائل الجبر و المقابله و از آن‌جا که با خواجه نظام الملک طوسی رابطه ای نیکو داشت ، این کتاب را پس

از نگارش به خواجه تقدیم کرد . پس از این دوران خیام به دعوت پادشاه جلال الدین ملک‌شاه سلجوقی و وزیرش نظام الملک به اصفهان می رود تا سرپرستی رصدخانه اصفهان را به عهده گیرد . او هجده سال در آن جا مقیم می شود . به مدیریت او زیج ملکشاهی آماده می‌شود و در همین سال ها (نزدیک۴۵۸) طرح سر و سامان دادن گاه شمار را تنظیم می‌کند . خیام گاه شمار جلالی یا تقویم جلالی را دسته بندی کرد که به نام جلال الدین ملک شاه شهره است ، ولی پس از مرگ ملک شاه این گاه‌شماری کاربستی نیافت . در این دوران خیام به عنوان ستاره شناس در دربار خدمت می‌کرد هر چند به ستاره شناسی باوری نداشت . در همین سال‌ها (۴۵۶) خیام مهم‌ترین و تأثیرگذارترین اثر ریاضی خود را با نام رساله فی شرح ما اشکل من مصادرات اقلیدس را می نویسد و در آن خطوط موازی و نظریه نسبت ها را شرح می دهد . همچنین گفته می‌شود که خیام هنگامی که سلطان سنجر ، پسر ملک شاه در کودکی به آبله گرفتار بوده وی را درمان نموده است . پس از درگذشت ملک‌شاه و کشته شدن نظام الملک ، خیام مورد بی مهری قرار گرفت و کمک مالی به رصدخانه (زیج) قطع شد بعد از سال ۴۷۹ خیام اصفهان را به قصد اقامت در مرو که به

عنوان پایتخت جدید سلجوقیان انتخاب شده بود ، ترک کرد . احتمالاً رساله های میزان الحکم و قسطاس المستقیم را در آنجا نوشت . رساله مشکلات الحساب (مسائلی در حساب) نیز احتمالاً در همین سال‌ها نوشته شده است .غلامحسین مراقبی گفته است که خیام در زندگی زن نگرفت و همسر برنگزید .

مرگ خیام را میان سال های ۵۱۷–۵۲۰ هجری قمری می دانند که در نیشابور رخ داد . گروهی از تذکره نویسان نیز مرگ او را سال ۵۱۶ نوشته اند ، ولی پس از بررسی های لازم مشخص گردیده که تاریخ مرگ وی سال ۵۱۷ هجری قمری بوده است . خیام آثار علمی و ادبی بسیاری تألیف کرده است . او میزان الحکمت را درباره فیزیک و لوازم الامکنت را در دانش هوا شناسی نوشت . کتاب جبر و مقابله خیام با تلاش دانش پژوهان اروپایی در سال ۱۷۴۲ در یکی از کتابخانه های لیدن یافته شد . این کتاب در ۱۸۱۵ توسط تنی چند از دانشمندان فرانسوی ترجمه و منشر شد . رسالۀ فی البراهین علی مسائل الجبر و المقابله به زبان عربی ، درباره معادلات درجه سوم . رسالۀ فی شرح ما اشکل من مصادرات کتاب اقلیدس در مورد خطوط موازی و نظریه

نسبت ها . رساله میزان الحکمه . « راه حل جبری مسئله تعیین مقادیر طلا و نقره را در آمیزه (آلیاژ) معینی به وسیله وزن های مخصوص بدست می‌دهد » قسطاس المستقیم , رساله مسائل الحساب ، این اثر باقی نمانده است . القول علی اجناس آلتی بالاربعاء ، اثری درباره موسیقی . رساله تکلیف به عربی درباره حکمت خالق در خلق عالم و حکمت تکلیف که خیام آن را در پاسخ پرسش امام ابو نصر محمد بن ابراهیم نسوی در سال ۴۷۳ (هجری قمری) نوشته است و او یکی از شاگردان پورسینا بوده و در مجموعه جامع البدایع به اهتمام سید محی الدین صبری بسال ۱۲۳۰ و کتاب خیام در هند به اهتمام سلیمان ندوی سال ۱۹۳۳ میلادی چاپ شده است . رساله روضة القلوب در کلیات وجود , رساله ضیاء العلی , رساله ای در صورت و تضاد , ترجمه خطبه ابن سینا , رساله ای در صحت طرق هندسی برای استخراج جذر و کعب , رساله مشکلات ایجاب , رساله ای در طبیعیات , رساله ای در بیان زیگ ملکشاهی , رساله نظام الملک در بیان حکومت , رساله لوازم الاکمنه , اشعار عربی خیام که در حدود ۱۹ رباعی آن بدست آمده است . نوروزنامه ، از این کتاب دو نسخه خطی باقی مانده است . یکی نسخه لندن و دیگری نسخه برلن . رباعیات خیام به زبان فارسی که در

حدود ۲۰۰ چارینه (رباعی) یا بیشتر از حکیم عمر خیام است و زائد بر آن مربوط به خیام نبوده بلکه به خیام نسبت داده شده . عیون الحکمه , رساله معراجیه , رساله در علم کلیات , رساله در تحقیق معنی وجود .

منابع :

خیام ، عمر بن ابراهیم . بهاء الدین خرمشاهی . رباعیات خیام . با تصحیح ، مقدمه و حواشی محمد علی فروغی و قاسم غنی . چاپ دوم. تهران: ناهید، ۱۳۷۸. شابک ۹۶۴–۶۲۰۵–۰۰–۳.

قربانی، ابوالقاسم. زندگی‌نامه ریاضیدانان دوره اسلامی از سده سوم تا سده یازدهم هجری . چاپ دوم. تهران: مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۷۵. شابک ۹۶۴–۰۱–۰۸۱۷–۰.

برگرن ، جی.ال.. گوشه‌هایی از ریاضیات دوره اسلامی . ترجمه محمد قاسم وحیدی و علی‌رضا جمالی. تهران: فاطمی، ۱۳۷۳

۵۱ . منهاج سراج

نویسنده و تاریخ نگار هندی , ابوعمرو عثمان بن سراج الدین محمد ، مشهور به منهاج سراج ملقب به صدر جهان است . او قاضی ، شاعر و مورخِ

ایرانی دربار غوریان و سلاطین هند در سده هفتم ، مؤلف کتاب طبقات ناصری است . از مطالب کتابش آشکار است که او در سال ۵۸۹ قمری متولد شده است . از زادگاه او اطلاع دقیقی در دست نیست . برخی از مورخان محل تولد اورا لاهور و برخی دیگر فیروزکوه (پایتخت غوریان) می دانند .

زندگی :

جوزجانی از خاندانی اهل سیاست و علم بود که اصالتاً از مردم جوزجان بودند و در دربار غزنویان و غوریان مناصب مهمی داشتند . پدر او ، سراج الدین محمد بن عثمان ، فقیه و قاضی دربار غوریان بود . جوزجانی از سوی مادر نیز متعلق به دودمان های معروف و وابسته به غوریان بود . دوره کودکی جوزجانی درحرم ماه ملک ، دختر سلطان غیاث الدین محمد سام گذشت . او تا ۲۲ سالگی در فیروزکوه بود و در همانجا به تحصیل پرداخت . زندگی جوزجانی پس از انقراض غوریان مبهم است ؛ بنظر می رسد او در این سال ها در خدمت حاکمان محلی بوده و سفرهایی نیز از جانب آنان به نیمروز و قهستان کرده است وفات او احتمالاً بعد از سال ۶۵۸ ق در دهلی بوده است .

آثار :

مِنهاج سِراج جوزجانی علاوه بر تاریخ نگاری ، به عربی و فارسی نیز شعر می‌گفت . او منظومه ای ناصری نامه را در مدح سلطان ناصر الدین محمود شاه سرود که اکنون در دست نیست . شهرت جوزجانی بیشتر به سبب کتاب طبقات ناصری او است . او این اثر را در ۶۵۳ به نام ناصر الدین محمود آغاز کرد و در ۶۵۸ به پایان رساند . این کتاب تاریخ عمومی ، شامل ۲۳ طبقه است که بخش های مهم آن ، تاریخ غزنویان ، غوریان ، خوارزمشاهیان و سلاطین هند است ؛ ضمن اینکه تاریخ حمله مغولان به ما وراءالنهر و هند (قسمت آخر) اختصاصاً درباره استیلای مغول ، از ابتدای خروج تاتار تا فتح بغداد ، نوشته شده که بر اساس مشاهدات مؤلف است و اطلاعات تاریخی با ارزشی دارد . طبقات ناصری همزمان با تاریخ جهانگشای جوینی نوشته شده است . ضیاء الدین برنی نیز کتاب خود ، تاریخ فیروز شاهی ، را در تکمیل طبقات ناصری نوشته است .

منابع :

شریفی، محمد. محمدرضا جعفری. فرهنگ ادبیات فارسی. تهران: فرهنگ نشر نو و انتشارات معین، ۱۳۸۷. شابک ۹۷۸-۹۶۴-۷۴۴۳-۴۱-۸.

ذبیح الله صفا ، تاریخ ادبیات در ایران ودر قلمرو زبان پارسی، ج۳، بخش۲،

تهران ۱۳۸۷

ضیاء الدین برنی ، تاریخ فیروزشاهی ، حصه۱، چاپ شیخ عبدالرشید ، ۱۹۵۷ عبدالحق دهلوی، اخبارالخیارفی الاسرارالابرار، چاپ محمد عبدالاحد، چاپ سنگی دهلی، ۱۳۳۲

منهاج سراج، طبقات ناصری، ۱۳۶۳

۵۲ . عطاملک جوینی

تاریخ نگار ایرانی , علاء الدین ابو المنظر عطاملک بن بهاء الدین محمد جوینی (۶۸۱–۶۲۳۳ هـ ق) مورخ و ادیب ایرانی قرن هفتم قمری است . از آثار او جهانگشای جوینی و رساله تسلیهٔ الاخوان است . علاء الدین در سال ۶۲۳ هجری قمری در جوین خراسان متولد شد . او از خاندان بزرگ صاحب دیوان جوینی است . این خانواده ، از قدیم در روزگار سلجوقیان و خوارزمشاهیان در دستگاه حکومت بوده و معمولاً وظیفه صاحب دیوانی را عهده دار بوده اند و در زمانی قدیم تر ، اجدادشان مقام حجابت و وزارت خلفای عباسی را برعهده داشته اند . پدر و پدر بزرگ او از جمله صاحب دیوانانی بودند که در قرنهای پنجم ، ششم و هفتم هجری قمری همواره متصدی مشاغل بزرگ و دولتی در زمان سلطان جلال الدین منکبرنی و

اوگتای خان بودند . عطاملک از جوانی وارد کار های دیوانی شد و به خدمت امیر ارغون حکمران خراسان درآمد و دوبار به همراه وی به پایتخت مغولستان قراقروم سفر کرد . در این سفرها با احوال مغولان آشنایی پیدا کرد و در همین مسافرت ها شروع به نوشتن کتابی با موضوع فتوحات مغولان کرد که به تاریخ جهانگشا شهرت دارد . در سال ۶۵۴ هـ ق که هلاکوخان مغول به خراسان آمد عطاملک به وی پیوست و در جنگ‌های وی با اسماعیلیان الموت و خلیفه عباسی در بغداد همراه او بود ؛ و با جلب رضایت هلاکو توانست قسمتی از کتابخانه الموت را از نابودی نجات دهد . او همچنین درسقوط بغداد (۱۲۵۸م) توسط هلاکو او را همراهی می کرد و در سال بعد به عنوان فرماندار بغداد ، جنوب بین النهرین و خوزستان منصوب شد .

درگذشت :

پس از مرگ هلاکوخان و به سعایت مجدالملک یزدی مدتی گرفتار گردید ؛ چون آزاد گشت در شب شنبه ۴ ذیحجه ۶۸۱ قمری (۲۲ اسفند ۶۶۱) در ایران درگذشت . پیکر او را به تبریز برده و در مقبره چرنداب به خاک سپردند .

منابع :

مدرس رضوی، محمدتقی، احوال و آثار خواجه نصیر طوسی، بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۴. (صص ۱۵۲–۱۵۰)

«آشنایی با عطاملک جوینی». پایگاه اطلاع رسانی حوزه، ۸ آبان ۱۳۸۸. بازبینی‌شده در ۵ اردیبهشت ۱۳۹۶.

مدرس رضوی، محمدتقی، احوال و آثار خواجه نصیر طوسی، بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۴. ص ۶۸

۵۳ . وصاف شیرازی

تاریخ نگار و شاعر ایرانی , ادیب شرف الدین عبدالله بن فضل الله بن عبدالله وصاف شیرازی یا شهاب الدین شرف الدین عبدالله بن عزالدین فضل‌الله شیرازی ملقب به وصاف الحضره و متخلص به شرف و مشهور به وصاف (زاده ۶۶۳ شیراز - درگذشته ۷۲۸) از ادیبان و مورخان و شاعران سده هفتم و هشتم هجری قمری است . اطّلاعات موجود در باب وصّاف بسیار اندک است و تنها همین قدر معلوم است که به سال ۶۶۳ ق در شیراز زاده شده و در همان شهر به کسب دانش پرداخته و سرانجام به خدمت دیوانی درآمده بوده است . پدر او ، فضل‌الله ، ملقب به عزّالدین، از عُمّال دولتی ایلخانان در فارس بود . وصاف شیرازی مانند پدرش در شمار عاملان

دیوانی دولت ایلخانی فارس درآمد و مورد لطف خواجه صدر الدین احمد خالدی زنجانی ، نایب امیر طغاجار حاکم فارس گردید . مدتی نیز مورد لطف رشید الدین فضل الله همدانی و غازان خان و سلطان الجایتو قرار گرفت . وصّاف که علاوه بر تاریخ نگاری در سرودن شعر فارسی و عربی نیز دستی داشته ، بسیاری از ابیات و قطعات و قصاید خود را ، به مناسبت ، در متن کتاب خویش ذکر کرده است . تمامی منابعی که در باب شعر وصّاف اطلاعی به دست داده اند بر این نکته تصریح کرده اند که وی صاحب دیوان مستقلی نبوده و اشعارش را در ضمن تاریخ وصّاف آورده است . این موضوع خود باعث کم توجهی و نادیده گرفتن اشعار او در پژوهش های ادبی شده و در نتیجه ضرورت فراهم آوردن آن ها را در یک مجموعه مستقل موجب گشته است .

قبر وی ما بین تکیه چهل تنان و حافظیه است .که این قبر توسط میراث فرهنگی و گردشگری فارس تخریب و به باغ موزه مشاهیر غربی تبدیل شده است .

وصاف از سال ۶۹۹ بقصد تحریر ذیلی بر تاریخ جهانگشای جوینی شروع به نوشتن کتاب معروفش« تجزیه الامصار و تجزیه الاعصار» (پراکنده شدن

شهرها وگذشت روزگاران) کرد که در پنج جلد تألیف شده و به تاریخ وصاف معروف است . وی علاوه بر مقام بلند خود در نثر متکلف مصنوع ، در شعر عربی و فارسی نیز دست داشته که بسیاری از ابیات و قطعات و قصاید خود را در کتاب خویش ذکر کرده است . تاریخ وصاف رویداد های سال های۶۵۶ ق (فتح بغداد) تا ۷۲۸ق (اواسط سلطنت ابوسعید بهادر خان) را در بر می‌گیرد . بخشی نیز بین جلد چهارم و پنجم گنجانده شده که خلاصه ای است از تاریخ جهان‌گشای جوینی . این کتاب نه تنها در زمان حیات مؤلف آن از اقبال خوبی برخوردار شد ، بلکه پس از آن نیز همواره مورد توجه مورخان بوده است ؛ چنان‌که اغلب نویسندگان تواریخ بعدی ، از جمله صاحب روضهٔ الصفا و حبیب السّیر ، در ذکر حوادث سال‌های مزبور عین عبارات وصّاف را نقل کرده اند .

منابع :

دائرهٔ المعارف فارسی (به سرپرستی غلامحسین مصاحب) . « وصاف » .

شهرداری شیراز . فرهنگستان زبان فارسی : مجموعه اشعار وصّاف الحضره.

معرفی: مرتضی قاسمی. ۱۶/۱/۱۳۹۴

۵۴ . محمد عوفی

دانشمند ، نویسنده ، و تاریخ نگار ایرانی , نور الدین محمد عوفی بخاری ، تاریخ نگار ، زندگی نامه نویس ، مترجم و ادیب خراسانی که در اواخر سده ششم و اوایل سده هفتم هجری ، می زیست . او به محمد بن محمد عوفی بخاری و سدید الدین محمد عوفی نیز مشهور و ملقب است به سدید الدین یا نور الدین . از اعقاب عبدالرحمان بن عوف از صحابه پیامبر اسلام بود و به همین سبب خاندان او به عوفی شهرت دارند . محمد عوفی در نوشتن گلچین قطعات ادبی متبحّر بوده است .

زندگی :

در نیمه دوم سده ششم هجری در بخارا به دنیا آمد و در همان شهر تحصیل کرد و سپس به بسیاری از شهرهای ما وراء النهر و خراسان و سیستان سفر کرد . او تا اواخر حکومت سلطان محمد خوارزم شاه در خراسان به سر می برد و ضمن دیدار و گفتگو با بزرگان و مشاهیر هم عصرش به گردآوری اطلاعات تاریخی دست پیدا می‌کردکه در کتاب های اش ثبت شده است . در هنگام حمله مغول رهسپار هندوستان شد و عمر

را در دستگاه مملوک های غوری در سند گذارند . از اواخر عمر او و چگونگی و تاریخ دقیق مرگش اطلاعی در دست نیست .

آثار معروف او :

لباب الالباب (تألیف در حدود سال ۶۱۸ ق.) نخستین تذکره در باره شاعران پارسی‌گو

جوامع الحکایات و لوامع الروایات (تألیف در حدود سال ۶۳۰۰)، کتابی حجیم شامل حکایات ادبی و تاریخی .

الفرج بعد الشده نوشته تنوخی را از عربی به فارسی برگرداند .

منابع :

بر پایه داده هایی در : تاریخ ادبیات

دهخدا ، علی‌اکبر . لغت‌نامه دهخدا جلد ۳۵ شماره مسلسل۸۵. زیر نظر محمد معین . تهران: دانشگاه تهران، سازمان لغت‌نامه.

عوفی، سدید الدین محمد. «مقدمه». در گزیده جوامع الحکایات و لوامع الروایات . به کوشش جعفر شعار. چاپ هفتم. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۸۲.

۵۵ . افضل الدین کاشانی

شاعر و فیلسوف ایرانی , افضل الدین محمد مَرَقی کاشانی معروف به بابا افضل کاشی یا بابا افضل کاشانی (متوفی ۶۶۷۷ هـ . ق) شاعر و عارف ایرانی اهل کاشان بوده است . پدر وی حسن پسر حسین پسر محمد خوزه‌ای است و در واپسین سال های سده ششم هجری زاده شد . بابا افضل همدوره با تازش مغول می زیست . بابا افضل کاشانی در تمام مدت عمر خود در کاشان ساکن بوده و اوقات خود را به تدریس و تألیف و تحقیق و مباحثه گذرانده است . برخی خواجه نصیرالدین طوسی را شاگرد یا خویشاوند وی می دانند .

منابع : دیوان حکیم افضل الدین محمد مرقی کاشانی، انتشارات اداره فرهنگ و هنر کاشان، چاپ ۱۳۵۱

۵۶ . جمال الدین ابوالقاسم عبداللّه کاشانی

مورخ و نویسنده , از خانواده ی هنرمندی بود که اکثر آنها در کاشی کاری ماهر و استاد بوده اند . خود جمال الدین نیز از این حرفه اطلاعاتی کافی داشت ولی به کار های دیوانی و مشاغل ادبی و علمی پرداخت و به خدمت

سلاطین ایلخانی درآمد . وی از جمله منشیان متعددی بود که زیر دست خواجه رشید الدین فضل اللّه (۷۱۸-۶۴۵ ق)، وزیر غازان خان و سلطان محمد خدابنده ، به کار تألیف و تدوین اشتغال داشت . پس از مرگ خواجه رشید الدین ، کاشانی در مقدمه کتاب «تاریخ اولجایتو» که برای گنجانیده شدن در کتاب « جامع التواریخ» خواجه در نظر گرفته شده بود ، مدعی شد که «جامع التواریخ» از اوست و خواجه کار او را به خود نسبت داده است . از آثارش : «تاریخ اولجایتو » ؛ «عرایس الجواهر و نفایس الاطایب » ، درباره ی شناخت احجار و املاح و خوشبویی ها ؛ « زبدۀ التواریخ » . در «کشف الظنون» کتاب «زبدۀ التواریخ» به محمد بن علی کاشی (م ۸۳۶ ق) نسبت داده شده است .

۵۷ . سیفی هروی

تاریخ نگار ایرانی , سیف بن محمد بن یعقوب هروی (متولد : ۶۸۱ ه. ق. /۱۲۸۲ میلادی در هرات) ، تاریخ نگار اهل افغانستان و تاریخ هرات را بنام پادشاه اخیر در حدود سال ۷۲۰ ه. ق. (۱۳۲۰میلادی) تألیف نمود.تاریخ او موسوم به تاریخ نامه هرات یا تاریخ سیفی است .

منبع : تاریخ ادبیات ، ادوارد براون .

۵۸ . هندو شاه نخجوانی

هندوشاه نخجوانی مورخ قرن هشتم هجری بود , او فرزند سنجرصاحبی بود و اصالت نخجوانی داشت و در آنجا بزرگ شد . تحصیلات خود را در مدرسه مستنصریه بغداد به پایان رساند و نیز نزد شمس الدین محمد کیشی تحصیل کرد . هندوشاه مدتی به خدمت خاندان جوینی درآمد و در ۶۷۴ هجری قمری به نیابت از برادر خود ، سیف الدوله ، چندی بر کاشان حکمرانی کرد و در آن جا مدرسه ای ساخت و کتاب های بسیاری وقف کرد . وی مدتی نیز در دستگاه اتابک نصره الدین احمد بن یوسف شاه ، از اتابکان لر به سر برد و کتاب تجارب السلف را به نام او تألیف کرد . این کتاب در ۷۲۳- ۷۲۴ تألیف شده است و موضوع آن تاریخ خلیفه ها و وزیران اسلام تا بر چیده شدن خلافت عباسی است . هندوشاه در تألیف تجارب السلف از منیه الفضلاء فی تواریخ الخلفاء و الوزراء صفی الدین ابن طقطقی استفاده مستقیم کرد با این تفاوت که قسمت‌هایی از آن حذف کرده و مطالبی از کتاب های معروف دیگر عربی و فارسی بر آن افزوده است .

۵۹ . ابو سلیمان بناکتی

ابو سلیمان داود بن ابی الفضل بَناکَتی (... - ۷۳۱ هـ ق) ، ملقب به فخرالدین ، از مورخان دوره مغول و ملک الشعراء دربار غازان خان بود . وی منسوب به بَناکَت ، از شهر های فرارود (ماوراءالنهر) بود . او چون از نزدیک با خارجیانی که از شهرهای دور به دربار غازان خان می آمدند سروکار داشت ، اطلاعات جامعی درباره مذاهب و ادیان گوناگون کسب کرد که به تألیف تاریخ او به نام روضهٔ اولی الألباب فی معرفهٔ التواریخ یا تاریخ بَناکَتی منجر شد . حاجی خلیفه در کشف الظنون نام کتاب را روضهٔ اولیالألباب فی تواریخ الأکابرِ و الأنساب نوشته است .

روضهٔ اولی الألباب فی معرفهٔ التواریخ کتابی است در سرگذشت شاهان خطا که به سال ۷۰۷ هـ ق به نام سلطان ابو سعید نوشته شده است .

منابع : بَناکَتی، فخرالدین ابوسلیمان، تاریخ بَناکَتی، ترجمه جعفر شعار، چاپ اول، تهران: سلسله انتشارات انجمن آثار ملی، ۱۳۴۸

۶۰ . شرف الدین علی یزدی

تاریخ نگار و شاعر ایرانی , شرف الدین علی یزدی از نویسندگان دوران

تیموریان است . وی در فنون ادب و انواع کمالات ماهر و بسیار فصیح و منشی بلیغ بود . در فن انشا به تمامی اهل عصر خود تقدم داشت در معما دارای دستی توانا بود و او تدوین کننده این فن می باشد . وی ازجمله رجالی است که عهد آل مظفر و دوران تیموری را درک کرده است . در نزد تیمور لنگ مقرب بود و ابراهیم بن شاهرخ بن تیمور هم نسبت به وی محبت بسیاری داشته است و برحسب اصرار او کتاب ظفرنامه تیموری را که حاوی احوال تاریخی خانواده تیموری و فتوحات امیرتیمور می باشد در ظرف چهار سال تالیف کرد و اطلاعات خود را از (ظفرنامه نظام شاهی) و مطالبی که روزنامه چیان این کتاب در این زمینه به شمار می رود .

چندی پس از تالیف این کتاب مقدمه ای در شرح قبایل ترک و مغول و به اصطلاح ان زمان الوس بران کتاب نوشته که به تاریخ جهانگیر یا (مقدمه ظفرنامه) معروف شده وی را درمزار شرفیه کنارمسجد میرچماق یزد به خاک سپردند.

دیگر تالیفات : سه رساله به نام مناظر , منتخب , الحلل المطرز فی المعما و اللغز , در معما , الکتاب فی علم الاسطرلاب , کنه المراد فی علم الوفق و الاعداد , دیوان شعر .

منابع :

مجموعه ای از گفتاورد های مربوط به شرف الدین علی یزدی در ویکی‌گفتاورد موجود است . تاریخ ادبیات در ایران ، ذبیح الله صفا، ناشر:نشر فردوس؛ ۱۳۷۱

۶۱ . همام تبریزی

شاعر ایرانی , محمّد پسر فریدون هُمام تبریزی (زاده ۶۳۶ هجری تبریز - درگذشته صفر ۷۱۴) شاعر پارسی سده هشتم هجری در ایران است . او در غزل از خود توانائی بسیار نشان داده است . هُمام شدیداً دوستدار سعدی شیرازی بوده و با او مکاتبه داشته و بنا بر برخی یادداشت ها ، هنگامی که سعدی به آذربایجان سفر کرده ، با همام نیز دیدار داشته . شماری از غزلیات او بر مبنای غزل هائی از سعدی ، بر همان وزن و قافیه و ردیف ساخته شده اند .

منابع :

(فقیه ، ص ۱۹۶؛ انصاف‌پور، ص ۷۱ و ۷۲)

۳ ۳،۱ مشکور، محمدجواد، نظری به تاریخ آذربایجان، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، انتشارات کهکشان، چاپ دوم ۱۳۷۵، گنجینه ایران: ۲۱. ص۱۹۲. کارنگ، ص ۱۳.

۶۲ . شیخ محمود شبستری

شاعر ایرانی , سعد الدّین محمود بن امین الدّین عبدالکریم‌بن یحیی شبستری (معروف به : شیخ محمود شبستری) یکی از عارفان و شاعران سده هشتم هجری ست . با توجه به مطالب مندرج در کتاب روضات الجنان جلد ۲۲ ، وی معاصر شیخ بابا ابی شبستری (متوفی به سال ۷۴۰) بوده و در همان سال فوت نموده ، لذا سن شیخ محمود شبستری در زمان فوت باید ۵۲ یا ۵۳ بوده باشد . وی از مشاهیرعرفای ایران است و بیشتر شهرت او به خاطر اثر معروفش گلشن راز است .

زندگی :

سال تولّد او را گوناگون و از جمله ۶۸۷ ه.ق. دانسته اند . محل تولّد این عارف نام آور قصبه شبستر در نزدیکی شهر تبریز است . در اوائل زندگیش

، تبریز بروز و غلبه قدرت مغول ها را شاهد بود ، که خود نوعی هرج و مرج فکری را سبب می گردید . وی در اواسط زندگی به کرمان رفت و در آنجا ازدواج نمود و حاصل این ازدواج یک پسر بود . وی به دقایق حکمت عرفان نظری واقف و به فتوحات مکّیه و فصوص الحکم شیخ محی الدین ابن العربی احاطه داشتر.

منابع :

مفاتیح الاعجاز فی شرح گلشن راز ، تألیف شمس الدّین محمّد لاهیجی (۹۱۲ هجری قمری)، با مقدّمه، تصحیح و تعلیقات محمّد رضا برزگر خالقی ، و عفّت کرباسی، انتشارات روزبه، تهران، بهار ۱۳۷۸

۶۳ . خواجوی کرمانی

کمال الدین ابو العطاء محمود بن علی بن محمود ، معروف به « خواجوی کرمانی » (زاده : ۶۸۹ هـق . در کرمان - درگذشت: ۷۵۲ هـ ق. در شیراز) یکی از شاعران بزرگ نیمه اول قرن هشتم است . آرامگاه خواجو در تنگ الله اکبر شیراز است . وی از شاعران عهد مغول است , خواجوی کرمانی که به نخل

بند شاعران نیز شهرت دارد . در اواخر سده هفتم هجری در کرمان زاده شد . زمان زایش او را به اختلاف بین ۶۶۹–۶۸۹ هجری ثبت کرده اند او در دوران جوانی خود جدا از کسب دانش های معمول روزگار مسافرت را نیز پیشه نموده و بازدیدهایی از مناطق اصفهان ، آذربایجان ، شام ، ری ، عراق و مصر نیز داشته است و پس از بازگشت از این سفرهای طولانی در شیراز اقامت گزید . او لقب هایی مانند خلاق المعانی و ملک الفضلا نیز داشته است .

منابع :

معین ، محمد ، فرهنگ فارسی، انتشارات امیرکبیر ، جلد پنج . جباری، رحمت اله، داستان همای و همایون ، نشر حریر ۱۳۸۸تهران

دیوان حافظ با ترجمه و شرح اردو توسط عبادالله اختر ، پیشگفتار از دکتر محمّد ریاض خان، ناشران: مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان - اسلام‌آباد، و مؤسسه الکتاب گنج بخش رود - لاهور، ۱۳۹۹ هجری / ۱۹۷۹م حافظ نامه، شرح الفاظ، اعلام، مفاهیم کلیدی و ابیات دشوار حافظ، نوشته بهاء الدّین خرّمشاهی، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۷۳

۶۴ . عبید زاکانی

خواجه نظام الدین عبید الله زاکانی معروف به عبید زاکانی شاعر و نویسنده طنز پرداز فارسی‌زبان قرن هشتم هجری است که طبق قراین موجود در اواخر قرن هفتم یا اوایل قرن هشتم ه.ق. در یکی از توابع قزوین چشم به جهان گشود . علت مشهور بودن او به زاکانی نسبت داشتن او به خاندان زاکان است که این خاندان تیره ای از « عرب بنی خفاجه » بودند که بعد از مهاجرت به ایران به نزدیکی رزن از توابع همدان رفتند و در آن ناحیه باشیدند . وی در قزوین به دانش اندوزی پرداخته و در این شهر پرورش یافته و تا پایان عمر را در این شهر ماند . در خاندان او دو شعبه از دیگران مشهورتر بودند ، شعبه یکم که به گفته حمدالله مستوفی (معاصر و همشهری عبید) اهل دانش های معقول و منقول بودند و شعبه دوم که این مورخ آنها را ارباب الصدور (یعنی وزیران و دیوانیان) می نامد . حمدالله مستوفی ، عبید را نظام الدین عبید الله زاکانی یاد می‌کند و او را از شعبه دوم می‌داند . با این همه اطلاع دقیقی از مقام صدارت یا وزارت برای عبید در دست نیست و همین قدر می دانیم که در دستگاه پادشاهان فردی محترم بوده .

منابع :

کلّیات عبید زاکانی، عباس اقبال آشتیانی، به کوشش پرویز اتابکی، انتشارات زوّار، چاپ دوم، تهران ۱۳۴۳.

معراجی، منیر السادات. (آشنایی بازندگینامه شعرای نامی ایران) . چاپ تهران، نشر فرهنگ امروز، سال انتشار ۱۳۸۰. خورشیدی .

کلیات عبید زاکانی ، به اهتمام دکتر محمدجعفر محجوب، نیویورک، ۱۹۹۹

۶۵ . عصار تبریزی

شاعر ایرانی , حاجی شمس الدین محمد عَصّار تبریزی (درگذشت: ۷۹۲ هجری/۱۳۸۹ میلادی) از قصیده سرایان ایرانی سده هشتم هجری است . محمد عصار در ریاضیات و اخترشناسی نیز دستی داشته و در این زمینه شاگرد مولانا عبدالصمد بوده است ، محمد عصار در تبریز درگذشت و در گورستان چرنداب این شهردرکنار گور استاد خود مولانا عبدالصمد به خاک سپرده شد . آثار : مثنوی مهر و مشتری , وافی فی تعداد القوافی (در فنون ادبی فارسی) . منابع:

الذریعه بزرگ طهرانی، شماره ۱۳۶۹. سرواژه عصار تبریز در کتاب دانشمندان آذربایجان صص۲۷۵-۲۷۶. روضة الجنان، جلد ۱، صص۳۶۳-۳۶۶

۶۶ . نجم الدین محمد بن الیاس شیرازی

نجم الدین محمود بن صائن الدین الیاس شیرازی پزشک مردم ایرانی بود که در قرن ۱۴۴ میلادی می زیست . وی متولد شهر شیراز بود .

آثار : کتاب الحاوی فی علم التداوی , الرشیدیه , کتاب التشریح , کتاب الاغذیه و الاشربه , رساله الثلجیه یا رساله البلخیه , کتاب اسرار النکاح , شرح فصول بقراط , رساله غیاثیه .

منابع : "ابن الیاس". دانشگاه علوم پزشکی زنجان - دانشکده طب سنتی .

۶۷ . جنید شیرازی

معین الدین ابوالقاسم جنید شیرازی از عرفاً و شعرا و نویسندگان مشهور قرن هفتم هجری قمری است . وی از خاندان های مشهور شیراز بود که بسیاری از علما و وعاظ از آن برخاستند . اجداد وی از احفاد ربیعه از

فرزندان عمر فاروق خلیفه دوم بودند و نخستین کسی که از خاندان او به شیراز آمد ، جد پنجم او زین الدین مظفر بن روز بهان بود . پدرش نجم الدین ابو الفتح محمود نیز از علمای دانشمند و عرفای صاحب مسند عهد خویش بود . او مانند اجداد خویش در جامع عتیق به وعظ و تذکیر اشتغال داشت و بهترین اثر وی « شَدّ الازار فی حطّ الاوزار عن زُوار المزار» یا به اختصار شد الازار است که راهنمایی برای زیارت مقابر بزرگان شیراز است و شامل ترجمه احوال ۳۱۵ تن از معاریف شیراز تا روزگار تألیف کتاب است . معید الدین جنید به عربی و فارسی شعر می‌گفت و از وی دیوان شعری نیز بجای مانده است که قسمتی از آن به وسیله مرحوم سعید نفیسی تصحیح و به چاپ رسیده است .تاریخ دقیق مرگ وی مشخص نیست ولی گفته می شود در تاریخ ۸۰۰ هجری قمری وفات کرده است .

منابع :

میر، محمد تقی. بزرگان نامی پارس، جلد اول. چاپ اول. شیراز : انتشارات دانشگاه شیراز، ۱۳۶۸

۶۸ . سیف فرغانی

شاعر ایرانی , مولانا سِیفُ الدّین ابو الحامِد محمّد فَرغانی از شاعران ایرانی قرن هفتم و هشتم هجری بود ، وی از فرغانه ی ما وراء النهر بودکه در دوره سلطه ایلخانان و مغولان در آسیای صغیر می زیست . وی در حالی که نزدیک به هشتاد سال داشت در سال ۷۴۹ هجری و در یکی از خانقاه های آقسرا وفات یافت . از وی دیوان اشعاری به جای مانده است که شامل بخش های زیر است : رباعیات ، غزلها ، قصاید و قطعات , و تنها اثر باقی‌مانده از او دیوان وی است که خودش آن را گردآوری کرده است .

منابع :

ذبیح الله صفا . تاریخ ادبیات در ایران . چاپ سوم. تهران: ابن‌سینا، ۱۳۴۲. ۴۴۸.

جعفر شعار، حسن انوری، گزیده قصاید سعدی|زبان=فارسی .

۶۹ . امامی هروی

ملک الشعراء رضی الدین ابو عبدالله محمد بن ابی بکر بن عثمان هروی (وفات ۶۸۶ هـ ق) از شاعران اوایل روزگار ایلخانی است . زادگاه او هرات بوده

و مدح پادشاهان کرت را کرده . او از شاعرانی است که در سده هفتم روش شاعران شرقی را در شعر خود حفظ کرد . وی با شیخ مصلح الدین سعدی شیرازی ، خواجه مجد الدین همگر ، شمس الدین محمد صاحب دیوان و معین الدین پروانه معاصر بوده و چنانکه از دیوانش استنباط می شود علاوه بر شعر ، در علوم بلاغی ، ادبیات عرب و نیز علوم عقلی از سرآمدن روزگار خود بوده است . دیوان امامی نزدیک به دو هزار بیت (یا اندکی بیشتر) است که در قالب قصیده ، غزل ، ترجیعات ، مقطعات و رباعیات است . از این شاعر، رساله ای به زبان عربی در شرح یکی از قصاید شاعر معروف عرب ، ابو الحارث غیلان بن عقبه ، مشهور به ذوالرمه (متوفی ۱۱۷ هجری) در دست است که این رساله را به نام یکی از اتابکان نوشته و در آن لطایف و نکات ادبی ، نحوی و لغوی قصیده یاد شده را شرح کرده است .

منبع : صفا، ذبیح الله . تاریخ ادبیات در ایران. ج. سوم. تهران: فردوس، ۱۳۶۹

۷۰ . فخرالدین عراقی

شاعر و فیلسوف ایرانی , شیخ فخرالّدین ابراهیم بن بزرگمهر بن عبدالغفار کمیجانی همدانی یا فخر الّدین عراقی و کمیجانی از شاعران و عارفان ادب

فارسی در سده هفتم هجری ، مؤلف لَمَعات می باشد . وی در کمیجان به دنیا آمد در مورد نام و نسب عراقی میان غالب تذکره نویسان اختلاف است . به روایت حمدالله مستوفی در کتاب تاریخ گزیده نام او ابراهیم ، لقبش فخرالدین و نام پدر و جدش بوذرجمهر ابن عبدالغفار الجوالقی در همدان است . تولد عراقی بنا به تحقیق سعید نفیسی در کمیجان و در سال ۶۱۰ ه.ق. است .که البته در اثار خود فخرالدین عراقی نام کمیجان دیده می شود . فخرالّدین عراقی در ۸ ذوالقعده ۶۸۸ ه.ق.، در دمشق درگذشت .

ابراهیم عراقی فرزند عبدالغفار کمیجانی بود . و در کمیجان به دنیا آمد او در کودکی قرآن را حفظ کرد و پس از تکمیل آموزش قرآن برای ادامه تحصیل به همدان رفته ، و در آنجا تحصیل کرد . صوت خوش وی هنگام خواندن قرآن موجب شد نام و آوازه ای در همدان پیدا کند . وقتی که هفده ساله بود جمعی از قلندران به همدان فرود آمدند و عراقی نیز بهمراه آنان به هندوستان رفت و در شهر ملتان به شاگردی شیخ بهاء الدین زکریا ملتانی درآمد و بعد از مدتی با دختر او ازدواج کرد که از وی پسری آمد و به کبیر الدین موسوم گشت . بیست و پنج سال سپری شد ، و شیخ بهاء الدین وفات یافت ، در حالی‌که ، عراقی را جانشین خود کرده بود . بعد از

هند ، عراقی عزم مکه و مدینه کرد ، و پس از حج جانب روم شد . در قونیه ، به خدمت مولانا رسید ، و مدتها در مجالس سماع حاضر شد . وی پس از سال ها اقامت در روم جانب شام رفت . آثار : از عراقی آثاری به نظم و نثر باقی مانده است . لمعات که مهمترین اثر منشور عراقی است در زمان صحبت صدر الدین قونوی و تحت تاثیر آثار ابن عربی نوشته شده است . این کتاب ۲۷۷ لمعه دارد که عراقی به پیروی از سوانح احمد غزالی و با توجه به آراء ابن عربی ابعاد مختلف آن را تبیین کرده است . مکاتیب و رسالهٔ اللطیفهٔ فی الذوقیات از دیگر آثار منثور عراقی است .... دیوان اشعار وی نیز مشهور است گرچه عراقی در بیشتر قوالب شعری طبع خود را آزموده ، اما هنر شاعری او بیشتر در غزلیاتش ظهور یافته است . عشاق نامه یا رساله ده فصل اثر منظوم دیگری از عراقی است که در قالب مثنوی و غزل و در بحر خفیف مسدس محذوف سروده شده است . احتمالاً پیش از عراقی سرودن ده فصل یا عشاق نامه وجود داشته است اما عراقی با ابتکار این قالب ادبی را رونق بخشید .

منابع : درخشان، مهدی. بزرگان و سخن سرایان همدان، جلد اول، بعد از اسلام تا ظهور سلسله قاجار . چاپ اول . تهران: انتشارات اطلاعات، ۱۳۷۴

۷۱ . مولوی

شاعر معروف ایرانی , جلال الدین محمد بلخی معروف به مولانا ، مولوی و رومی (۶ ربیع‌الاول ۶۰۴، بلخ یا -وفات ۵ جمادی الثانی ۶۷۲ هجری قمری، قونیه) (از مشهورترین شاعران ایرانی پارسی‌گوی است نام کامل وی «محمد ابن محمد ابن حسین حسینی خطیبی بکری بلخی» بوده و در دوران حیات به لقب «جلال الدین» نامیده شده است . در قرن های بعد (ظاهراً از قرن ۹) القاب «مولوی»، «مولانا»، «مولوی رومی» و «ملای رومی» برای وی به کاررفته است و از برخی از اشعارش تخلص او را «خاموش» و «خَموش» و «خامُش» دانسته اند . زبان مادری وی فارسی بوده است . مولانا در یک دهه گذشته بسرعت در جهان غرب مشهور شد به طوری‌که ترجمه کتاب او در آمریکا به بزرگترین و پر فروش ترین کتاب سال تبدیل شد . ترجمه کولمن بارکس در سال ۲۰۰۱ بیش از ۵۰۰۰ هزار نسخه در آمریکا فروخته شد.

منابع :

لوئیس ، فرانکلین . مولوی: دیروز و امروز، شرق و غرب. ترجمه فرهاد فرهمندفر. تهران: نشر ثالث، ۱۳۸۳. شابک ۹۶۴—۳۸۰—۰۶۶—۰.

غزلیّات شورانگیز شمس تبریزی ، به انتخاب : فریدون کار ، با مقدّمه

لطفعلی صورتگر ، چاپ مروی، تهران، پائیز ۱۳۷۰
زرین‌کوب ، عبدالحسین . پله پله تا ملاقات خدا ، درباره زندگی ، اندیشه و سلوک مولانا جلال الدّین رومی، انتشارات علمی، چاپ هفدهم، تهران، ۱۳۸۰

۷۲ . سعدی شیرازی

بزرگترین شاعر ایرانی , ابومحمّد مُشرف الدین مُصلح بن عبدالله بن مشرّف متخلص به سعدی (۶۰۶ – ۶۹۰ هجری قمری) شاعر و نویسنده پارسی‌گوی ایرانی است . اهل ادب به او لقب استادِ سخن ، پادشاهِ سخن ، شیخِ اجلّ و حتی به طور مطلق ، استاد داده اند . او در نظامیه بغداد ـــ که مهمترین مرکز علم و دانش جهان اسلام در آن زمان به حساب می آمد ـــ تحصیل و پس از آن به عنوان خطیب به مناطق مختلفی از جمله شام و حجاز سفرکرد . سعدی سپس به زادگاه خود ، شیراز ، برگشت و تا پایان عمر در آنجا اقامت گزید . آرامگاه وی در شیراز واقع شده است که به سعدیه معروف است . عمده عمر او مصادف با حکومت اتابکان فارس در شیراز و هم زمان با حمله مغول به ایران و سقوط بسیاری از حکومت های وقت نظیر خوارزمشاهیان و عباسیان بود . البته سرزمین فارس به واسطه

تدابیرابوبکر بن سعد ؛ ششمین و معروفترین اتابکان سلغوری فارسی شیراز ، از حمله مغول در امان ماند . نظر اغلب سعدی پژوهان بر این است که سعدی تحت تأثیر آموزه های مذهب شافعی است . در مقابل، نشانه هایی از ارادت وی به خاندان پیامبر اسلام مشاهده می شود . سعدی بیش از آن که تابع اخلاق به صورت مطلق و فلسفی آن باشد ، مصلحت اندیش است و ازین رو اصولاً نمی تواند طرفدار ثابت و بی چون و چرای قاعده ای باشد که احیاناً درجای دیگری آن را بیان کرده است .

سعدی تأثیر انکار ناپذیری بر زبان فارسی گذاشته است ؛ به طوری‌که شباهت قابل توجهی بین فارسی امروزی و زبان سعدی وجود دارد . آثار او مدت‌ها در مدرسه‌ها و مکتب‌خانه‌ها به‌عنوان منبع آموزش زبان و ادبیات فارسی تدریس می شده و بسیاری از ضرب المثل های رایج درزبان فارسی از آثار وی اقتباس شده است . او بر خلاف بسیاری از نویسندگان معاصر یا پیش از خود ، ساده نویسی و ایجاز را در پیش گرفت وتوانست ـ حتی در زمان حیاتش ـ شهرت زیادی به دست آورد . آثار سعدی اصطلاحاً سهل ممتنع است و در آن‌ها نکته سنجی و طنز آشکار یا پنهان ملاحظه می شود .

آثار وی در کتاب کلیات سعدی ، شامل گلستان به نثر، کتاب بوستان در قالب مثنوی و نیز غزلیات ،گردآوری شده است . علاوه بر این ، او آثاری در سایر قالب های ادبی نظیر قصیده ، قطعه ، ترجیع بند و تک بیت به زبان فارسی و عربی نیز دارد . غزلیات سعدی ، اغلب عاشقانه و توصیف‌کننده عشق زمینی است ؛ هرچند که وی غزلیات پندآموز و عارفانه نیز سروده است .گلستان و بوستان به‌عنوان کتاب های اخلاقی شناخته می‌شوند و علاوه بر فارسی زبانان ، بر اندیشمندان غربی از جمله ولتر و گوته نیز تأثیرگذار بوده اند . سعدی در زمان حیات شهرت فراوانی داشت . آثار او حتی در هندوستان ، آسیای صغیر و آسیای میانه به زبان فارسی یا به صورت ترجمه در دسترس مخاطبانش قرار داشت . او نخستین شاعر ایرانی است که آثارش به یکی از زبان های اروپایی ترجمه شده است . بسیاری از شاعران و نویسندگان فارسی زبان از سبک وی تقلیدکرده اند .حافظ از جمله شاعرانی بوده که تحت تأثیر سبک سعدی به سرودن غزل پرداخته است . در ادبیات معاصر نیز نویسندگانی مانند محمد علی جمالزاده و ابراهیم گلستان از او تأثیر پذیرفته اند . محل دفن سعدی ، خانقاهی بود که او در سال های پایانی حیات خود در آن می زیست .

منابع :

سعدی شیرازی ، مصلح بن عبدالله. کلیات سعدی . به اهتمام محمدعلی فروغی. چاپ نهم. تهران: امیرکبیر، ۱۳۷۲.

موحد، ضیاء . سعدی. تهران: انتشارات نیلوفر، ۱۳۹۲. شابک ۹۷۸-۹۶۴-۴۴۸-۵۸۱-۷.

همایون کاتوزیان ، محمدعلی . سعدی، شاعر عشق و زندگی. تهران: نشر مرکز، ۱۳۹۳. شابک ۹۷۸-۹۶۴-۳۰۵-۸۹۴-۴.

بهار، محمدتقی. سبک‌شناسی. ج. سوم. تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۵۵.

صفا، ذبیح الله . تاریخ ادبیات در ایران. ج. سوم. تهران: انتشارات فردوس، ۱۳۶۹

۷۳ . سلمان ساوجی

شاعر ایرانی , خواجه جمال الدین سلمان بن خواجه علاء الدین محمد معروف به سلمان ساوجی (زاده ۷۰۹ (قمری) - درگذشته ۷۷۸ (قمری) – ساوه) از شاعران اوایل قرن هشتم هجری است . وی از بزرگترین قصیده سرایان و غزل گویان ایران است . پدرش خواجه علاء الدین محمد اهل قلم بود , او

دو مثنوی یکی موسوم به «جمشید و خورشید» و دیگری «فراق نامه » دارد . جمشید و خورشید در ۷۶۳ قمری به پایان رسید , فراق نامه در ۷۷۰ قمری به پایان رسید سلمان در آخر عمر از نظر جلایریان افتاد و در ساوه انزوا جست و سرانجام در دوشنبه دوازدهم صفر ۷۷۸ هجری قمری در زادگاه خود درگذشت .

منابع :

«سلمان ساوجی». وبگاه اداره فرهنگ و ارشاد اسلامی شهرستان ساوه. بازبینی‌شده در ۴ اکتبر ۲۰۱۱. جباری، رحمت اله، داستان جمشید و خورشید، نشر حریر ۱۳۹۰ تهران احمد نعمتی. «۲». در ساوه شهر باستانی. ج. اول. چاپ اول. انتشارات علاء، ۱۳۸۳. ۷۱–۸۲

۷۴ . جلال الدین دوانی

شاعر و فیلسوف ایرانی , علامه جلال الدین محمد دوانی کازرونی صدیقی مشهور به محقق (۸۳۰ در دوان کازرون – ۹۰۸ هجری قمری) ، عارف ، حکیم، متکلم و دانشمند بزرگ سده نهم (برابر قرن پانزدهم میلادی) ایرانی است . بعد از آنکه علوم مقدماتی را در روستای دوان نزد پدرش سعد الدین اسعد

دوانی فراگرفت ، برای تکمیل تحصیلات ، دوان را به قصد شیراز ترک کرد . وی در آنجا نزد اساتیدی همچون سید صفی الدین عبدالرحمن حسینی ایجی علوم حدیث ، مظهر الدین محمدکازرونی ، علوم معقول و ابو طاهر مجد الدین محمد فیروزآبادی و ابن‌جزری تفسیر را فرا گفت و شهرت فراوانی در فارس به دست آورد ؛ به طوری‌که از همه جای دنیا ، از روم و آذربایجان و بغداد و هرمز و کرمان و طبرستان و خراسان ، دانش پژوهان رهسپار شیراز می شدند و از محضر درس او استفاده می‌کردند . دوانی ، دوباره در زمان سلطنت پادشاهان آق قوینلو بر فارس ، به فارس برگشت و مقام قضا را در منطقه با اختیارات تام بر عهده گرفت . پدرش سعد الدین اسعد ، از شاگردان محقق مشهور « میر سید شریف جرجانی » بود و در دوان به تدریس علوم دینی و قضایای شرعیه اشتغال داشت . درکوه‌های سربه فلک کشیده شمال دوان ، غاری موجود است بنام غار « مُل جلال» (ملاجلال) که وی در این غار مطالعه ، خلوت و عبادت می‌کرده است .

آرامگاه وی نیز دردوان قرار دارد که با عنوان شیخ عالی مشهور است .

علوم مقدماتی را نزد پدرش در زادگاهش آموخت و سپس برای تکمیل علوم به دار العلم شیراز آمد و در رشته های مختلف فلسفه، ریاضی ، کلام

و منطق از محضر حکما و دانشمندان استفاده نمود و حکمت و فقه و اصول و تفسیر و حدیث و ادبیات عرب و عجم را یادگرفت و بعد به تدریس مشغول شد . همانگونه که خواجه نصیر الدین توسی علوم عقلی و فلسفی را در دوره مغول احیا نمود ، دوانی نیز آنرا در دوره تیموری زنده کرد . دوانی با شرح خود بر هیاکل النور سهروردی ، رونقی دوباره به حکمت اشراق بخشید وی در روز سه‌شنبه نهم ربیع الاول ۹۰۸۸ قمری در دوان درگذشت و همان جا مدفون گشت .

تألیفات :

جلال الدین بیشتر از ۶۰ کتاب در علوم مختلف عقلی و نقلی (تفسیر، فلسفه و کلام، منطق، فقه و اصول وحدیث، هیئت و هندسه و ریاضی اخلاق و ادبیات فارسی و علوم غریبه) نوشته است از جمله آثار او : اخلاق جلالی , کتاب شرح عقاید عضدی را که از آثار مهم اوست . کتاب خلق الاعمال در کلام , رساله زوراء در حکمت , اثبات واجب قدیم , خلق افعال , عرض لشکر , شرح الرباعیات (رباعیات فلسفی و عرفانی وی توسط مهدی دهباشی شرح ، تصحیح و در سال ۱۳۶۸ چاپ گردیده است) , شرح یکی از غزل های حافظ .

منابع :

شرح رباعیات فلسفی و عرفانی علامه محقق جلال الدین دوانی، تصحیح: مهدی دهباشی، مقدمه: ص ۱۲.شرح رباعیات فلسفی و عرفانی علامه محقق جلال الدین دوانی، تصحیح: مهدی دهباشی، مقدمه: ص ۷. شرح رباعیات فلسفی و عرفانی علامه محقق جلال الدین دوانی ، تصحیح : مهدی دهباشی، مقدمه: ص ۸. ««الهیات اخص نزد دوانی»». مجله علوم اسلامی. بازبینی‌شده در ۰۷ دسامبر ۲۰۱۴

۷۵ . تفتازانی

سعد الدین مسعود بن عمر بن عبداللّه هروی خراسانی تفتازانی مشهور به تفتازانی فقیه ، متکلم ، منطق دان و ادیب ایرانی است . در تاریخ زایش و مرگ او اختلاف بسیار است ، اما بنا به قول صحیح تر او متولد سال ۷۰۱ خورشیدی(برابر با ۷۲۲ هجری قمری و ۱۳۲۲ میلادی) درتفتازان از توابع شهرستان شیروان ومتوفی به سال ۷۶۹ خورشیدی (برابر با ۷۹۲ قمری و ۱۳۹۰ میلادی) است . شرح تصریف زنجانی : در ۱۶ سالگی این کتاب را نوشت . تهذیب المنطق و الکلام : این اثر درسنامه بوده است . شرح عقاید

نسفی : شرح درسنامه , الارشاد یا ارشاد الهادی: در علم نحو , الشرح المطوّل : در فنون بلاغی , الشرح المختصر : در فنون بلاغی , شرح قسم سوم مفتاح العلوم : در فنون بلاغی , شرح رسالهٔ شمسیهٔ کاتبی قزوینی : در منطق , تهذیب المنطق : در منطق , حواشی برشرح قطب رازی بر رسالهٔ شمسیه قزوینی : درمنطق , شرح ایساغوجی ابهری : در منطق , شرح العقائد النسفیهٔ : شرحیست بر کتاب عقیدهٔ النسفیهٔ اثر نجم الدین ابوحفص عمر نسفی , مقاصد الطالبین فی علم اصول الدین : در کلام , رسالهٔ الرد علی زندقهٔ ابن عربی فی مؤلّفِه فصوص الحکم : در کلام , التلویح الی کشف حقائق التنقیح : در علم اصول , شرح بر شرح ایجی بر المختصر فی الاصول ابن حاجب : در علم اصول , مفتاح الفقه : در فقه , اختصار شرح تلخیص الجامع الکبیر : در فقه , النعم السوابغ فی شرح الکلم النوابغ , ترجمهٔ بوستان سعدی به نثر ترکی , حاشیه بر کشاف زمخشری .

منبع : ویکی پدیا فارسی و نگاهی به تاریخ ایران بعد از اسلام نوشته فریدون اسلام نیا .

۷۶ . عصمت بخاری

شاعر ایرانی , عصمهٔ الله بخارایی معروف به عصمت بخاری (زاده بخارا -

درگذشته ۸۴۰ (قمری)) شاعرایرانی در عهد تیموری بود . از دانشمندان و شاعران اوایل عهد تیموری است . نسب وی به جعفر بن ابی طالب می رسید و اجداد او در بخارا شهرت و حرمت داشتند و مورد توجه ملوک آن دیار بودند . تحصیلات علمی خود را در بخارا به پایان رسانید و در بیشتر علوم عصر خود سرآمد بود . در مجلس درس وی خواص و طالبان علم حضور داشتند مثل . سراج الدین بساطی سمرقندی ، خیالی بخاری ، خواجه رستم خوریانی و طاهر ابیوردی . وی در نظم اشعار پیرو امیرخسرو دهلوی بود و مضامین و معانی او را عیناً در اشعار خود نقل می‌کرد . تاریخ وفاتش را ۸۲۹ قمری نوشته اند که اشتباه است منبع : ویکی پدیا فارسی , نگاهی به تاریخ ایران بعد از اسلام نوشته فریدون اسلام نیا .

۷۷ . جامی

نویسنده و شاعر ایرانی , نور الدّین عبد الرّحمن بن احمد بن محمد (۲۴ آبان ۷۹۳ خرگرد- ۲۷ آبان ۸۷۱ هرات) ، معروف به جامی و ملقب به خاتم الشعرا همه چیزدان ، شاعر ، موسیقی دان و ادیب فارسی زبان سده ۹ قمری است . از طرف پدر نسبش به محمد بن حسن شیبانی ، فقیه معروف حنفی سده ۲ قمری می رسد . به خراسان کوچ کرد و در شهرجام با

شهرت دشتی منصب قضاوت یافت و ماندگار شد . روزگار کودکی و تحصیلات مقدماتی جامی در خرگرد جام ، که در آن زمان یکی از تبعات هرات بود درکنار پدرش سپری شد . در حدود سیزده سالگی همراه پدرش به هرات رفت و در آنجا اقامت گزید ؛ در همان جا به تعلم و تعلیم پرداخت و قسمت عمده حیاتش نیز در همان جا به سرآمد و از آن زمان به جامی شهرت یافت . وی در شعر ابتدا دشتی تخلص می‌کرد ، سپس آن را به جامی تغییرداد . جامی مقدّمات ادبیات فارسی و عربی را نزد پدرش آموخت و چون خانواده اش شهر هرات را برای اقامت خود برگزیدند ، او نیز فرصت یافت تا در مدرسه نظامیه هرات که از مراکز علمی معتبر آن زمان بود ، مشغول به تحصیل شود و علوم متداول زمان خود را همچون صرف و نحو ، منطق ، حکمت مشایی ، حکمت اشراق ، طبیعیات ، ریاضیات ، فقه ، اصول ، حدیث ، قرائت ، و تفسیر به خوبی بیاموزد و ازمحضر استادانی چون خواجه علی سمرقندی ومحمد جاجر می استفاده کند .

پس از گذشت چند سالی جامی راه سمرقند را در پیش گرفت که در سایه حمایت پادشاه علم دوست تیموری الغ بیگ به کانون تجمّع دانشمندان و

دانشجویان تبدیل شده بود . در سمرقند نیز نور الدّین توانست استادانش را شیفته ذکاوت و دانش خود کند . او که سرودن شعر را در جوانی آغاز کرده و در آن شهرتی یافته بود ، با تکیه زدن بر مقام ارشاد و به نظم کشیدن تعالیم عرفانی به محبوبیتی عظیم در میان اهل دانش و معرفت دست یافت . جامی به افتادگی و گشاده رویی معروف بود و با اینکه زندگی ای بسیار ساده داشت و هیچ گاه مدح زورمندان را نمی‌گفت ، شاهان و امیران همواره به او ارادت می ورزیدند و خود را مرید او می دانستند . جانشینان الغ بیگ خصوصاً سلطان حسین بایقرا و امیر او علیشیر نوایی تا آخر عمر او را محترم می داشتند و اوزون حسن آق قویونلو ، سلطان محمّد فاتح پادشاه عثمانی و ملک الاشراف پادشاه مصر از ارادتمندان او بودند .

منابع :

اورنبایف ، عصام الدین ، نامه های دستنویس جامی ، به همکاری و مقدمه مایل هروی ، کابل: ۱۳۶۴ خورشیدی . گل ، حسن . زندگی نامه شاعران ایران . تهران: مؤسسه انتشارات خلاق، ۱۳۸۸

۷۸ . قاضی زاده رومی

ریاضی‌دان و ستاره شناس اهل ترکیه , صلاح الدین موسی پاشا معروف به قاضی‌زاده رومی ، ریاضی‌دان وستاره شناس بوده است او در سال ۱۳۶۷ میلادی در شهر بورسا (در ترکیه کنونی) به دنیا آمد و در سمرقند(در ازبکستان کنونی) وفات یافت . او سینوس را تا یک درجه با تقریب ۱۰–۱۲ محاسبه نمود . قاضی زاده همراه الغ بیگ و غیاث الدین جمشید کاشانی و چندین ستاره شناس دیگر در رصدخانه الغ بیگ در سمرقند به تحقیق پرداخت و زیج سلطانی را که اولین لیست دقیق ستاره ها بعد از زیج ایلخانی بود که دو قرن قبل از آن در رصدخانه مراغه تهیه شده بود . زیج سلطانی حاوی مشخصات محل قرار ۹۹۲ ستاره است .

منابع : کتاب ریاضیدانان مسلمان و سیر علوم ریاضی در شرق اسلامی بقلم : غلامرضا تاتاری. انتشارات ضریح آفتاب . صفحه ۲۹۷-۲۹۹

۷۹ . مولانا عبدالعلی بیرجندی

ریاضی دان ایرانی , نظام الدین عبدالعلی بیرجندی (تولد نامعلوم ، وفات ۹۳۴ هجری قمری) ریاضیدان و ستاره‌شناس مشهور سده های نهم و دهم هجری

قمری بود . نام کامل وی نظام الدین عبدالعلی بن محمد بن حسین است و او را با القاب فاضل بیرجندی و محقق بیرجندی نیز نامیده اند .

عبدالعلی بیرجندی از محضر استادان بزرگی بهره برد . علم حدیث را نزد غیاث الدین جمشید کاشانی ، فنون حکمی را نزد منصور بن معین الدین کاشی ، همکار غیاث الدین جمشید کاشانی ، و سایر علوم را نزدکمال الدین قنوی آموخت . ملا مسعود شروانی و سیف الدین تفتازانی نیز از استادان او به شمار می روند . وی در سال ۹۳۴ هجری قمری وفات یافت . آرامگاه وی در روستای بجد از توابع شهرستان بیرجند ، واقع است .

آثار : وی دارای تالیفات بسیاری در زمینه ریاضیات و ستاره شناسی به زبان های فارسی و عربی بوده که برخی از آنان در کتابخانه های انگلستان و هند نگهداری می شوند . آثار وی عبارتند از :

اسطرلاب ، به فارسی ، که آن را به نام های بیست باب در معرفت اسطرلاب و تحفه حاتمیه نیز معرفی کرده اند . این اثر در جمادی‌الاولی ۹۰۰ نوشته شده است . نسخه ای از این رساله در موزه بریتانیا نگهداری می شود . شرح مختصر الهیئه ، به عربی ، شرحی است بر ترجمه عربی خواجه نصیرالدین طوسی از سی فصل در معرفت تقویم خود ، با نام

مختصر الهیئه.نسخه ای از آن در دانشگاه کیمبریج وجود دارد ... المختصر فی بیان آلات الرصد ، به عربی . تنها نسخه شناخته شده این کتاب در کتابخانه آصفیه در هندوستان نگهداری می شود ... شرح التذکرۀ النصیریۀ فی الهیئۀ ، به عربی ، تألیف در سال ۹۱۳ هجری قمری ، شرحی است بر التذکرۀ النصیریۀ فی الهیئۀ خواجه نصیرالدین طوسی است .

در سال۱۱۴۲ هجری قمری (۱۷۲۹۹ میلادی) نایاناسو کهوپادیایه، این کتاب را به زبان سانسکریت ترجمه کرده است . ابعاد و اجرام ، به فارسی ، در بیان ابعاد و مسافتهای زمین و بعضی مسائل فلکی . این کتاب اجرام سفلی و اوضاع اجرام علوی ، مسالک و ممالک و مساحت سطوح اجسام نیز نامیده شده است . شرح بیست باب در معرفت اسطرلاب ، به فارسی ، تألیف در سال ۸۹۹ هجری قمری ، شرحی است بر رسالۀ خواجه نصیرالدین طوسی در اسطرلاب الحاشیه علی شرح الملخص ، تألیف بعد از سال ۹۲۱ هجری قمری ، حاشیه ای است عربی بر شرحی که قاضی زاده رومی بر رسالۀ الملخص فی الهیئۀ چغمینی نوشته است . در علم فلاحت و زراعت که امروز با نام معرفت فلاحت (دوازده باب کشاورزی) منتشر شده است . بیست باب در معرفت تقویم ترجمۀ تقویم البلدانِ ابو الفداء , رساله در هیئت ، به فارسی

, رسالة فی آلات الرصد،به عربی , شرح آداب المناظره ، به عربی ، که در باب منطق است , شرح الشمسیة ، به عربی که در باب ریاضیات است , شرح الفوائد البهائیة ، به عربی ، که در باب ریاضیات است , شرح المجسطی یا شرح تحریر المجسطی ، به عربی , شرح زیج جدید سلطانی ، به فارسی , شرح الدرّ النّظیم فی خواص القرآن الکریم ، به عربی .

منابع :

عبدالعلی بیرجندی ستاره شناس مشهور قرن نهم و دهم ، کتاب ماه علوم و فنون , بنیاد دائرة المعارف اسلامی ، دانشنامه جهان اسلام .

۸۰ . حافظ

شاعر بزرگ ایران , خواجه شمس الدین محمد بن بهاء الدّین محمد حافظ شیرازی (زاده ح . ۷۲۷ (قمری) – درگذشت ۷۹۲ (قمری)) ، معروف به لسان الغیب ، لسان العرفا و ناظم الاولیا . شاعر بزرگ سده هشتم ایران (برابر قرن چهاردهم میلادی) و یکی از سخنوران نامی جهان است . بیش‌تر شعرهای او غزل هستند که به غزلیات حافظ شهرت دارند . گرایش حافظ به شیوه سخن پردازی خواجوی کرمانی و شباهت شیوه سخنش با او مشهور است .

او از مهم ترین تأثیرگذاران بر شاعران پس از خود شناخته می شود . در سده های هجدهم و نوزدهم اشعار او به زبان های اروپایی ترجمه شد و نام او به گونه ای به محافل ادبی جهان غرب نیز راه یافت .

زندگی :

اطلّاعات چندانی از خانواده و اجداد خواجه حافظ در دست نیست و ظاهراً پدرش « بهاء الدین محمد » نام داشته و مادرش اهل کازرون بوده است . در اشعار او که می تواند یگانه منبع موثّق زندگی او باشد اشاره های اندکی از زندگی شخصی و خصوصی او یافت می شود . آنچه از فحوای تذکره‌ها به دست می‌آید بیشتر افسانه هایی است که از این شخصیت در ذهن عوام ساخته و پرداخته شده است . با این همه آنچه با تکیه به اشارات دیوان او و برخی منابع معتبر قابل بیان است آن است که او در خانواده ای از نظر مالی در حد متوسط جامعه زمان خویش متولد شده است. (با این حساب که کسب علم و دانش در آن زمان اصولاً مربوط به خانواده های مرفه و بعضاً متوسط جامعه بوده است) . در نوجوانی قرآن را با چهارده روایت آن از برکرده و از همین رو به حافظ ملقب گشته است . در دوران حکومت شاه شیخ ابو اسحاق (متوفای ۷۵۸ ق) به دربار راه پیدا کرده و احتمالاً شغل دیوانی پیشه

کرده است. (در قطعه ای با مطلع «خسروا ، دادگرا ، شیردلا ، بحرکفا / ای جلال تو به انواع هنر ارزانی » شاه جلال الدین مسعود برادر بزرگ شاه ابو اسحاق را خطاب قرار داده و در همان قطعه به صورت ضمنی قید می کند که سه سال در دربار مشغول است . شاه مسعود تنها در سال ۷۴۳ و کمتر از یک سال حاکم شیراز بوده است و از این رو می توان دریافت که حافظ از دوران جوانی در دربار شاغل بوده است) . علاوه بر شاه ابو اسحاق ، در دربار شاهان آل مظفر شامل امیر مبارزالدین ، شاه شجاع ، شاه منصور و شاه یحیی نیز راه داشته است . شاعری پیشه اصلی او نبوده و امرار معاش او از طریق شغلی دیگر (احتمالاً دیوانی) تأمین می شده است . در این خصوص نیز اشارات متعددی در دیوان او وجود دارد که بیان کننده اتکای او به شغلی جدای از شاعری است ، از جمله در تعدادی از این اشارات به درخواست وظیفه (حقوق و مستمری) اشاره دارد .   درباره سال دقیق تولد او بین مورخان و حافظ شناسان اختلاف نظر وجود دارد. دکتر ذبیح الله صفا ولادت او را در ۷۲۷ ه ق و دکتر قاسم غنی آن را در ۷۱۷ می دانند . برخی دیگر از پژوهندگان همانند علامه دهخدا بر اساس قطعه‌ای از حافظ ولادت او را قبل از این سال‌ها و حدود ۷۱۰ ق تخمین می زنند . آنچه مسلم است ولادت او در اوایل قرن هشتم هجری و بعد

از ۷۱۰ واقع شده و به گمان غالب بین ۷۲۰ تا ۷۲۹ ق روی داده است . در مورد سال درگذشت او اختلاف کمتری بین مورخان دیده می شود و به نظر اغلب آنان ۷۹۲ ق است . از جمله در کتاب مجمل فصیحی نوشته فصیح خوافی (متولد ۷۷۷ ق) که معاصر حافظ بوده و همچنین نفحات الانس تألیف جامی (متولد ۸۱۷ ق) به صراحت این تاریخ به‌عنوان سال درگذشت خواجه قید شده است . محل تولد او شیراز بوده و در همان شهر نیز روی در نقاب خاک کشیده است .

منابع :

صفا ، ذبیح اللّه ، تاریخ ادبیات در ایران (۵ جلد)، انتشارات فردوس، ۱۳۶۷۷. اختر ، عباد الله . دیوان حافظ با ترجمه و شرح اردو ، پیشگفتار از دکتر محمّد ریاض خان ، ناشران : مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان - اسلام‌آباد، و مؤسسه الکتاب گنج بخش رود - لاهور، ۱۳۹۹ هجری / ۱۹۷۹۹م . اشعار برگزیده پنجاه‌گانه حافظ (یا حافظ به ۲ زبان) ، گردآوری آرتور جی . آربری (Arberry J Arthur) ، انتشارات پدیده ، ۱۳۶۷ . حافظ ، خواجه شمس الدین محمد . دیوان حافظ تصحیح خانلری (جلد دوم) به تصحیح و توضیح بهاء الدّین خرّمشاهی ، کورش منصوری ، و حسین

مطیعی امین ، در ۴ مجلّد ، تهران : نشر قطره، ۱۳۷۴. چاپ دوم. تهران: انتشارات خوارزمی. خرّمشاهی، بهاء الدّین . حافظ نامه ، شرح الفاظ ، اعلام ، مفاهیم کلیدی و ابیات دشوار حافظ ، بخش اوّل ، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران، ۱۳۷۳

۸۱ . شرف الدین علی یزدی

تاریخ نگار و شاعر ایرانی , شرف الدین علی یزدی از نویسندگان دوران تیموریان است . وی در فنون ادب و انواع کمالات ماهر و بسیار فصیح و منشی بلیغ بود . در فن انشا به تمامی اهل عصر خود تقدم داشت و به فقر و تصوف راغب و در معما دارای دستی توانا بود و او تدوین کننده این فن می باشد . وی از جمله رجالی است که عهد آل مظفر و دوران تیموری را درک کرده است . در نزدتیمورلنگ مقرب بود و ابراهیم بن شاهرخ بن تیمور هم نسبت به وی محبت بسیاری داشته است و برحسب اصرار او کتاب ظفرنامه تیموری را که حاوی احوال تاریخی خانواده تیموری و فتوحات امیرتیمور می باشد در ظرف چهار سال تالیف کرد و اطلاعات خود را از (ظفرنامه نظام شاهی) و مطالبی که روزنامه چیان این کتاب در این زمینه به شمار می رود . چندی پس از تالیف این کتاب مقدمه ای در شرح

قبایل ترک و مغول و به اصطلاح ان زمان الوس بران کتاب نوشته که به تاریخ جهانگیر یا (مقدمه ظفرنامه) معروف شده وی را در مزار شرفیه کنار مسجد میرچماق یزد به خاک سپردند .

آثار : سه رساله به نام مناظر , منتخب , الحلل المطرز فی المعما و اللغز , درمعما , الکتاب فی علم الاسطرلاب , کنه المراد فی علم الوفق و الاعداد , دیوان شعر .

منابع :

تاریخ ادبیات در ایران ، ذبیح الله صفا ، ناشر : نشر فردوس ؛ ۱۳۷۱

۸۲ . حافظ ابرو

تاریخ نگار ایرانی , شهاب الدین عبدالله (یا نور الله) بن لطف‌الله بن عبدالرشید خوافی معروف به حافظِ اَبرو (درگذشته ۸۳۳ هـ ق) تاریخنگار و جغرافیدان مشهور ایرانی در عصر تیموری صاحب آثاری در تاریخ اسلام و ایران ؛ به ویژه مربوط به دوره تیمور و شاهرخ است .

آثار :

زبدة التواریخ (ظفرنامه شاهی), کتاب جغرافیای او که به ویژه درفصول مربوط به ایران و فرارود (ماوراءالنهر) آکنده از اطلاعات مهم تاریخی است ، از مهم ترین آثار او به شمار می رود . بخشی از اطلاعاتی که حافظ ابرو از خصوصیات جغرافیایی سرزمینهای اسلامی به دست داده چنان که خود اشاره کرده ، محصول مشاهدات خود اوست . چه ، در سفرهای جنگی تیمور از فرارود و ایران تا شام همه جا حضور داشته و از این جهت آگاهی های بی همتایی گرد آورده که امروز برای بررسی جغرافیای طبیعی و انسانی شهرهای کهن سرزمین های اسلامی بسیار مهم می نماید . این کتاب همچنین برای اطلاع از نام و نشان و مضمون بعضی آثاری که از منابع حافظ ابرو بوده و اینک در دست نیست ، بسیار مهم است .

حمله بهمن پسر اسفندیار به سیستان و شکست فرامرز پسر رستم در کتاب مجمع التواریخ نوشته حافظ ابرو - حدود ۱۴۲۵ میلادی , محل نگهداری موزه متروپولیتن نیویورک مینیاتوری از کتاب مجمع التواریخ حافظ ابرو که درباره کشتی نوح و نجات جانوران است (هرات ۱۴۲۵ میلادی) . ابعاد این صفحه ۳۲٫۶ در ۴۲٫۳ می باشد . شاهرخ فرزند تیمور به حافظ

ابرو سفارش کرد تا ادامه جامع التواریخ نوشته رشید الدین فضل الله همدانی (کتاب مشهوری در خصوص تاریخ جهان) را بنگارد . تیموریان به پیرو ایلخانیان ، علاقه و توجه زیادی به مشروع کردن قوانین سلطنتی خود داشتند . مجمع التواریخ حافظ ابرو شامل دوره ای است که حکمرانی شاهرخ را نیز شامل می‌گردد . در کتاب جغرافیای حافظ ابرو ، او توصیف دریاها و خلیج ها را در چند فصل شرح داده است . از نظر او بحر اخضر و بحر هند و بحر فارس یک دریا حساب می شوند . (او این دریا را شرح داده است همان محلی که امروزه دریای عرب نام دارد) بحر فارس و کرمان ... که شامل خلیج عمان و خلیج فارس امروزی می شود . بحر قلزم (دریای سرخ) , بحر بربر (مدیترانه) , بحر اوقیانوس (اقیانوس اطلس یا بحر ظلمات) .

منابع : حافظ ابرو | لغت‌نامه دهخدا , شورای گسترش زبان فارسی , حافظ ابرو ، شهاب الدین عبدالله .

۸۳ . عبدالرزاق سمرقندی

کمال الدین عبدالرزاق سمرقندی (زاده شعبان ۸۱۶ قمری در هرات ، درگذشت ۸۸۷ قمری) از تاریخ نگاران سده نهم است . او به تحصیل علوم دینی

پرداخت تا جایی که پس از مرگ پدرش مولانا جلال‌الدین اسحاق شرحی بر رساله عضدیه تألیف قاضی عضد الدین ایجی نگاشت . از نگاشته های عبدالرزاق سمرقندی می توان به مطلع سعدین و مجمع بحرین اشاره کرد ـ. پدر وی در دربار شاهرخ تیموری منصب قضاوت و پیش نمازی داشت ، وگاهی در مجلس شاهرخ به توضیح مسائل و قرائت رساله ها نیز می پرداخت .

منابع : «تاریخ نگاری عبدالرزاق سمرقندی». مرکز پژوهشی میراث مکتوب.

۸۴ . میرخواند

تاریخ نگار ایرانی , محمد بن خواندشاه بن محمود شناخته شده به نام میرخواند یا میرخوند (زاده ۸۳۷ - مرگ ۲ ذی‌قعده یا رجب ۹۰۳ یا ۹۰۴ هجری قمری) تاریخ نگار سده نهم هجری است . اثر برجسته او روضهٔ الصفا نام دارد . پدر او برهان الدین خواندشاه از سادات بخارایی بود و به بلخ کوچیده بود . خود میرخواند بیشتر زندگیش را در هرات و در پناه امیر علیشیر نوایی زیست . کتاب روضهٔ الصفا فی سیرهٔ الانبیاء والملوک والخلفاء ـ که

بیشترروضهٔ الصفا می‌خوانند و به تاریخ جهان از آغاز تا زمان نویسنده باز می‌گردد ـ را به نام او نوشت . این کتاب به زبان ترکی هم برگردان شده است .

منابع :

لغتنامه دهخدا ، سرواژه میرخواند , عبدالحسین زرین‌کوب ، تاریخ ایران بعد از اسلام , تاریخ ایران بعد از اسلام نوشته فریدون اسلام نیا .

۸۵ . غیاث الدین خواندمیر

تاریخ نگار ایرانی قرن دهم هجری , غیاث الدین خواندمیر (۸۸۰–۹۴۲ یا ۹۴۳ ه ق) است . غیاث الدین بن همام الدین ملقب به خواندمیر نواده دختری میرخواند تاریخ نگار قرن نهم هجری و نویسنده روضهٔ الصفا است . ظاهراً در هرات به دنیا آمد . در جوانی به دربار سلطان حسین بایقرا راه یافت و مورد توجه و محبت امیر علیشیر نوایی قرار گرفت و مدتی عهده دار وزارت بدیع الزمان میرزا پسرسلطان حسین بود . در سال ۹۳۵ به هندوستان سفر کرد و در آنجا به خدمت بابر پیوست و پس از وفات او در خدمت پسرش همایون بود . در هندوستان درگذشت و بنا به وصیتش در دهلی نزدیک قبر نظام الدین اولیاء و امیرخسرو دهلوی دفن شد .

خواندمیر نویسنده ای پرکار و صاحب آثار متعدد است . نخستین اثر او خلاصة الاخبار ، و بزرگترین و مهم‌ترین اثر او حبیب السیر است . از دیگر آثار او دستور الوزرا ، آثار الملوک و الانبیا ، منتخب تاریخ وصاف وتکمله روضة الصفا است .

منابع : ذبیح الله صفا . تاریخ ادبیات در ایران ، جلد ۴.

۸۶ . حسین واعظ کاشفی

نویسنده ، ستاره شناس ، و ریاضی دان ایرانی , کمال الدین حسین بن علی سبزواری (۸۴۰ ه ق سبزوار – ۹۱۰ ه ق هرات) مشهور به مولانا حسین واعظ کاشفی ، همه چیز دان ، نویسنده پرکار ، عالم جامع العلوم ، منجم ، مفسر قرآن ، ریاضی دان و واعظ تأثیرگذار ایرانی در عصرتیموریان بود . از آنجا که به وعظ و نصیحت مردم می پرداخت به واعظ مشهور شد .

کاشفی در هرات مورد حمایت بی دریغ سلطان حسین بایقراو امیر علی‌شیر نوایی بود و در مدت اقامت در آن شهر بطور مرتب در مراکز حساس حکومتی و فرهنگی به وعظ و ایراد سخنرانی می پرداخت . آواز و انشای کاشفی آنقدر مورد پسند عامه مردم و اهل علم بود که در مجالس

وعظ او جای نشستن پیدا نمی شد ؛ حتی مقامات بلند پایه حکومتی نیز در مجالس او حاضر می شدند . کاشفی در همین شهر و به پشتوانه حمایت سلطان و وزیر ، آثار فراوانی را تألیف کرد بگونه ای که یکی از شرح حال نویسان متقدم ، آثار او را خارج از حد شمارش خوانده است . امروزه آثارزیادی ازکاشفی برجای مانده که گواهی برگستردگی دانش و اطلاعات اوست . هفت اثر مشهور او به زعم خواند میر عبارت اند از : جواهر التفسیر ، مواهب علّیه ، روضهٔ الشهدا ، انوار سهیلی ، مخزن الانشا ، اخلاق محسنی ، و سبعه کاشفیه . بسیاری از آثار کاشفی هنوز تصحیح و منتشر نشده اند و از برخی تنها نام و نشانی در مآخذ باقی مانده است . آثار بر جای مانده از کاشفی گواهی بر گستردگی دانش و اطلاعات اوست . از لحاظ گستردگی آثار و دانش ، کاشفی قابل قیاس با جلال الدین سیوطی ، دانشمند مسلمان مصری هم دوره اش ، است که اجدادش فارسی زبان بودند و درباره گستره وسیعی از علوم عهد خود ، از علوم قرآنی گرفته تا دارو شناسی حتی کاشفی را می‌توان با جووانی پیکو دلا میراندولا ، از فیلسوفان ایتالیایی عصر رنسانس ، قیاس کرد که بر علوم متنوعی ، به ویژه علوم خفیه ، تسلط داشت و به عنوان اولینکابالیست مسیحی شناخته می

شود . چنین می نماید که کاشفی آگاهانه در پی خلق مجموعه کتاب‌هایی بوده است که کتابخانه هر فرد فرهیخته در آن زمان را بسنده باشد و از این لحاظ نیز کار او بی شباهت به سیوطی نیست که خود را مأمور گرد آوری و انتقال میراث فرهنگی آن عصر به آیندگان کرده بود تا مبادا بر اثر غفلت دیگران ، آن میراث گرانبها از کف برود . محققان خلق ۴۰ اثر را به کاشفی نسبت می دهند . تعدد این آثار را می توان شاهدی بر این مدعا پنداشت که کاشفی درپی جمع آوری وحفظ اطلاعات دانش پژوهانه و ارزشمند آن دوران بوده است . به زعم خواند میر و دیگر نویسندگان هم دوره اش مهم‌ترین آثارکاشفی عبارت اند از : جواهر التفسیر ، مواهب علّیه ، روضهٔ الشهدا ، انوار سهیلی ، مخزن الانشا ، اخلاق محسنی ، و سبعه کاشفیه . بسیاری از آثار کاشفی هنوز ویراستاری و تصحیح نشده اند و فقط به صورت نسخه های خطی یا در بهترین حالت به صورت چاپ سنگی در دسترس اند . تاریخ نگارش بسیاری از آن ها نیز مشخص نیست .

آثار کاشفی عقاید و گرایش های طبقه فرهیخته و ممتاز خراسان در عهد تیموریان را به خوبی منعکس می کند . کاشفی خود پایه گذار این گرایش

ها نبود اما با چیره دستی تمام ارزش ها و هنجارهای کلیدی دوران خود را ضبط و ثبت کرده است . این گرایش ها و هنجارها را می‌توان در سه دسته خلاصه و دسته بندی کرد : ۱) تمایل به علوم خفیه ۲) تأکید بر اخلاقیات و رفتا رهای اخلاقی (در حوزه سیاست ، دین ، وجامعه) ۳) پذیرش کارایی و مفید بودن ساختار طبقاتی جامعه . تمامی آثار کاشفی در زمره یکی از دسته بندی های فوق قرار می‌گیرند . تقریباً همه آثار کاشفی به زبان فارسی است .

یکی از آثارش زاد المسافرین : رساله ای منظوم در قالب مثنوی سبعه کاشفیه : رساله ای درباره اختر شناسی و طالع بینیکه خود متشکل از هفت کتاب است : مواهب زحل ، میامن المشتری ، سواطع المریخ ، لوامع الشمس ، مباهج الزهره ، مناهج العطارد ، و لوایح القمر یا اختیارات النجوم . خواند میر به هنگام بر شمردن آثار کاشفی تنها به اختیارات النجوم اشاره می کند که در سال ۸۷۸ و برای وزیر تیموری ، مجد الدین محمد خوافی نگاشته شد . در واقع این تنها کتابی از سبعه کاشفیه است که برجای مانده است . شرح کتاب السرور فی علم الصنعهٔ شرح مثنوی : تفسیری بر مثنوی معنوی مولوی به همراه ده مقاله در شرح حال مشایخ ، به ویژه

لب لباب مثنوی :گلچین و گزیده ای مختصر از مثنوی معنوی که در سال ۸۷۵ گرد آوری شد .

مخزن الانشا : رساله ای در باب فن نامه نگاری به زبان فارسی که در سال ۹۰۷ و به نام علی شیرنوایی به نگارش در آمد و به سلطان حسین تقدیم شد . مرصد الاسنی فی استخراج اسماء الحسنی : به گفته ماریاسابتلنی رساله ای در باب اسماء الهی و به گفته جواد عباسی درباره علم حروف به قرینه اصطلاحاتی چون «استخراج» که خاص آن علم می باشد . مواهب علیه یا تفسیر حسینی : تفسیری مشهور از قرآن که ما بین سال‌های ۸۹۷ و ۸۹۹ و به نام علی شیر نوایی به رشته تحریردرآمد . بسیاری از آثارکاشفی تصحیح و چاپ نشده اند . برخی از آثار چاپ نشده او عبارتند از :

آینه سکندری یا جام جم : رساله ای در باب علم حساب ،حاوی هشت جدول و بیست دایره , النقاوۀ فی الادب التلاوۀ التحفه العلیه فی علم الحروف و بیان اسرارها , تحفۀ الصلوات : رساله ای در ارزش صلوات , جامع الستین : تفسیر سوره یوسف , دیوان کاشفی : گزیده ای از اشعار کاشفی

رساله در علم اعداد : رساله ای در باب عدد شناسی , رساله در اوراد و ادعیه .

منبع : نگاهی به تاریخ ایران بعد از اسلام/فریدون اسلام نیا , ویکی پدیا .

۸۷ . معین الدین محمد اسفزاری

معین الدین محمد زمجی اسفزاری از تاریخ نگاران ،دانشمندان و خوشنویسان عصرتیموری درقرن نهم هجری است ؛ که در برخی منابع به اشتباه تاریخ حیاتش را قرن دهم ذکر کرده اند . وی مؤلف کتاب روضات الجنات فی تاریخ مدینهٔ هرات است که آن را در سال ۹–۸۹۷ هـ ق . تألیف کرده و به سلطان حسین بایقرا تقدیم کرد . این کتاب که تاریخی است از شهرهرات وقایع را تا سال ۸۷۵ هـ ق . ذکر کرده است .
معین الدین اسفزاری در خط تعلیق یا ترسل نیزمهارت داشته و به شغل انشاء نامه ها و منشور های دولتی مشغول بوده و رساله ای هم در این باره تألیف کرده است . افزون برآن دستی هم درشاعری وعلوم ادبی زمانه داشته است . معین الدین محمد اسفزاری از آغاز جوانی در اسفزار آغاز به کسب علم و هنر نمود و نزد استادان زمان به تحصیل پرداخت اما از سال

۸۷۳ به هرات رفت و از محضر نور الدین عبد الرحمن جامی عارف و شاعر پرآوازه بهره برد . او مدتی بعد در سن ۲۳ سالگی در دیوان خواجه مجد الدین محمد ، وزیر سلطان حسین بایقرا ، به منشی گری مشغول شد . وی درهرات مهارت خود را در علوم گوناگون چون صرف و نحو ، منطق ، معانی و بیان ، زبان و ادبیات عرب ، فقه حنفی ، تفسیر و احادیث ، زبان و ادبیات فارسی و هراتی و ترکی جغتایی و قواعد انشاء و علم تاریخ و جغرافیا و هنرهایی چون شعر و خوشنویسی و نیز مختصری هیئت و نجوم و طب و موسیقی تکمیل کرد . افزون بر عبد الرحمن جامی که اولین استاد عرفانی او در هرات بود ،معین الدین محمد با دانشمندانی چون محمد فرهی ، میر خواند امیر علیشیر نوایی ، مولانا عبد الواسع نظامی (منشی ومورخ) ، شیخ عبدالله دیوانه (خوشنویس) ، خواجه غیاث الدین ده دار (ندیم سلطان حسین بایقرا) معاصر و همنشین بوده است . معین الدین محمد زمجی اسفزاری عمده عمر خود را در زمان سلطان حسین بایقرا تیموری گذراند و از حمایت قوام الدین نظام الملک وزیر برخوردار بود . از سال ۸۹۷ خواجه قوام الدین نظام الملک به وزارت سلطان حسین بایقرا رسید و اسفزاری به خدمت او در آمد . به

فرمان وی کتاب « روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات » را در تاریخ شهر هرات شروع به تألیف کرد.هدف وزیر هم خدمت به شاه و هم جاویدان کردن اثری بوده است از نویسنده ای دانا و ادیبی کامل . گویا اسفزاری نیز از مدت ها پیش درچنین اندیشه ای بوده است . اسفزاری درصد افزودن کتاب دیگری در ادامه شرح وقایع کتاب روضات الجنات بوده است که به دلیل نا آرامی های ناشی از کشته شدن خواجه قوام الدین نظام الملک در ۹۰۳ هـ ق این کار صورت نپذیرفت .

آثار:

ترسل و منشات : که رساله ای است درباره آیین نگارش نامه ها روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات : که دنباله تاریخ نامه هرات اثر سیف بن محمد بن یعقوب هروی (سیفی هروی) که وقایع هرات را در (۷۲۱–۶۱۸ ه ق) توصیف کرده ، به شمار می رود . این کتاب تاریخ هرات را تاسال ۸۷۵ ه ق در بر دارد و در ۲۶۶ روضه فصل بندی شده است و درآن اطلاعاتی است که در منابع دیگر نیامده است . گرچه بیشتر مطالب آن تکرار گفته های مورخین معاصر پیشین از جمله ابو اسحق احمد بن یاسین ، شیخ عبد الرحمن نامی ، سیفی هروی و ربیعی پوشنگی است ، اما بخش آخر

کتاب منحصر به دیده ها و شنیده های مورخ است و روش نگارش کتاب نیزیکی از بهترین و روانترین نمونه های نثر فارسی درقرن نهم می باشد . مطالب کتاب شامل ۲۶ روضه یا فصل است که روضه های هفتم تا دهم درباره اخبار ملوک آل کرت و ذکر بلاد و ابنیه و مزارات و عمران خراسان و هرات در عهد تیموری است .

منابع :

لغت نامه دهخدا ، ذیل واژه , فضایلی ، حبیب الله . اطلس خط . انتشارات مشعل اصفهان . چاپ دوم ، اصفهان۱۳۶۲ش .... آژند ، تاریخ نگاری محلی ایران ، تاریخ نگاری در ایران ، تهران ؛ گستره، ۱۳۸۰ ... سعید نفیسی ، تاریخ نظم و نثر ایران و در زبان فارسی ، ج اول ، تهران : کتابفروشی فروغی ،۱۳۴۴، ص ۲۵۲۴ ..... معین الدین محمد الزمجی اسفزاری ، روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات ، ج ۱، به اهتمام محمد اسحاق ، کلکته : در پاسری ،۱۳۸۰ هـ ق/۱۹۶۱ میلادی . ... میر نظام الدین علیشیر نوایی ، تذکره مجلس النفاس ، به اهتمام علی اصغر حکمت، تهران .

۸۸ . علی بن محمد سمرقندی

دانشمند ، متکلم ، ریاضیدان و منجم ایرانی ,علاء الدین علی بن محمد سمرقندی معروف به ملا علی قوشچی فیزیک دان ، ریاضیدان ، منجم ، زبان شناس و متکلم ایرانی (۷۸۲ خورشیدی - ۸۵۳ خورشیدی) از مشاهیر علمای عامه وکلام و ریاضیات . او از فقهای حنبلی و از عالمان بزرگ اهل سنّت در علم کلام بود . پدرش مردی به نام « محمد سمرقندی » بود که منصب قوشچی را در دربار شاهزاده الغ بیگ تیموری برعهده داشت و به« قوشچی الغ بیگ» معروف بود . علی قوشچی در سمرقند اغلب علوم متداوله را فراگرفت و هیئت و ریاضیات را از قاضی زاده رومی و الغ بیگ (شاهزاده تیموری پسرسلطان شاهرخ) سلطان ما وراء النهر که نسبت به فنون ریاضی میلی فراوان داشت آموخت .اوبرای تکمیل معلومات خود به کرمان نیز رفت و پس از بازگشت « رساله حل اشکال القمر » را به شاهزاده الغ بیگ تقدیم کرد .

دهخدا در موردش می گوید : از کثرت تقربی که در نزد آن سلطان داشت به خطاب فرزندی مخاطب بود و او را به تکمیل رصدخانه ای که در سمرقند تأسیس کرد گماشت ؛ و قوشچی این وظیفه را انجام داد و زیج

الغبیگی را که به زیج جدید معروف است بپایان رسانید ؛ و پس از مرگ سلطان عازم حج شد و در تبریز مورد توجه اوزون حسن (۸۷۳–۸۸۲ هَ. ق) از حکمرانان آق قویونلی قرارگرفت و از جانب وی برای عقد مصالحه بین او وسلطان محمدخان ثانی عثمانی (۸۵۵–۸۸۶ هَ. ق) . به اسلامبول رفت ، و پس از انجام اینکار به آذربایجان رفت و مجدداً به اسلامبول بازگشت .

پس از دعوت سلطان محمد فاتح و بازگشت مجدد از آذربایجان به استانبول ، در مدرسه ایاصوفیا به تدریس وتألیف کتبی چون «رساله محمدیه» در علم حساب (که به نام سلطان محمد خان بود) پرداخت و در همان جا در ۲۵ آذر ۸۵۳ خورشیدی (برابر با ۲۷ رجب ۸۷۹ قمری ، برابر با ۱۶ دسامبر ۱۴۷۴ میلادی) درگذشت و در جوار قبر ابو ایوب انصاری (صحابه پیامبر ـ صلی الله علیه وسلم ـ) خاکسپاری شد . از تألیفات او می‌توان به موارد زیر اشاره کرد :

۱- حاشیه

شرح کشاف تفتازانی , شرح تجرید خواجه , العنقود الزاهر فی نظم الجواهر ، در علم صرف , محبوب الحمائل فی کشف المسائل , هیئت فارسی ؛ این کتاب فارسی که بارها با خلاصۀ الحساب شیخ بهائی در یک جا چاپ شده و از کتب درسی علم هیئت (ستاره شناسی) بوده است . شرحی براین رساله

توسط شیخ مصلح الدین لاری (متوفی ۹۷۹ه. ق)نگاشته شده است , رساله حل اشکال القمر ، که به علم هیئت (ستاره شناسی) می پردازد و پس از بازگشت از کرمان به شاهزاده الغ بیگ تقدیم شده است , رساله در حساب و هندسه ، این رساله که به زبان فارسی می باشد در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران نگهداری می شود , رساله در هندسه ، احتمالاً به زبان فارسی , رساله فتحیه ، به عربی که به سلطان محمد دوم عثمانی (سلطان محمد فاتح) تقدیم شده و نسخه آن به همراه شرحی که میرم چلبی (نواده ملاعلی قوشچی) بر آن نگاشته در پاریس موجود است , رساله محمدیه در حساب ، که به عربی می باشد و چند نسخه خطی از آن باقیست به نام سلطان محمد فاتح عثمانی است که شامل دو فن می باشد : فن نخست در پنج مقاله : حساب منجمان ، حساب اهل هند ، استخراج مجهولات به طریق خطاین ، جبر و مقابله ، قواعدگوناگون درحساب ... فن دوم در سه مقاله : مساحت خطوط و سطوح مستوی ، مساحت سطوح مستدیر ، مساحت اجسام , شرح زیج الغ بیگ ، که به فارسی است و چند نسخه خطی از آن موجود است , میزان الحساب ، که به فارسی بوده و در سه مقاله می باشد (حساب هندی در یک مقدمه و دو باب ، حساب تنجیم در یک

مقدمه و شش باب ، مساحت دریک مقدمه و سه باب) کتاب میزان الحساب دو بار با عنوان میزان الحساب در تهران به چاپ سنگی رسید و نسخه هایی خطی از آن را در «کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران » ، « کتابخانه آستان قدس رضوی » ، « کتابخانه مجلس » و « کتابخانه خانقاه نعمت اللهی » نگهداری می‌کنند , جواهر و اعراض شرح تجرید الکلام ، که در ۲۰۳ برگ می باشد و چندین نسخه خطی ازآن درکتابخانه ملی ایران نگهداری می شود . این کتاب شرحی است که قوشچی بر مقصد دوم (جواهر و اعراض) از کتاب تجرید العقاید خواجه نصیر طوسی (۶۷۲) نگاشته . شرح مذکور بسیار مورد توجه بوده و حواشی و تعلیقات بسیاری بر آن نوشته اند . از جمله سه حاشیه محقق جلال الدین محمد دوانی به نام طبقات جلالیه و دو حاشیه صدر الحکماآبنام طبقات صدریه . وی علاوه بر کتبی که از او ذکر شده است مترجم برهان الکفایه علی بکری نیزمی باشد .

منابع : قربانی ، ابوالقاسم ،. زندگینامه ریاضیدانان دوره اسلامی از سده سوم تا سده یازدهم هجری .

۸۹ . سید رکن الدین بن شرف الدین حسینی آملی

ریاضیدان ، منجم ، فقیه ، محدث .

محل تولد : ایران - مازندران – آمل

چندی در فارس و کرمان و هند به سر برد . وی گذشته از ریاضی و نجوم در فقه و حدیث نیز دست داشت و چون به خاندان مرعشی مازندران پیوسته بود . کتابی در شرح احوال دانشمندان این خاندان نوشت . تألیفات دیگر او عبارتند از : " زیج جامع سعیدی " در تنقیح " زیج ایلخانی " خواجه نصیرالدین طوسی ، به نام سلطان ابوسعید تیموری ؛ و " پنجاه باب سلطانی " به اسم بابرخان بهادر در هرات .

۹۰ . منصور ابن الیاس

یکی از پزشکان و پژوهش‌گران ایرانی اواخر سده چهاردهم در دوره تیموریان برگی از کتاب تشریح منصوری که در آن کالبدشناسی عضلات بدن انسان را شرح داده است . این کتاب در کتابخانه ملی آمریکا نگهداری می‌شود . منصور ابن الیاس با نام کامل منصور ابن محمد ابن احمد ابن یوسف ابن الیاس یکی از پزشکان و پژوهش‌گران ایرانی اواخر سده

چهاردهم در دوره تیموریان بود . منصور که اهل شیراز بود در خانواده ای چشم به جهان گشود که نسل‌ها در زمینه پزشکی فعالیت داشتند . منصور دو اثر از آثار اصلی خود یعنی دانشنامه پزشکی عمومی و پژوهش های کالبد شناسی را به سلطان ضیاء الدین پیرمحمد بهادر (۷۹۷–۸۱۱ه) منطقه تحت حکومت شاهنشاهی ایران در استان فارس تقدیم کرد . از آثار بجا مانده از منصور می توان به موارد زیر اشاره کرد : دانشنامه پزشکی عمومی , تشریح بدن انسان ، پژوهش‌های کالبدشناسی که به نام تشریح منصوری نیزمعروف است.

منبع : تاریخ اسلامی . ویکی پدیا فارسی

۹۱ . برهان الدین کرمانی

برهان الدین نفیس بن عوض بن حکیم کرمانی یا برهان الدین کرمانی (زاده : ۸۱۲ هجری قمری در کرمان ، درگذشت : ۸۹۰ قمری) ، پزشک ایرانی قرن پانزده میلادی از کرمان بود . وی که معروف به طبیب نفیس یا حکیم نفیس ، نیز می باشد و گاه برهان نفیس هم خوانده شده ، از حکیمان ، طبیبان و دانشمندان مشهور ایران در قرن نهم هجری و از بزرگترین و

نامدارترین مولفین کتابهای پزشکی در تاریخ پزشکی ایران محسوب می شود . نفیس بن عوض از اطبای دربار الغ بیگ تیموری و از اساتید طبّ در مدرسه الغ بیگ بود و کتابهای طبی متعددی را از خود به یادگار گذاشت که از مشهورترین آنها شرح الاسباب و العلامات و شرح موجز القانون ابن سینا می باشد .

وی همچنین جدّ اعلای خاندان نفیسی است که بسیاری از آنان در طی قرنهای نهم تا چهاردهم هجری از اطبای بزرگ ایران بوده اند که از آن جمله میرزا علی اکبر خان نفیسی (ناظم الاطباء کرمانی) ، قابل ذکر می باشد .

نفیس بن عوض کرمانی درحدود سال ۸۱۲ قمری در شهر کرمان متولد شد . خاندان و پدران او (لااقل تا چهار نسل قبل از او) ، همگی از اطبای کرمان بودند و به صناعت طب و طبابت در کرمان شهرت داشتند و از جمله پدر و پدر بزرگش ، هر دو ازحکیمان و طبیبان کرمان به حساب می آمدند .

نفیس بن عوض در کرمان تحصیلات طبی خود را به پایان رسانید و در همین شهر به طبابت مشغول شد . مهارت و حذاقت وی در طب به زودی شهره خاص و عام گردید . در نهایت شهرت این طبیب حاذق کرمانی آن قدر

عالمگیر شد ، که « اُلُغ بیک بن شاهرخ بن تیمور گورکانی » ، پادشاه نامدار تیموری ، وی را از کرمان به سمرقند فراخواند و او بعنوان پزشک مخصوص در دربار الغ بیگ به کار مشغول شد . وی در دوران اقامت خویش در سمرقند بنا به درخواستِ الغ بیگ گورکانی ، به تدوین چند رساله و از جمله رساله مشهور خود شرح الاسباب و العلامات و نیز مجموعه موجز القانون (خلاصه قانون ابن سینا) مشغول شد که تألیف برخی از آنها سالها بعد از قتل الغ بیگ و هنگامی که حکیم نفیس به کرمان بازگشته بود ، در این شهر تکمیل شدند . وی پس از مرگ الغ بیگ به کرمان بازگشت و تا پایان عمر خویش در کرمان ماند و به تدریس طب به شاگردانی که برخی از آنها فرزندان او بودند و نیز به تألیف کتابهای پزشکی مشغول بود . وفات او بطور دقیق مشخص نیست ، اما برخی مرگ او را در ۸۹۰ هجری قمری ثبت کرده اند .

آثار : شرح الاسبابِ و العلامات , شرح الموجز , شرح قانونِ ابن سینا .

منابع : حاجی خلیفه ؛ کشف الظنون ؛ جلد ۱، صفحه: ۷۷ , دکتر مجید ملک محمدی . بانک جامع اطلاعات پزشکی کرمان (فصل تاریخ پزشکی کرمان) . چاپ اول . تهران : موسسه فرهنگی انتشاراتی عصر فرهنگ، ۱۳۹۰

۹۲ . ابونصر قمی

ستاره شناس ایرانی , ابونصر حسن بن علی منجم قمی ، اخترشناس ایرانی است . اثر او « البارع المدخل فی احکام النجوم و الطوالع »، دربرگیرنده شصت و چهار فصل و پنج مقاله است که در آغاز به عربی نوشت و بعد ها به فارسی ترجمه نمود .

منابع : حقیقت ، عبدالرفیع ، تاریخ نهضت‌های فکری ایرانیان : از آغاز قرن چهارم تا پایان قرن ششم هجری (از ظهور رودکی تا شهادت سهروردی) ، بخش دوم ، صفحه ۷۰۱، شرکت مؤلفان و مترجمان ایران ، چاپ اول، آذر ۱۳۵۷ خورشیدی .

۹۳ . فردوسی

ابوالقاسم فردوسی طوسی (۳۲۹ هجری قمری – ۴۱۶ هجری قمری، در طوس خراسان) ، شاعر حماسه سرای ایرانی و سراینده شاهنامه ، حماسه ملی ایران ، است . برخی فردوسی را بزرگ‌ترین سراینده پارسی‌گو دانسته اندکه از شهرت جهانی برخوردار است . فردوسی را حکیم سخن و حکیم طوس گویند . پژوهشگران سرودن شاهنامه را برپایه شاهنامه ابو منصوری از

زمان سی سالگی فردوسی می دانند . تنها سروده ای که روشن شده از اوست ، خود شاهنامه است . شاهنامه پرآوازه ترین سروده فردوسی و یکی از بزرگ ترین نوشته های ادبیات کهن فارسی است . فردوسی شاهنامه را در ۳۸۴ هـ ق ، سه سال پیش از برتخت نشستن محمود ، به پایان برد و در ۲۵ اسفند ۴۰۰ هق برابر با ۸ مارس ۱۰۱۰ م ، در هفتاد و یک سالگی ، تحریر دوم را به انجام رساند . سروده های دیگری نیز به فردوسی منتسب شده اند ، که بیشترشان بی پایه هستند . نامورترین آن‌ها مثنوی ای به نام یوسف و زلیخا است . سروده دیگری که از فردوسی دانسته شده ، هجونامه‌ای در نکوهش سلطان محمود غزنوی است . برابر کتابشناسی فردوسی و شاهنامه ، گردآوری ایرج افشار ، با به شمارآوردن سروده های منسوب به فردوسی مانند یوسف و زلیخا تا سال ۱۳۸۵، تعداد ۵۹۴۲۲ اثر گوناگون در این سال‌ها نوشته شده است . فردوسی دهقان و دهقان زاده بود . او آغاز زندگی را در روزگار سامانیان و هم‌زمان با جنبش استقلال خواهی و هویت طلبی در میان ایرانیان سپری کرد . شاهان سامانی با پشتیبانی از زبان فارسی ، عصری درخشان را برای پرورش زبان و اندیشه ایرانی آماده ساختند و فردوسی در هنر سخنوری آشکارا وامدار گذشتگان

خویش و همه آنانی است که در سده های سوم و چهارم هجری ، زبان فارسی را به اوج رساندند و او با بهره‌گیری از آن سرمایه، توانست مطالب خود را چنین درخشان بپردازد . در نگاهی کلی درباره دانش و آموخته های فردوسی می‌توان گفت او زبان عربی می دانست ، اما در نثر و نظم عرب چیرگی نداشت . او پهلوی خوانی را به طور روان و پیشرفته نمی دانست ، اما به گونه مقدماتی مفهوم آن را دریافت می‌کرد . به هرروی ، در شاهنامه هیچ نشانه ای درباره پهلوی دانی او نیست .

منابع : آبشناسان ، سعیده . «نادرست گفتن، درست نگفتن نیست! (نیم‌نگاهی نقدگونه پیرامون نگاه احمد شاملو به اسطوره ضحاک)». گوهران (تهران)، ش. ۱۱–۱۲ (بهار و تابستان ۱۳۸۵): ۲۷۱–۲۹۳.

آل داود، سید علی . «ابن اسفندیار». سیدمحمدکاظم موسوی بجنوردی.در دائرة المعارف بزرگ اسلامی . ج . سوم، ابن ازرق—ابن سیرین . تهران : مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی . «جیهانی ، خاندان». سید محمدکاظم موسوی بجنوردی . در دائرة المعارف بزرگ اسلامی. ج. نوزدهم، جوینی ، ابوالمظفرحافظ. تهران: مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی . آیدنلو ، سجاد.

«از آیین زروان تا شاهنامه » . کتاب ماه ادبیات و فلسفه (تهران)، ش. ۴۵ (تیر ۱۳۸۰): ۷۴–۷۷. « « شاهنامه » ای ترین شعر غنایی » . پیک نور (تهران)، ش. ۱۹ (پاییز ۱۳۸۶)

۹۴ . سموأل بن یحیی مغربی

سموأل بن یحیی مغربی (به عربی : السموأل بن یحیی المغربی)(زاده ۱۱۳۰ در بغداد ـ درگذشته ۱۱۸۰ در مراغه) ریاضی دان ، پزشک و منجم مسلمان بود که در قرن ششم هجری قمری می زیست . وی ابتدا یهودی بود اما در سال ۵۴۲ هجری(۱۱۶۳ میلادی) خوابی دید که پس از آن مسلمان شد . سموأل بن یحیی بن عباس یهودای مغربی درحدود سال ۱۱۳۰ میلادی در بغداد و در خانواده ای یهودی به دنیا آمد . پدرش ابوالعباس یحیی مغربی نام داشت که در فاس مراکش زاده شد و به بغداد آمد . نام مادرش آنّا بود . سموأل ابتدا به پزشکی علاقه مند شد و در پزشکی به مطالعه پرداخت . حدوداً سیزده سال داشت که مطالعه جدی را با روش های محاسبه هندی و جدول‌های نجومی آغاز کرد . شرایط آن زمان بغداد به گونه ای بودکه سموأل نتوانست کسی را که توانایی تدریس ریاضیات را سوای چند مقاله اول اصول اقلیدس داشته باشد ، پیدا کند . بنابراین به تنهایی کتاب‌های

دانشمندانی چون اقلیدس و ابوکامل و کرجی را مطالعه کرد . سموأل تا هجده سالگی بر تمام آثار ریاضی در دسترس خود چیرگی یافت تا جاییکه نظم منطقی کتاب اصول اقلیدس را مورد انتقاد قرار داد و به تکمیل کارهای کرجی پرداخت . در شرح احوال خود از خوابی سخن می‌گوید که درسال ۱۱۶۳ میلادی (۵۴۲ هجری) دید و سبب اسلام آوردن او شد . زندگی او به صورت پزشک در حال سفری سپری شد ، پزشکی که از شاهزادگانی در زمره بیمارانش یاد کرده است . سموأل در حدود ۱۱۸۰ میلادی (۵۵۹ هجری) در مراغه درگذشت .

دستاوردها : سموأل مهم‌ترین اثر ریاضی خود ، الباهر فی العلم الحساب (به معنای کتاب درخشان در محاسبه) را در نوزده سالگی نوشت . وی در این کتاب قاعده علامت ها را به صورت زیر بیان می‌کند :

هرگاه عددی ناقص (منفی) را از یک عدد ناقص بزرگ‌تر از آن (یعنی ، نشان دهنده نقصانی بزرگ‌تر) کم کنیم تفاضل، ناقص باقی می‌ماند (مثلاً –۵ – (–۲) = –(۵–۲))، ولی در حالت عکس تفاضل آن‌ها زاید باقی می ماند (–۲ – (–۵) = +(۵–۲))

۲). هرگاه عددی زاید [مثبت] را از مرتبه ای خالی (مرتبه ای که یک صفر در آن موجود است) کم کنیم ، همان عدد، منتها با نقصان ، باقی می ماند ؛ ولی در صورتی که عددی ناقص را از مرتبه ای خالی کم کنیم ، همان عدد با زیادتی باقی می ماند .

امروزه حدود ۸۵ اثر از سموأل در زمینه های ریاضیات و نجوم و پزشکی و الهیات شناسایی شده که تنها تعدادی از آن ها باقی مانده است . برخی از کتاب های وی عبارتند از: الباهر فی علم الحساب : این کتاب مهم‌ترین تألیف ریاضی سموأل است که آن را در نوزده سالگی نوشت و از چهار مقاله تشکیل شده است : ۱) فی المقدمات و الضرب و القسمه و النسبهٔ و استخراج الحدود ۲) فی استخراج المجهولات ۳) فی المقادیر الصم ۴) فی تقاسیم المسائل .کتاب الباهر شامل بسط جالب توجهی از آثار پیشینیان در علم جبر است که در آن مؤلف همه دستور های جبری که توسط کرجی تنظیم شده بود و نیز قاعده هایی که ابوکامل و سجزی و ابن هثیم و قسطابن لوقا و دیگران بیان کرده بودند جمع‌آوری کرده است . کتاب الموجز الموضوی فی الحساب , التبصره فی علم الحساب , القوامی فی الحساب الهندی .

منابع : برگرن ، جی. ال.. گوشه‌هایی از ریاضیات دوره اسلامی .ترجمه محمدقاسم وحیدی اصل و علیرضا جمالی. چاپ دوم. تهران: مؤسسه انتشارات فاطمی، ۱۳۷۴. ۲۲۰. شابک ۹۶۴-۳۱۸-۰۵۶-۵. قربانی ، ابوالقاسم . زندگینامه ریاضیدانان دوره اسلامی از سده سوم تا سده یازدهم هجری. چاپ دوم. تهران

۹۵ . نجم الدین القزوینی الکاتبی

ستاره شناس و فیلسوف ایرانی , نجم الدین القزوینی الکاتبی (درگذشت در ۱۲۷۶ میلادی) پزشک ، ستاره شناس ، شیمی دان و فیلسوف اسلامی و منطق دان ایرانی و شافعی بود . وی شاگرد نصیر الدین طوسی و نویسنده دو اثر بزرگ یکی در منطق به نام الرساله الشمسیه و دیگری در مابعد الطبیعه به نام حکمت الدین است . اثر وی در منطق الرساله الشمسیه (منطق شمسیه) به طور عمومی نخستین بار به عنوان متن اصلی در مورد منطق در مدارس سنی حتی تا سده بیستم و حتی شاید همه دوران ها مورد استفاده قرار گرفت . منطق نجم الدین تا حد زیادی از منطق ابن سینا الهام گرفته شده است ؛ ولی از منطق ابن سینا مفصل تر است و

حرکت درآن از راه های گوناگونی است . مثلاً در حالی که ابن سینا ده روش را معرفی می‌کند و ۶ عدد از آنها را بررسی می‌کند . نجم الدین تعداد بیشتری روش را معرفی می‌کند و ۱۳ عدد از آنها را بررسی می کند .

۹۶ . ابن ربن طبری

اِبْنِ رَبَّان طَبری ، با عنوان کامل ابوالحسن علی ابن سهل ربان طبری، در ایران ربن طبری . حکیم ، پزشک ، فیلسوف و روانشناس شهیر ایرانی سده ۳ قمری (۹ میلادی) در طبرستان مازندران کنونی ، کاشف مسری بودن سل ریوی و استاد زکریای رازی بوده است . از تاریخ تولد و درگذشت وی اطلاعات درستی در دسترس نیست ولی زادگاه او در آمل بوده و مهمترین اطلاعاتی که درباره زندگی او در دست است ، اطلاعاتی است که خود در کتاب‌هایش آورده است . وی فرزند سهل بن بشر از منجم یهودی ایرانی در طبرستان بوده است . به سبب همزمانی او با متوکل عباسی می توان گفت که وی تا اواخر نیمه اول قرن ۳۳ (قمری) زنده بوده است . عده ای با توجه به اینکه «ربن» و « راب» از القاب روحانیون یهود است ، او را یهودی انگاشته اند . برخی نیز او رادرابتدا زرتشتی دانسته اند . در حالی که خود

در کتاب « الدین و الدولة » آورده است که ابتدا مسیحی بوده و سپس با تعمق در اندیشه های اسلامی و معانی قرآنی به اسلام گرویده است و البته درجایی تأییدنشده . جمال الدین قفطی درباره وی می‌گوید : علی بن ربن الطبری که کنیه اش ابو الحسن بود ، در صناعت طب فاضل و در طبرستان در خدمت ولات آن سامان می‌زیست . در علوم حکمتی و طبیعی متبحر و چون در طبرستان فتنه روی داد به ری آمد و محمدبن زکریای رازی در آنجا بخدمتش رسید و از وی بهره گرفت .

پزشکی

ابن ربن پزشکی را نزد پدرش آموخت ، سپس با استفاده از آثار یونانیان و دانشمندان دیگر آن را تکمیل کرد او استاد زکریای رازی است . جوانی اش را در طبرستان گذراند . سپس در ۲۲۴ (قمری) به عراق رفت و در سامرا اقامت گزید و مورد احترام معتصم قرار گرفت . او در زمان متوکل و با راهنمایی و در منادمت او اسلام را پذیرفت . ابن ربن از نظر علمی چنان مقامی داشت که او را همطراز رازی و مجوسی و ابن سینا نام برده و یکی از ۴۴ دانشمند و پزشک بزرگ مسلمان دانسته اند . او مسری بودن سل ریوی را کشف کرد .

آثار :

آثار بسیار به او نسبت داده شده که برخی به دست ما رسیده اند و از برخی نامشان باقی است . معروف ترین آثار او : فردوس الحکمۀ ، دائرۀ المعارفی است طبی و یکی از قدیمی ترین و اولین و معتبر ترین آثار جامع طب اسلامی و از نخستین کتابهای پزشکی است . ابن ربن در تألیفات این کتاب از نظرات در آثار بقراط ، جالینوس ، ارسطو ، ابن ماسویه ، حنین بن اسحاق و رساله های هندی و دیگر آثار گذشتگان بهره برده است . فردوس الحکمه نخستین بار متن عربی آن به وسیله محمد زبیر صدیقی به سال ۱۹۲۸م در برلین به چاپ رسید و در سال ۱۹۷۱م در بیروت دوباره چاپ شد . هم چنین عبدالکریم سامی جندی با پژوهش دوباره آن به سال ۲۰۰۲ م/۱۴۲۳ ق با همیاری دار الکتب العلمیه در بیروت به چاپ رسانید . کوتاه شده ای از آن را رونتال به زبان آلمانی برگرداند . نیز دست نوشته‌های آن درکتابخانه‌های دانشگاه تهران ، رامپور ، ایاصوفیه ، برلین، و بریتانیا و جز آنها دیده شده است . این کتاب در ۷ نوع تدوین یافته است . هر نوع ، مشتمل بر چند مقاله است و هر مقاله ، خود دارای چند باب است . در مجموع ، این اثر ، شامل ۳۰ مقاله و ۳۶۰ باب است . برهان

الدین کرمانی و ابن بیطار از جمله تأثیر یافته گان این اثر ربن طبری هستند . الدین و الدولة فی اثبات نبوۀ النبی محمد . در این کتاب ، ابن ربن حقانیت دین اسلام و برتری آن را بر ادیان دیگر را مورد بررسی قرار داده و اطلاعاتی درباره ادیان هند و فرق گوناگون اسلام و مسیحیت و غیره آورده است . این کتاب در سال ۱۹۲۳ میلادی در انگلستان از روی نسخه کتابخانه جان ریلاند وهمچنین درسال۱۳۴۲ قمری (مطابق با ۱۹۲۳ میلادی) در چاپخانه المقتطف مصر به چاپ رسید . تحفۀ الملوک , کتاب فی الامثال و الادب علی مذاهب الفرس و الروم و العرب , کتاب منافع الاطعمۀ و الاشربۀ و العقاقیر , کتاب عرفان الحیوۀ یا ارفاق الحیاۀ , کتاب فی ترتیب الاغذیۀ , کتاب فی الحجامۀ , حفظ الصحۀ , کتاب الرد علی اصناف الناصری , الکتاب اللؤلؤ , آثار وی در دانشگاه گوته فرانکفورت آلمان و دانشگاه بیرمنگام انگلیس تدریس می شود .

منابع : رضا انزابی‌نژاد . «ابن ربن». دائرۀ المعارف بزرگ اسلامی .

۹۷ . ابن زهر

ابو مروان عبدالملک بن ابی العلا ، معروف به ابن زهر (۱۰۹۴-۱۱۶۲ م)

متولد سبیا ، پزشک مسلمان اندلسی و هم دوره ابن رشد و موسی بن میمون بود . او طبیب و وزیر عبدالمومن موحدی بود . ابن زهرشش کتاب ترجمه کرد مهم ترین آن التیسیر فی المداواء و التدبیر (راه آسان مداوا و پیشگیری) بود . برخی او را اولین انگل شناس و نخستین توصیف کننده جرب دانسته اند .

منابع : الهویی نظری، زهرا. « طب و داروسازی در اندلس » .تاریخ اسلام(دانشگاه باقر العلوم)، ش. ۱۵ (پاییز ۱۳۸۲): ۱۰۵

۹۸ . ابن بیطار

ضیاء الدین ابو محمد عبدالله احمد بن محمد مالکی ، عالم مسلمان مشهور به ابن بیطار ،گیاه شناس و دارو شناس اندلسی اواخر قرن ششم ه . ق در مالقه اسپانیا (اندلس قدیم) متولد شد . ابن بیطار در اشبیلیه ، که در آن روزگار مرکز بزرگ علم و ادب بود ، نزد استادانی چون عبدالله بن صالح ، ابوالحجاج یوسف بن موراطیر و بویژه ، گیاه شناس نامی اشبیلی و ابوالعباس احمد بن محمد ، مشهور به ابن الرومیه ، دانش آموخت و به بررسی و گردآوری گیاهان دارویی پرداخت . او تحصیلات عالیه اش را در

اشبیلیه به پایان رساند و درگیاه شناسی و دارو شناسی زیر نظر معلمان برجسته تخصص یافت . وی با همراهی و سرپرستی اساتیدش ، گیاهان مناطق اطراف محل اقامتش را جمع‌آوری کرد و روی تک تک آنها تحقیقات متعددی را انجام می داد . او برای تحقیق بیشتر بعد از مدتی شروع به سفر کرد و از مغرب (مراکش، الجزیره و تونس) و کشور های یونان و روم و آسیای صغیر و سوریه ، در مشرق دیدن کرد.وی در دمشق به همراه شاگردش ابن ابی اصبیعه مجموعه های زیادی از گیاهان را جمع آوری نمود و به واقع بزرگ ترین صاحب نظر در زمینه دانش گیاهان بود آثار : شاخص ترین اثر او الجامع المفردات و الادویه والاغذیه است که آن را درسال ۶۴۶ ه . ق کامل کرد . این کتاب در واقع بزرگ ترین دائرة المعارف دارو شناسی برجا مانده از قرون وسطی می باشد . در این تألیف وی به ترتیب الفبا ، حدود ۱۴۰۰ دارو و خوراکی مفرد گیاهی و کانی و جانوری را با استناد به بیش از ۱۵۰ مأخذ و با استفاده از تجارب و مشاهدات شخصی (حدود ۴۰ مورد) آورده است که با کتاب دوم قانون ابن سینا که حاوی تقریباً ۸۰۰۰ ماده است ، قابل مقایسه است .

سایر آثار وی عبارتند از : کتاب الافعال الغریبة و الخواص العجیبة , کاشف الویل فی معرفة امراض الخیل , میزان الطب .

۹۹ . بنو موسی

ریاضی دان ، مهندس ، دانشمند ، و ستاره شناس ایرانی,بنو موسی یعنی پسران موسی بن شاکر خراسانی به نام های ابو جعفر محمد بن موسی بن شاکر (قبل از ۸۰۳ – فوریه ۸۷۳) ، ابوالقاسم، احمد بن موسی بن شاکر (مرگ قرن ۹ میلادی) و حسن بن موسی بن شاکر (مرگ قرن ۹ میلادی) ، که در زمان مأمون درگذشتند ، به اخوان ثلاثه هم معروف هستند . آنها که ریاضی دان ، منجمان ایرانی بودند ، قسمت اعظم ثروت خود را مصروف تحصیل و ترجمه کتابهای یونانی کردند . از جمله مترجمانی که در خدمتشان بودند حنین بن اسحاق و ثابت بن قره را می توان نام برد . تألیفات ریاضی، نجومی، و مکانیکی متعددی بدیشان منسوب است ، مهم‌ترینشان کتاب الفرسطون ،کتاب مساحة الاءکر و قِسمة الزوایا بثلاثة اقسام متساویة و وضع مقدار بین المقدارین لتتوالی علی قسمة واحدة می باشد . تثلیث سینماتیکی زاویه و ترسیم بیضی به طریق معروف به باغبانی در کتاب الشکل المدور المستطیل (به وسیله یک ریسمان متصل به دو کانون)

از ابداعات ایشان است . مشکل بتوان سهم هر یک از برادران را در فعالیت های علمی معلوم کرد . به نظر می رسد که مهم ترینشان ابوجعفر محمد بن موسی (متوفی در ۸۷۲–۸۷۳ میلادی) ، محقق اصول اقلیدس و مجسطی، و منطق دان بوده است . احمد به مکانیک توجه خاصی داشت و حسن به هندسه .

منابع : بایگانی تاریخچه ریاضیات مک‌تیوتر , دانشگاه سنت اندروز , جورج سارتون . مقدمه بر تاریخ علم . ترجمه غلامحسین صدری افشار. شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.

۱۰۰ . پیری رئیس

احمد محیی الدین پیری , ناوبر ، جغرافی دان ،نقشه کش و دریاسالار معروف ترکیه عثمانی(از سده ۱۶۶) بود که نقشه های جغرافیایی او معروف است. وی نقشه‌هایش را در مجوعه ای به نام «کتاب بحریه» نگه می داشت . درسال ۱۹۲۹ گروهی از تاریخ شناسان نقشه جالبی از پیری رئیس یافتند که در آن نقشه درهها ، رودها و خلیج های ساحل قطب جنوب را هم نشان می دهد .

منابع : وبگاه دانشنامه جهان اسلام , مشارکت‌کنندگان ویکی‌پدیا . «پیری رئیس» . در دانشنامه ویکی پدیای انگلیسی ، بازبینی شده در ۲۳ آوریل ۲۰۱۵

۱۰۱ . ابن شاطر

ابن شاطر ، علاء الدین ابو الحسن علی بن ابراهیم بن محمد بن همام انصاری معروف به مطعّم فلکی در سال ۷۰۵ در دمشق به دنیا آمد . وی اخترشناس و ریاضی دان معروف عصر خود بوده است . وی از سوی بیشتر دانشمندان معاصرش لقب علامه کسب کرد و به سبب انتساب به نخستین معلم خود ابن شاطر ، بعدها به ابن شاطر ارشد معروف گردید . وی در سال ۷۷۷ ق در شهر دمشق درگذشت .

وی رئیس مسجد اموی دمشق و کارش تعیین اوقات نماز بود . ابن شاطر نزد علی بن ابراهیم (پسر عموی پدرش) ، هنر کنده کاری بر روی عاج را فرا گرفت و به همین سبب به مطعّم معروف گردید و نیز نزد ایشان هیئت و حساب و هندسه را فرا گرفت . ابن شاطر به اسطرلاب و رُبع علاقه داشت و ساعت های آفتابی می ساخت . مهمترین کار ابن شاطر در علم نجوم ،

نظریه سیاره ای او است . وی در الگوهای سیاره ای خود ، تغییرات بدیعی در الگو های بطلمیوسی وارد کرده و نیزالگوهای وی همان الگوهای کوپرنیکوس است ، با این تفاوت که جنبه زمین مرکزی دارند . ابن شاطر اسطرلابی در ۲۲ سالگی ساخت که هم اکنون در رصدخانه ملی پاریس نگه داری می شود . ابن شاطر در سن ۳۴ سالگی دو اسطرلاب طراحی کرد و یکی از آنها را اَلآلةُ الجامعةُ نامید . نمونه هایی از این دو اسطرلاب در موزه هنر اسلامی قاهره و کتابخانه ملی پاریس نگه داری می شود . از دیگر ساخته های ابن شاطر ، دو ساعت آفتابی به جا مانده است . در۷۷۳ ق ساعت آفتابی باشکوهی برای منارهٔ شمالی مسجد اموی دمشق ساخت و قطعاتی از آن هم اکنون در باغ موزه ملی دمشق نگه داری می شود .صندوق الیواقیت الجامع لاعمال المواقیت ساعت آفتابی دیگری است که در مدرسه احمدیهٔ حلب استفاده می شد و هم اکنون نیز در همان محل است . آخرین ساخته ابن شاطر ابزاری مکانیکی بود که اسطرلابی بوده است که ابن شاطر بر روی دیوار خانه اش نصب کرده بود و شب و روز بدون محرکی در حرکت بود و ساعت های اعتدلالی و زمانی را نشان می

داد . علاوه برساخت ابزار نجومی ، مهم‌ترین کار وی ، بیان نظریهٔ سیاره ای نو بود که تحولات جدیدی در الگوهای بطلیموس ایجاد کرد .

آثار: ابن شاطر تألیفات بی شماری نیز داشت که از آنها فقط ۴۱ اثر بر جای مانده یا از آنها نام برده شده است که برخی از آنها در زیر آورده شده اند: تعلیق الارصاد , الزیج الجدی , تسهیل المواقیت فی العمل بصندوق الیواقیت , الربع التّام , نهایهٔ السول فی تصحیح الاصول , رسالهٔ عن صنع الاسطرلاب , لفظ الجواهر فی معرفهٔ الخطوط و الدوائر .

منابع :

ابراهیم ابن سنان ، حنین ابن اسحاق ، زیر نظر چارلز کولیستون لیگیس پی ، زندگینامهٔ علمی دانشمندان اسلامی، ج ۱، چ ۲، ۱۳۸۴ ش.

ابن حجر عسقلانی ، احمد بن علی ، انباء الغمر، به کوشش محمد عبدالمعید خان ، حیدر آباد دکن، ۱۳۸۷ ق / ۱۹۶۷ م.

عزّت عمر، محمد، فهرس المخطوطات المصورهٔ فی مکتبهٔ معهد التراث العلمی العربی، حلب، ۱۴۰۶ ق / ۱۹۸۶ م.

کندی ، س؛ و عماد غانم، ابن الشاطر، حلب، ۱۴۰۴ ق / ۱۹۸۴ م.

دائرةالمعارف بزرگ اسلامی، ج ۴، ص ۵۵–۶۰.
گیلسپی ، چارلز کولستون ؛ (۱۳۸۹)، زندگینامه علمی دانشمندان اسلامی (جلد نخست) ، ترجمه جمعی از مترجمان ، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی ، چاپ چهارم .

۱۰۲ . ثابت بن قره

ثابت بن قرّه (۲۲۱-۲۸۸ق) از مندائیان حران میان رودان ؛ خردگرا ، ریاضی دان و کوشا در تطبیق قواعد جبر بر هندسه ، آشنا به زبان یونانی و مترجم آثاری از یونانیان بوده است . آثار علمی ثابت بن قرّه در ریاضیات ، نجوم ، مکانیک ، علوم طبیعی ، موسیقی ، پزشکی و دامپزشکی بیش از ۱۰۰۰ اثر داشته که نسخه های شماری از آنها باقی مانده است و برخی از آنهانیزتصحیح یا بررسی شده اند .
آثار ثابت بن قرّه در ریاضیات به سه دسته تقسیم می شود : تألیف ها ، ترجمه ها ، و تصحیح ها :

تألیف ها : کتاب فی الشکل المُلقّب بِالْقَطّاع , مقاله فی استخراج اعداد المُتَحابّةِ بِسهُولَةِ الْمَسْلَکِ الی ذلک , کتاب المفروضات , کتاب فی مساحة

قَطْعِ المخروطِ الذی یُسَمّی المُکافی , مقاله فی مَساحَهِ المُجَسّماتِ المُکافِیَهٔ ,فی مساحهٔ الاشکال المسطحهٔ و المجسّمهٔ , کتاب الی المتعلمین فی النسبهٔ المؤلّفهٔ , کتاب الی ابن وَهْب فی التأتی لاستخراج عملِ المسائلِ الهندسیهٔ ,کتاب فی عملِ شَکْلٍ مُجَسّمٍ ذی اَرْبَعَ عَشْرَهَٔ قاعدهًٔ تُحیطُ به کُرَهٌٔ مَعْلُومَهٔ , مقاله فی اَنّ اَلْخَطّیْنِ اذا اُخرجا علی اَقَلْ من زاویتینِ قائمتینِ التَقَیا , مقاله فی برهانِ المصادرهِٔ المشهورهِٔ من اقلیدس , فی تصحیح مسائل الجبر بالبراهین الهندسیهٔ ,کتاب فی القطوع الاسطوانهٔ و بسیطها , مسألهٔ فی عمل المتوسطین و قسمهٔ زاویهٔ معلومهٔ بثلاثهٔ اقسام متساویهٔ , رساله فی الحُجهٔ المنسوبهٔ الی سقراط فی المربع و قُطرِه ,مسألهٔ اذا اُخرج فی دائرهٍٔ ضلعُالمثلث و ضلعُ المسدس فی جههٍٔ واحدهٔ عن المرکز کانَ سطحُ الذی یُحازُ بَیْنَهُما مِثلَ سُدْس دائرهٔ .

ترجمه ها : کتاب المأخوذات لارشمیدس , شرح الشَکل الملقبِ بالقَطّاعِ من کتابِ المجسطی , رساله فی الاصول الهندسیهٔ , رساله فی الدوائر المُتَماسّهٔ , کتاب المخروطات لابولونیوس , المدخل الی علم العدد الذی وَضَعَهُ نیقُوماخُس الجاراسینی .

تصحیح ها : اصلاح ترجمهٔ اصول اقلیدس , اصلاح کتاب المُعْطَیات لاقلیدس , کتاب الکرهٔ المتحرکهٔ لاوطولوقس ,ترجمه کتاب الکرهٔ و الاسطوانهٔ لارشمیدس , کتاب الْاُکَرْ لثاوذوسیوس , اخترشناسی .

مهم‌ترین آثار نجومی موجود ثابت به شرح زیر است :کتاب فی آلاتِ الساعاتِ الّتی تُسَمِّی رُخامات , مقاله فی صفهٔ الاشکال التی تَحْدُثُ بِمَمَرِّ طَرَفِ ظِلِّ المقیاسِ فی سطحِالافقِ ، فی کل یوم و فی کل بَلْدَةٍ , کتاب فی اِبْطاءالحرکهٔ فی فلک البروج و سرعتها بحَسَب المواضع التی تکون فیها من الفلک الخارج المرکز , فی سَنَهٔ الشمس , رساله الی اسحاقِبن حنینِ التی یَذکر فیها حرکهٔ الفلک مُقبلاً و مُدبراً , فی حساب رُؤیَهِٔ الْاَهِلّهٔ , تسهیل المجسطی , رسالهٔ ثابت بن قرهٔ فی ذکر الافلاک وخَلْقِها , قول فی ایضاح الوجه اندی ذکر بطلمیوس عنّ به استخراج من تقدمه میسرهٔ القمر الدوریه و هی مستوی .

منابع: ستایشگر، مهدی. نام نامه موسیقی ایران زمین جلد سوّم. ج. ۳. چاپ اوّل. تهران: اطلاعات، ۱۳۷۶

۱۰۳ . ابو القاسم زهراوی

جراح اسپانیایی , أبو القاسم خلف بن عباس الزهراوی، پزشک و جراح مسلمان اندلسی. او در شهر الزهراء ، در نزدیکی قرطبه (غرب اندلس از بلاد اسپانیا) زاده شد . زهراوی ، منسوب به شهر الزهراء (مؤنث ازهر) است . از تاریخ دقیق تولد و وفات او اطلاعی در دست نیست؛ ولی شهر الزهراء را عبدالرحمن الناصر بن محمد بن عبدالله بن محمد بن عبدالرحمن بن هشام بن عبدالملک بن مروان بن حکمهٔ هشتمین حکمران اموی ، در سال ۳۲۵ هجری قمری ساخته است .

زهراوی در شمار مشهورترین اطبای عرب است ، اما وی نه درمیان معاصرانش در اندلس و نه درسده های بعد درمیان اعراب، بلکه تنها پس از آنکه ژراردو کرمونایی کتاب او را (التصریف) در سدهٔ ۱۲ م به لاتین ترجمه و چاپ کرد، در مغرب زمین به عنوان جراح آوازه یافت .گفته می‌شودکه زهراوی پس از رازی و ابن سینا سومین نابغهٔ علم طب است . به گفتهٔ نصر « ابو القاسم الزهراوی ... بزرگ‌ترین چهرهٔ اسلامی در جراحی بود . زهراوی با اعتماد به آثار پزشکان یونان بالخاصه پاولوس آیگینای التصریف را نوشت » .

زهراوی برای درمان بسیاری از بیماری‌هایی که به عمل جراحی نیاز داشت

راه های جدیدی ابداع نمود . از جمله دمل های کبد که از مواردی بود که بسیاری از پزشکان زمان خود را دچار حیرت کرد . او همیشه به شکافتن دمل‌های کبد و داغ کردن آن در همان لحظه روی می‌آورد . زهراوی به جراحی کشکک زانو ، بیرون آوردن سنگ مثانه ، برش نای ، باز کردن دهانه رحم ، عملیات قطع عضو و خارج کردن پولیپ بینی اقدام نمود . او به فن کالبد شکافی متکی بود و آن را یکی از شاخه های ضروری پزشکی می دانست . او حتی به جراحی ترمیمی (پلاستیک) نیز اقدام کرد . او نخستین کسی بود که برای جلوگیری از خون ریزی اقدام به بستن سرخرگ‌ها کرد .زهراوی نزدتاریخ نویسان پزشکی اولین کسی است که بیماری هموفیلی را شناخت و راه درمان مبتلایان به آن را ارائه کرد . او همچنین طریقه بخیه زدن زخم‌ها را به صورت داخلی به طوری که چیزی از آن دیده نشود و بخیه هشت تایی را در جراحی شکم به شاگردان خود آموخت . او در جراحی از نخی که از روده گربه بدست آورد استفاده نمود که امروزه به نام gut cat معروف است و استفاده زیادی در اعمال جراحی دارد . او کسی بود که از ابریشم به صورت نخ جهت بستن در عمل جراحی استفاده کرد و امروزه این نخ به نام Silk معروف است . زهراوی برای تمام

عملیات جراحی در نیم تنه پائین انسان توصیه کرده است که پیش از هر کاری لگن خاصره و پاها را بالا نگه داشته شودواین طریقه ای است که غرب مستقیماً آن را از این جراح عرب اقتباس کرده و این طریقه به نام جراح آلمانی فدریک ترندلنبرگ معروف شده است و خود آن‌ها معترفند که ما طریقه بازگذاشتن شکافی در نوار گچ‌گیری در شکستگی‌های باز را نیز از زهراوی فرا گرفته ایم . زهراوی به جراحان چشم پزشکان ، دندان پزشکان اروپائی از نظر ابزار و آلات لازم برای انجام عملیات با شکل‌های جدیدی که آن‌ها را توصیف نموده کمک کرده است .وی مخترع ابزار جراحی و بزرگ‌ترین جراح زمان خودبود.

آثار : کتاب نفیس التصریف لمن عجر عن التالیف زهراوی، او را به عنوان یکی از بنیان‌گذاران جراحی در اسلام به شهرت رسانده است . این اثر به عربی در سی مقاله است . ۲۹ مقالهٔ آن در امراض گوناگون و کیفیت علاج آن‌ها و همچنین شناخت ادویه و عقاقیر است . مقالهٔ سی ام این اثر در جراحی است که جراحی چشم را هم دربر گرفته و در سه بخش است : بخش اول در مورد سوزاندن زخم است و زهراوی این نوع درمان را برای سکته پیش بینی کرده است .. بخش دوم در مورد عمل‌های جراحی با یک

چاقوی کوچک و عمل چشم و جراحی دهان و بخش سوم دربارهٔ شکل های گوناگون شکستگی و در رفتگی استخوان و زایمان است . بهترین بخش التصریف جراحی است.کتاب با تصاویر بی شماری آراسته شده که بیشترآن ها ابزاری است که خود زهراوی اختراع کرده است . کتاب با کلمهٔ رمز احتیاط شروع می‌شود و با همان کلمه به پایان می رسد .

ترجمه های متعددی در ایتالیا ، آکسفورد و ...از این کتاب به زبان لاتین چاپ شده است . اولین ترجمه این کتاب را جرارد کرمونایی در نیمه دوم قرن دوازدهم میلادی در شهر طلیطله انجام داده است .

منابع :

زهراوی ، ابوالقاسم . التصریف لمن عجز عن التالیف (بخش: ابزارهای جراحی) . ترجمه احمد آرام - مهدی محقق. چاپ اول. تهران: موسسه مطالعات اسلامی دانشگاه تهران و مؤسسه بین المللی اندیشه و تمدن اسلامی کوالالامپور

۱۰۴ . لسان الدین خطیب

ابوعبد الله محمد بن عبدالله بن سعید بن عبدالله بن سعید بن علی بن

احمد سلمانی(زاده ۷۱۳) ، مشهور به ذوالوزارتین و ملقب به لسان الدین ابن خطیب ، وزیر ، طبیب ، ادیب ، مورخ و فقیه مالکی اندلسی است . نسب وی به مراد ، یکی از تیره های قحطانی ساکن ناحیه سلمان یمن می رسید و از آن جهت به وی « سلمانی » می‌گفتند . ابن خطیب در لوشه متولد شد و در کودکی طی سفر به غراته به فراگیری علم پرداخت ؛ و سپس به خدمت سلطان ابو الحجاج درآمد و در دیوان انشاء زیردست ابوالحسن بن جَیّاب مشغول به کار شد . هنگامی که ابن جیّاب در طاعون سیاه درگذشت،ابن خطیب به جای وی کاتب السّر و وزیر ابوالحجاج شد و با وجود جوانی ،گذشته از وزارت ، ریاست لشکر و بیت‌المال را عهده دار شد . همچنین انتصاب کارگزاران دولت بر عهده وی بود . پس از کشته شدن ابوالحجاج در عید فطر ، پسرش محمد پنجم معروف به « الغنی بالله » بر جای او نشست ، و ابن خطیب را به ریاست هیأتی نزد ابوعنان سلطان مقرب فرستاد تا او را به همکاری برای مقاومت در برابر پادشاه قَشتاله برانگیزد .

آثار :

الاحاطه فی اخبار غرناطه یا الاحاطه بتاریخ غرناطه , المسائل اللطیفه فی

فسخ الحج و العمره الشریفه , مَنْح الغریب فی الفتح القریب , الیوسفی فی صناعه الطب , رساله تکون الجنین , المباخر الطیبیه فی المفاخر الخطیبیه , استنزال اللطف الموجود فی سرّ الوجود , الرجز فی عمل التریاق الفاروقی .

منابع :

ابن احمر اسماعیل ، نثیر فرائد الجمان فی نظم فحول الزمان، تحقیق محمد رضوان الدایه ، قاهره، ۱۹۶۷م.
ابن ایاس محمد، بدائع الزهور فی وقائع الدهور، تحقیق محمد مصطفی، قاهره، ۱۴۰۳ق. ابن خطیب محمد ، اعمال الاعلام ، تاریخ اسبانیه الاسلامیه ، تحقیق لوی پرووانسال، بیروت، ۱۹۵۶م. ابن خطیب محمد، اوصاف الناس فی التواریخ و الصلات ، تحقیق محمد کمال شبانه ، مراکش ، ۱۳۹۷ق /۱۹۷۷م

۱۰۵ . عباس بن فرناس

فیلسوف فزیکدان و شیمی دان مسلمان , عباس بن فرناس یکی از علمای بزرگ و معروف عرب و مسلمان است و نخستین کسی در تاریخ بشر است که توانست در آسمان به پرواز درآید . وی دانشمند ، فیلسوف ، مخترع و

فیزیک دان و شیمی دان و شاعر اسلامی می‌باشدکه به ابوالقاسم عباس بن فرناس بن ورداس معروف است و از اهالی تاکر اندلس می باشد که در سال ۸۱۰ میلادی چشم به جهان گشود و در سال ۸۸۶ میلادی بدرود حیات گفت.وی کسی است که برای اولین بار فکر پرواز بشر را عملی نمود و آن را تحقق بخشید . وی از موالی بنی امیه بود که در زمان خلافت حکم بن هشام اموی و عبدالرحمن بن ناصر الدین الله و محمد بن عبدالرحمن اوسط زندگی می‌کرد که مصادف با قرن نهم میلادی می باشد .

عباس بن فرناس در سال ۱۹۴ هجری/۸۱۰ میلادی در شهر روندا به دنیا آمد . مادرش از زمره دانشجویان اعزامی غرب به اندلس به جهت فراگیری علوم مختلف بود که در آنجا به دین اسلام درآمد و با یکی از مشاهیر رجال اندلس در آن زمان ازدواج نمود .

مهارت و تخصّص وی

عباس بن فرناس بن ورداس التاکرینی ، (منسوب به « تاکرین » ـ آبادی بزرگی در اندلس) به فراگیری طب (پزشکی) و داروسازی پرداخت و در علوم هیئت و ستاره شناسی ، فیزیک و شیمی مهارت یافت . در موسیقی و ساخت ابزار آن متبحر ، و رسم و هندسه معماری را به خوبی آموخته بود . او

درقرطبه(کوردوبا) ـ مرکز درخشش تمدن اسلامی در اندلس ـ بزرگ شد و نفوذ زیادی در دربار های امرای بنی امیه داشت که ازجمله ایشان می‌توان به حکم بن هشام که بین سال‌های ۱۸۰–۲۰۶ هجری حکمرانی می‌نمود و عبدالرحمن بن الحکم ۲۰۶–۲۳۸ هجری و محمد بن عبدالرحمن ۲۳۸–۲۷۳ هجری اشاره داشت .

خدمات و اختراعات

وی یکی از دانشمندان بزرگ نجومی در جهان اسلام و اولین کسی است که مبادرت به ساخت قبه آسمانی نمود و آن را در خانه خود قرار داد که اشکال ستارگان و خورشید و ماه و آسمان و ابرها و توابع آن از قبیل رعد و برق را نشان می داد . این دانش قطعاً در محاسبات پروازی وی ، از جایگاه مهمی برخوردار بوده است . ابن فرناس اولین فردی است که توانست اندیشه پرواز انسان را عملی نماید و کار وی سال‌ها بعد سرلوحه افراد دیگری که در اندیشه پرواز بودند قرار گیرد . کوشش وی برای تحقق پرواز انسان،تا حدود بیست سال ادامه داشت . آنگاه که موفق به پرواز گردید ، حیرت و شگفتی اهالی قرطبه را برانگیخت . اهالی قرطبه با دیدن او در حال پرواز ـ و در حالی که جسمش را با ابزاری آکنده از بال و پر

پوشانیده بود، ـ به وحشت افتادند . هر چند که در جریان یکی از پروازهای خود ، در حالی که مسافتی در آسمان را پیموده بود ، سقوط کرده و پشتش آسیب دید . پرواز موفق وی درسال ۸۵۰ میلادی با ابزاری دست ساز و کاملاً بر پایه محاسبات هندسی بود . ضمن آنکه وی در تحلیلی علمی ، سقوط خود را به عدم تعبیه دقیق « دُم» برای ابزار پروازش باز می‌گرداند که نشان دهنده توجه وی به محاسبات پرواز است . وی علاوه بر پرواز ، به نوآوری های دیگری نیز مبادرت نمود که نشان از ذهن پویا و پرسشگر وی داشته است . وی وسیله استوانه ای ساخت که با مرکب روان برای نوشتن پر می شد و آن اولین خود نویس ساخته شده در جهان بود که قرنها بر « سیتلوی» فرانسوی مقدم است . همچنین ، ادوات و ابزاری نجومی ابداع نمود که از جمله آن‌ها «ذات الحلق» است که برای رصد کردن سیارات و نجوم و برای تبیین موقعیت‌های ماه از خورشید یا دائرۀ البروج به کار می‌رود . و اولین کسی است که وسیله ای برای اندازه گیری زمان ساخت و آن را«میقاته » نامید و به امیر محمد بن عبدالرحمن اموی تقدیم داشت . این وسیله به قیاس و حساب درجه سایه (ظل) و زوایای آن استوار است که ساعت و دقیقه و ثانیه را نشان می‌دهد و « زیگرید هونکه » می

نویسد که : « آن الهام بخش آیندگان در ساخت ساعت های آبی و جیوه ای یاساعته ای آفتابی دقیق بود . » او اولین کسی است که در اندلس ساختن شیشه از سنگ را استخراج کرد . در هر حال فرناس با پشتکار خود درس بسیار ارزشمندی را به نسل های پس از خود آموخت : ما شاگرد پرسش های بزرگیم ، نه مقهور شکست در رسیدن به پاسخ ها ، که اگر « حق » را فراموش نکنیم ، پاسخ درست را نیز خواهیم یافت .

وفات :

ابن فرناس در سال ۲۷۴ هجری / ۸۸۷ میلادی پس از حدود ۸۰ سال زندگی در قرطبه درگذشت و هیچ یک از آثارش برای استفاده آیندگان به جا نماند . زندگی نامه او بر اساس گفته های دیگران و اطلاعاتی که از معاصرانش به دست آمده ، بازسازی شده است .

بزرگداشت :

نامگذاری یکی از دهانه‌های ماه به نام وی باعنوان ابن فیرنس (دهانه) و همچنین قرار دادن مجسمه ای از ابن فرناس در جلوی فرودگاه بغداد که بر آن نوشته شده است "اولین خلبان عربی در اندلس زاده شد ، و

نامگذاری هتل فرودگاه طرابلس به نام وی و همچنین نامگذاری فرودگاه شمال بغداد به اسم او ؛ و در۱۴ ژانویه ۲۰۱۱ پل عباس بن فرناس بر روی رود خانگوادلکیویر در قرطبه افتتاح گردید که از ابتدا تا انتهای پل مجسمه های از ابن فرناس به درخواست مهندس خوزه لویس مانثاناریز خابون قرار گرفت ؛ و همچنین در روندا مرکزی نجومی با نام وی افتتاح گریده است .

منابع :

«ابن فرناس.. المخترع والطيار الأول». الجزيرهنت. ۲،۰ ۲،۱ المقرى ۱۹۶۸, p. ۳۷۴ , شبكة الجزيرة .نت - ابن فرناس المخترع والطيار الأول , البيان الإماراتية عنان ۱۹۷۰, p. ۲۶۷ ...,, ۶،۰ ۶،۱ الحسنی، سلیم . ۱۰۰۱ اختراع: میراث مسلمانان در جهان ما. ترجمه سیاوش شایان ... [و دیگران]. تهران، نشرطلایی ، ۱۳۹۰.

نام خانوادگی سلیم الحسنی. ۱۰۰۱ اختراع: میراث مسلمانان در جهان ما. سال ۱۳۹۰. ۲۰۸ و۲۰۹. نام خانوادگی سلیم الحسنی . ۱۰۰۱ اختراع: میراث مسلمانان در جهان ما. سال ۱۳۹۰. ۳۰۸–۳۰۹. نام خانوادگی سلیم الحسنی. ۱۰۰۱ اختراع : میراث مسلمانان در جهان ما. سال ۱۳۹۰. ۳۱۰

۱۰۶ . ابن بطوطه

یکی از بزرگ ترین سیاحان تاریخ بشری , محمد بن عبدالله بن محمد بن بطوطه (به عربی : أبو عبدالله محمد بن عبدالله اللّواتی الطنجی بن بطّوطة) معروف به ابن بطوطه (و در برخی منابع ابن بتوته) در شهر طَنجه سال ۷۰۳ ق. / ۱۳۰۴ م. در مغرب (مراکش) به دنیا آمد و سال ۷۲۵ ق. به سوی مکه عزیمت نمود و مصر ، شام ، فلسطین ، حجاز ، عراق ، ایران ، یمن ، بحرین ، ترکستان ، بین النهرین و بخشی از هند و چین ، جاوه ، شرق اروپا و شرق آفریقا را پیمود و سرانجام به مغرب (مراکش) نزد شاه ابی عنان از شاهان بنی مرین برگشت . سفر او ۲۷ سال به درازا کشید (۱۳۲۵-۱۳۵۲ م) ودرمراکش سال۷۷۹ق. /۱۳۷۷م درگذشت . ابن بطوطه تقریباً معاصر با مارکو پولو بود ولی بیش از سه برابر مارکوپولو راه پیمود . ابن بطوطه را می‌توان یکی از بزرگ ترین سیاحان تاریخ بشری محسوب کرد . این جهانگرد معروف مراکشی که از مردمان بربر یا آمازیغی بود چهار یا پنج بار به ایران سفر نمود و در تمام سفرهای شرقی خود از زبان فارسی برای ارتباط با غیرعرب ها استفاده کرد . سفرهای او در دو سوی سواحل دریای فارس و شهرهای فارس از جمله شیراز ، خوزیه(خوزستان) ، تُستر (شوشتر)، اصفهان، تبریز و

خراسان خواندنی است . سفرنامه ابن بطوطه از کتاب های با ارزش جغرافیایی سده های میانه است . آرامگاه ابن بتوته در تپه ای مهجور مشرف به ساحل مدیترانه ایِ شهرتنجه (تنگه) مراکش است .

ابن بطوطه در طول حیات خود بیش از ۱۱۷،۵۰۰ کیلومتر راه پیمود و می‌توان طبق مرزبندی امروز گفت او به ۴۴ کشور سفر کرده است . ابن جُزَی نقل می‌کندکه وی در پایان سفر خود گفته است : « من در واقع بحمدالله به آرزوی خود در این دنیا که همان سفر بر روی زمین است دست یافتم ؛ افتخاری که افراد عادی دیگر به آن دست یافتم . هانگزو که وی آن را مدینهٔ الخنساء نامید و آن را بزرگترین شهر آن زمان معرفی نمود ، به طوری‌که عبور از آن سه روز پیاده به طول می انجامید

۱۰۷ . ابن خردادبه

نویسنده اولین کتاب باقی مانده درباره جغرافیای اداری , ابو القاسم عُبیدالله بن عبدالله جغرافی دان ،تاریخ نویس (خراسانی) سده ۳ق و نویسنده کتاب المسالک و الممالک است . او یکی از شاگردان نامدار اسحاق موصلی است . نیایش ابن خرداد ازنجبای زرتشتی بودکه توسط برمکیان اسلام آورد و پدرش فرمان دار طبرستان و او خود از کارگزاران دستگاه عباسی و

مأمور دیوان برید (مدیر کل پُست و اخبار) در سرزمین پهلویان« بلاد البهلويين » یا همان ماد کهن بود. به نوشته ابن ندیم ، ابن خردادبه ، زرتشتی بود که به وسیله ی برمکیان اسلام آورد و اداره نامه رسانی در نواحی جبل با او بود . (جبل نام شهرهایی است که درمیان آذربایجان ، عراق، خوزستان، فارس و دیلم است). عبید الله آنسان که پیداست در خراسان متولد شده ولی به هر حال پرورش او در بغداد پایتخت خلافت عباسی بود که در آن زمان دوران شکوفایی خود را می‌گذراند . ابن خردادبه در بغداد با بزرگان دانش و هنر آن روزگار ارتباط پیدا نمود و در هنر و ادب نزد اساتید برجسته ای چون اسحاق موصلی تربیت یافت . او ندیم و نزدیک دربار معتمد عباسی و رئیس سازمان برید در ناحیه جبال بود . اینکه معتمد عباسی چندان اهل سیاست و مملکت داری نبوده و برادرش الموفق خلافت را در اختیار داشته ، نشان می دهد که منزلت ابن خردادبه در نزدخلیفه کمتر وجه سیاسی داشته یا دست کم دارای اهمیت سیاسی اندکی بوده است . در مورد تاریخ درگذشت او اتفاق نظر نسبی وجود دارد . او در سال ۳۰۰ ق یا کمی پس از آن بعد از یک زندگی طولانی از دنیا می‌رود . از آثار وی تنها دو اثر المسالک و الممالک (راه‌ها و کشورها) و مختار من کتاب اللهو و الملاهی بجا

مانده است . آثار دیگری که از او شناخته شده اینها هستند : کتاب المسالک و الممالک (کتاب مسلک‌ها و سرزمین ها) : در زمینه جغرافیای توصیفی , کتاب ادب السّماع (آداب سماع) : چگونگی شنیدن صداها یا آداب در موسیقی , کتاب جمهرة انساب الفرس و النّوافل (یا النّواقل) , کتاب الطبیخ , کتاب الانواء , کتاب الندام و الجلساء (یا النّدماء و...) (ندیمان و هم‌نشینان) , کتاب الکبیر فی التاریخ (احتمالاً همان کتاب اخبار) , کتاب طبقات المغنیین (طبقه‌های رامشیان) احتمالاً فهرست آثار ابن خردادبه ناقص است . مسعودی به اثر مهم تاریخی او که شامل اطلاعات مهمی درباره تاریخ غیرعرب و پادشاهان آن ها بوده اشاره می‌کند .

منابع :

ابن خردادبه . مسالک و ممالک. ترجمه سعید خاکرند . چاپ نخست. تهران: میراث ملل، ۱۳۷۱. اصفهانی ، ابوالفرج. برگزیده الاغانی (جلد اول). ترجمه، تلخیص و شرح: محمد حسین مشایخ فریدونی . چاپ اوّل. شرکت انتشارات علمی فرهنگی، ۱۳۶۸. حسن، ابراهیم حسن. تاریخ سیاسی اسلام، از آغاز تا انقراض دولت اموی. ترجمه ابوالقاسم پاینده. چاپ چهارم. تهران، ۱۳۶۰. ستایشگر ، مهدی. نام نامه موسیقی ایران زمین جلد سوّم.

چاپ اوّل. تهران: اطلاعات ، مسعودی، ابوالحسن حسین . مروج الذهب (جلد دوم). ترجمه ابو القاسم پاینده . چاپ سوم . شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۵

۱۰۸ . عبدالقاهر بغدادی

ریاضی دان عراقی , عبدالقاهر بغدادی (۹۸۰–۱۰۳۷ میلادی) ملقب به « استاد » ، متکلم ، فقیه و ریاضی دان . او که زادگاهش بغداد بودپس از مهاجرت پدرش ، ابوعبدالله طاهر بن محمدبن عبدالله بغدادی، ساکن نیشابور شد و سرانجام بر اثر واقعه ای که از آن با عنوان «فتنه ترکمانان» یادکرده اند ، به اسفراین نقل مکان کرد ؛ و چندی بعد در همان‌جا درگذشت و درکنار آرامگاه استادش ابواسحاق اسفراینی به خاک سپرده شد .

آثار :

«اصول الدین، «الملل و النحل، «الفَرق بین الفِرَق»، «فضائح المعتزله، «التکملهٔ فی الحساب»، «مسائل علم الکلام»، «تفسیر القرآن» و «الناسخ والمنسوخ»، و «التکملهٔ فی الحساب»، و «تفسیر أسماء الله الحسنی»، و

«فضائح المعتزلة»، و «فضائح القدريۀ»، و «تأويل المتشابهات فی الأخبار والآيات»، و «الإيمان وأصوله»، و «نفی خلق القرآن»، و «الصفات»، و «بلوغ المدى فی أصول الهدی»، و «معيار النظر»، و «العماد فی مواريث العباد». «تفضيل الفقير الصابر على الغنى الشاكر». «التحصيل فی أصول الفقه».«تأويل متشابه الأخبار». پدرش

طاهر بن محمد (درگذشت ۳۸۳ قمری) خود اهل علم و حدیث ، خوش نویس و بازرگانی ثروتمند بود . گفته اند که عبدالقاهر تمام اموال موروثی خود را در راه علم انفاق کرد و دچار فقر و تنگدستی شد.عبدالقاهر در چندین علم از جمله فقه ، کلام ، حساب ، ادبیات و حدیث برجستگی یافت وبه تدریس پرداخت . سُبکی از قول فخررازی در ریاض المونقۀ، او را در جدل و ردّ مخالفان ستوده ، و همو در طبقات الوسطی مناظراتی از بغدادی ذکر کرده که نشان‌دهنده چیره دستی و توانمندی وی درمناظرۀ کلامی و فقهی است .

منابع :

«بغدادی، ابومنصور». مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی . هوشنگی ، لیلا .
« بغدادی ». دانشنامه جهان اسلام. بنیاد دائرة المعارف اسلامی.

۱۰۹ . ابن هیثم

اولین دانشمند فیزیک نور در جهان و مخترع ذره بین , بوعلی محمد بن حسن بن هیثم بصری ، نامور به ابن هیثم (۳۵۴–۴۳۰) از بزرگترین ریاضیدانان ، و بنا بر دائرۀ المعارف الاسلامیه بی گمان بهترین فیزیکدان مسلمان عرب یا ایرانی بود . او اولین دانشمند فیزیک نور در جهان است که در زمینه شناخت نور و قانون های شکست و بازتاب آن نقش مهمی ایفا کرده است . اولین دانشمند فیزیک نور در جهان ، مخترع ذره‌بین ، نخستین اندازه گیرنده سرعت صوت ، سرعت نور و محیط کره زمین با استفاده از واحد اندازه‌گیری « ذرع » ، نخستین محقق ویژگی های نور ، ریاضی دان و دانشمند حساب ، هندسه ، مثلثات ، جبر , دانسته های زیادی از زندگی شخصی او در دست نیست . او در حدود ۳۵۴ قمری (۹۶۵ میلادی) در بصره ، که در آن زمان تحت فرمان خاندان ایرانی آل بویه قرار داشت ، زاده شد . او در سال ۱۰۲۰ میلادی در دوره حکومت الحاکم (۹۸۵–۱۰۲۱ میلادی) به مصر رفت و سعی کرد جریان نیل را تنظیم کند . او هنگامی که به ممکن نبودن این کار پی برد ، با وجود خشم خلیفه ، کار را رها کرد ؛ ولی پس از مرگ خلیفه ، دوباره به قاهره برگشت و با رونوشت

نویسی از دست نویس های علمی خصوصاً ریاضیاتی به گذران زندگی پرداخت . در ۴۳۰ قمری (۱۰۴۰ میلادی) درگذشت . شرح اصول اتاقک تاریک و اختراع ذره‌بین از کارهای برجسته این دانشمند مسلمان است که منجر به ساخت دوربین عکاسی گردید . به دید برخی پژوهشگران ابن هیثم نخستین دانشمند جهان است که سرعت صوت را محاسبه کرده است . ابن هیثم با معیار متعارف اندازه‌گیری طول در زمان خود ، که واحد ذرع بود ، سرعت نور و دور کره زمین را اندازه گرفت .وی نخستین کسی است که ۷۰۰ سال قبل از نیوتن به بررسی ویژگی‌های نور پرداخت. ابن هیثم را اولین دانشمندی می‌شناسند که از روش مبتنی بر آزمایش درکارهایش استفاده کرد . ابن هیثم در بصره متولد شد . ابن هیثم بر آن بود که تنها راه رسیدن به حق دانشی است بر پایه امور حسی و عقلی ـ یعنی طبیعیات و الهیات ومنطق . او در بصره منصب دیوانی داشت ، و به جنون تظاهر کرد تا برکنارش کنند و بتواند به علم که بدان علاقه بیشتری از کار خود داشت ، بپردازد . او سپس به مصر رفت . در مصر ، ابن هیثم در صدرگروهی از مهندسین در خصوص نیل و تنظیم جریان آن پژوهش کرد ولی به این نتیجه رسیدکه اینکار ممکن نیست . خلیفه از این نتیجه عصبانی گشت و

ابن هیثم را به جای یک منصب علمی به کار دیوانی برگمارد .
نام مستعار وی ، بطلمیوس دوم یابه زبانی ساده «فیزیک دان» سده های میانه (قرون وسطا) در میان اروپائیان است . ابن هیثم تفاسیر روشنگری در آثار ارسطو ، بطلمیوس و اقلیدوس ، ریاضی دان یونانی دارد. هرچند که او در بصره متولد شده (۹۶۵ میلادی) ، اما عمدتاً در قاهره مصر زندگی کرده ودر همان‌جا در سن ۷۶ سالگی درگذشت .

کارها : ابن هیثم پدر علم فیزیک نور و آغاز کننده تحولاتی است که بعدها به ساخت دوربین عکاسی ، دوربین سینما و پروژکتور پخش فیلم منجر شد . ابن هیثم تلاش زیادی در شناخت فیزیک نور انجام داد . او رساله ای درباره نور نوشت و ذره‌بین را ساخت . به نسبت زاویه تابش و زاویه انکسار پی برد و اصول تاریکخانه را شرح داد و در مورد قسمت‌های مختلف چشم بحث کرد . رساله نور ابن هیثم نفوذ زیادی در اروپا گذاشت . کار های وی توسط کمال الدین فارسی پیگیری شد . بیش از بیست اثر بازمانده از ابن هیثم ویژه مسائل نجومی است.
شهرت ابن هیثم در نجوم بیشتر به سبب تألیف رساله ای است به نام مقاله فی هیئته العالم .ظاهراً این رساله از آثار جوانی او است ، زیرا در آن

از « پرتوی که از چشم خارج می شود» سخن گفته است و ماه را جسمی صیقلی توصیف کرده که نور خورشید را « باز می‌تاباند » . این دو نظر را وی در المناظر و مقاله فی ضوء القمر رد کرده است این رساله تنها نوشته نجومی ابن هیثم است که در سده های میانه به باختر راه یافته است . آبراهام هبرایوس آن را به سفارش آلفونسوی دهم ، شاه کاستیل (درگذشت: ۱۲۸۴میلادی) به اسپانیایی ترجمه کرد و این ترجمه را مترجم ناشناسی (تحت عنوان کتاب جهان و آسمان) به لاتینی درآورد . در این رساله ابن هیثم ثابت می‌کند که اگر ماه مانند آینه ای رفتار کند ، لازم می‌آید که سطحی از ماه که نور خورشید را به زمین باز می تاباند کوچک‌تر از سطحی باشد که ما می‌بینیم ، پس نتیجه می‌گیرد که ماه نور عرضی خود را در دریت مانند اجسام منیر ، یعنی از همه سطح خود و در همه جهات گسیل می دارد ، این نظر با استفاده از یک ذات الثقبتین نجومی ثابت می شود . از این رو وی آسمان را متشکل از مجموعه ای از پوسته‌های کروی (با افلاک هم مرکز فرض کرده است که برهم مماسند و درون یکدیگر می چرخند ، در داخل ضخامت هر پوسته ، که نماینده فلک یکی از سیارات است ، پوسته های هم مرکز و خارج از مرکز و کرات کامل دیگری وجود دارد که

بترتیب با افلاک خارج از مرکز و افلاک تدویر متناظرند.همه پوسته‌ها و کره‌ها سرجای خود و به گرد مرکز خود می چرخند ، و از ترکیب آنها حرکت ظاهری سیاره که طبق فرض روی استوای فلک تدویر قرار دارد ، پدید می‌آید . ابن هیثم با توصیف دقیق همه حرکت‌هایی که در کار می‌آیند ، در واقع گزارشی کامل و روشن و غیر فنی از نظریه بطلمیوس درباره سیارات ارائه می‌کند ، و همین نکته راز محبوبیت رساله او را آشکار می‌کند. ایراد ابن هیثم به حرکت پنجم ماه که در فصل پنجم از مقاله پنجم مجسطی بیان شده ، بسیار آموزنده است . این اشکال کاملاً از نوع برهان خلف است ، زیرا «ثابت می‌کند» که چنین حرکتی از لحاظ فیزیکی محال است . بطلمیوس فرض کرده بود که هنگام حرکت فلک تدویر ماه بر فلک حامل خارج مرکز آن قطری که از اوج تدویر می‌گذرد (هنگامی که ، مرکز فلک تدویر بر اوج فلک حامل است) طوری می‌چرخد که همیشه در امتداد نقطه ای در روی خط اوج و حضیض است (این نقطه را « نقطه المحاذات» می‌گویند) ؛ به طوری که مرکز دائرۀ البروج در وسط خطی است که این نقطه را به مرکز فلک حامل وصل می کند . این فرض ایجاب می‌کند که وقتی فلک تدویر یک دور کامل روی فلک حامل خود می

چرخد ، قطر آن به تناوب ، در دو جهت مخالف بچرخد . اما ابن هیثم می‌گوید که چنین حرکتی را تنها یک کره ایجاد می‌کند ، که به تناوب در دو جهت مختلف می‌چرخد ، یا دو کره که یکی بی‌حرکت می‌ماند و دیگری در جهت خاص خود می چرخد . چون فرض جسمی با این اوصاف ممکن نیست ، بنابراین ممکن نیست که قطر فلک تدویر در امتداد آن نقطه مفروض باشد . سالها قبل از اینکه عکاسی اختراع شود، اساس کار دوربین عکاسی وجود داشت . ابن هیثم در سده پنجم هجری/ یازدهم میلادی ابزاری را به نام جعبه تاریک (obscuraa racame) را برای بررسی خورشید گرفتگی به کار برده بود . این ابزار در زمان جنگ های صلیبی به اروپا راه یافت . اتاقک تاریک ، عبارت بود از جعبه یا اتاقکی که فقط بر روی یکی از سطوح آن روزنه ای ریز ، وجود داشت . عبور نور از این روزنه باعث می شد که تصویری نسبتاً واضح اما به صورت وارونه در سطح مقابل آن تشکیل شود . این وسیله به شدت مورد توجه نگارگران قرار گرفت و همه نگارگران به ویژه نگارگران ایتالیایی سده شانزدهم از آن برای طراحی دقیق چشم اندازها و دیدن دورنمایی صحیح بهره می‌بردند ، به این ترتیب که کاغذی را بر روی سطح مقابل روزنه قرارمی دادند و تصویر شکل گرفته

را ترسیم می کردند . این تصاویر بسیار واقعی و از ژرفانمایی (پرسپکتیو) صحیحی برخوردار بود . ابن هیثم یک تصویر را هم فرافکن (projectionn) کرده است . وی دستگاهی ساخته بود که تصویر را باز می‌تابانده است، بدین گونه نخستین سنگ بنای سینما گذاشته شد . راستی داشتن این سخن دور نیست : ابن هیثم نخستین دانشمند جهان است که سرعت صوت را اندازه گرفت است.اوبا معیار های متعارف اندازه‌گیری در زمان خودش ، که واحد ذرع بود ، سرعت نور را محاسبه کرد و دور کره زمین را اندازه گرفت . وی نخستین کسی است که به بررسی خواص نور پرداخت . ابن هیثم نخستین دانشمند در عصر خود بود که برای بررسی تئوری های خود ، از شواهد عملی استفاده می‌کرد ؛ چرا که در آن دوران فیزیک همانند علم فلسفه با تجربه عملی همراه نبود . وی نخستین دانشمندی بود که ضرورت وجود شواهد تجربی برای پذیرش یک تئوری را عنوان کرد . در واقع کتاب اپتیک وی نقد کتاب المگست (Almagest) بطلمیوس بود .

شایان ذکر است

که این کتاب پس از هزار سال به عنوان منبعی توسط استادان این علم

تدریس و معرفی می شود . برخی از مورخان این علم بر این باورند که قانون اِسنل در اپتیک در واقع نشئت گرفته از تحقیقات ابن سهل وابن هیثم می باشد .

منابع :

قلندری ، ذکر الله (۱۳۹۳) تأثیرنظریات ابن هیثم بردست ساخته های نمایشی در ایران با تأکید بر فانوس خیال و تعبیه غریبه ، مجله تیاتر ، شماره دوم ، صفحات ۳–۱۸. جعفری نائینی ، علیرضا . «ابوعلی ابن هیثم». دائرة المعارف بزرگ اسلامی . بازبینی شده در ۱۵ ژانویه ۲۰۰۸. « ابوعلی محمدبن حسب بصری معروف به ابن هیثم » . IRIB . بازبینی شده در ۱۷ ژانویه ۲۰۰۸

۱۱۰ . ابن یونس

یک ریاضی دان و اخترشناس مصری در قرن سوم هجری قمری , ابو الحسن علی بن عبدالرحمن بن احمد بن یونس صدفی مصرفی مشهور به ابن یونس (زاده ۳۲۹ خورشیدی - در گذشته ۳۸۸ خورشیدی) از مشهورترین اختر شناسان و ریاضی دانان مسلمان مصری بود که کارهایش در زمان

خود به دلیل سرآمد بودن مورد توجه قرار گرفته است . مشهورترین کار او درنجوم اسلامی ، زیجی بنام زیج حاکمی (الزیج الکبیر الحاکمی) بود که در حدود سال ۳۷۹ خورشیدی تألیف شده است . این زیج که کتابچه ای از جدول های نجومی بود دارای اطلاعات رصدی بسیار دقیقی است . دهانه ای در ماه به افتخار او ابن یونس نامگذاری شده است .

۱۱۱ . ابو حامد کرمانی

افضل الدین ابوحامد احمد بن حامد کرمانی (زاده: ۵۳۰ هجری قمری در کرمان ، در گذشت : ۶۱۵ هجری قمری در کوهبنان) مورخ ، طبیب ، نویسنده ، شاعر و فیلسوف نامدار و برجسته کرمان در قرن ششم و هفتم هجری بود . افضل الدین ابوحامد احمد بن حامد کرمانی در حدود سال ۵۳۰ هجری قمری در شهر کرمان (و به روایتی در کوهبنان) بدنیا آمد . از وی با عنوان افضل کرمان یا به کنیه اش ، ابوحامد نیز یاد می شده است . وی نه فقط پزشکی حاذق ، بلکه مورخی نکته سنج و فیلسوفی بزرگ بود و نخستین و قدیمی ترین تاریخ های موجود درباره استان پهناور و تاریخی کرمان نیز از آثار او به شمار می رود . وی مدتها در دربار سلجوقیان کرمان به شغل دبیری و طبابت اشتغال داشت و همچنین طبیب مخصوص ملک دینار غُزّ

بود و افزون بر این ، به خاطر جایگاه والایش در دانش پزشکی از یاری و پشتیبانی اتابکان یزد و اولاد طغرل شاه سلجوقی نیز برخوردار بود . وی ، با بهره از پشتیبانی این زمامداران در روزگار خویش ، در کرمان و همینطور در یزد ، بیمارستانهایی تأسیس نمود و خود در رأس پزشکان این بیمارستانها به طبابت و تألیف و آموزش پزشکی اشتغال داشت . خود وی در یکی از تألیفاتش ، به این واقعیت که تأسیس مدارس و بیمارستانها توسط او ، با تشویق و ترغیب و حمایت زمامداران همعصرش بوده است ، اشاره می‌کند .

آثار : از جمله کتب ارزشمند او «عقد العلی للموقف الاعلی» و«بدایع الزمان فی وقایع کرمان» در جغرافیا و تاریخ کرمان است که به تاریخ افضل شهرت دارد . افضل الدین ابوحامد احمد بن حامد کرمانی در امر پزشکی تبحر داشت و پزشک مخصوص دربار سلاجقه نیز بود ، رساله طبّی بزرگ و پرارجی به نام صلاح الصحاح نیز تألیف نمود که از مهمترین رسالات پزشکی تدوین شده در قرن ششم هجری به زبان فارسی است .

بنیانگذار طب پیشگیری : از نکات جالب توجه در مورد او ، تأکید ویژه

ای است که وی در تألیفات و تقریرات پزشکی خویش ، بر اصل پیشگیری از بیماریها و مقدم دانستن پیشگیری بر درمان نموده است . وی در قرن ششم موضوع پیشگیری را در کنار درمان بیماری ها ، از اصلی ترین محورهای طب و طبابت خویش قرار داده و در اشاعه این نگرش در طب کوشیده است . در این ارتباط ، در جمله ای از رساله صلاح الصحاحِ وی می‌خوانیم : حفظ صحّت ، یک نیمه از جزوِ عمل است از علم طبّ ، و نیمه دیگر علاج بیماران است . این جمله که سرتاسر رساله مذکور و همینطور برخی دیگر از تألیفات پزشکی ابوحامد ، به تشریح آن اختصاص دارد ، حکایتگر آن است که این دانشمند و پزشک ارجمند کرمانی ، قرن ها قبل از پزشکان غربی ، بر تقدّم نقش پیشگیری از بیماریها بر درمان آنها ، تأکید و احاطه داشته و بدین اعتبار ، وی را باید از بانیان اصول بهداشت و طبّ پیشگیری ، نه فقط در کرمان ، و نه فقط در ایران ، بلکه در کل جهان شناخت و جایگاه شامخ او را در این عرصه ، ستود و ارج نهاد .

منابع :

دکتر مجید ملک محمدی . بانک جامع اطلاعات پزشکی کرمان (فصل تاریخ

پزشکی کرمان) . چاپ اول . تهران : موسسه فرهنگی انتشاراتی عصر فرهنگ ، ۱۳۹۰ .

۱۱۲ . ابو عبدالله محمد بن عیسی ماهانی

ریاضی‌دان ایرانی , ابوعبدالله محمد بن عیسی ماهانی (زاده حدود ۲۱۰ / ۸۲۰ - درگذشت حدود ۲۷۵ / ۸۸۴ (میلادی) ، ریاضیدان،مهندس،منجم و نویسنده ایرانی و مسلمان قرن سوم هجری قمری (برابر با قرن نهم میلادی) در ماهانِ کرمان دیده به جهان گشود . تاریخ تولد و وفاتش به‌طور دقیق معلوم نیست ولی با مراجعه مدارک موجود می توان حدس زد که وی در حدود سال ۲۱۰ هجری قمری به دنیا آمده و در حدود ۲۷۵ هجری قمری درگذشته است . او ریاضی دانی بزرگ و مهندسی عالی قدر و منجمی زبر دست و نویسنده ای توانا بود و در بغداد می زیست .

ریاضی و هندسه :

تخصص اصلی وی در هندسه و ریاضیات محض بود و آثار متعددی در این رشته ها دارد که مهمترین آن‌ها تفسیر المقاله العاشره من کتاب اقلیدس است که هم اکنون در کتابخانه ملی فرانسه نگهداری می شود . معادله درجه سوم را به وی نسبت می دهند که در بین دانشمندان اسلامی به

معادله ماهانی موسوم است . (معادله ماهانی : displaystyle\}{
^x{۳}+^c{۲}b=^cx{۲}{{)) ماهانی بخش عمده ای از زندگی خود را صرف ساختن واژه ها و اصطلاحات فنی کرد و قسمت های مهمی از اصول اقلیدس را تفسیر و تشریح کرد .

نجوم

ابن یونس در زیج کبیرحاکمی از رصدهای زیر که ماهانی از سال ۲۳۰ تا سال ۲۵۲ انجام داده نام برده و آن ها را مورد استفاده قرار داده است .

رصد خسوف سال ۲۳۹ هجری قمری , رصد خسوف سال ۲۴۰ هجری قمری , رصد خسوف سال ۲۵۲ هجری قمری , رصد کسوف سال ۲۵۲ هجری قمری , رصد قران زهره و زحل سال ۲۴۴ هجری قمری , رصد قران زهره و عطارد سال ۲۴۴ هجری قمری , رصد قران زهره و مریخ درسال ۲۵۰ هجری قمری , او همچنین آثار متعددی در نجوم دارد . مهمترین اثر او با مقاله فی معرفه السمت لأی ساعة أردت و فی أی موضع أردت است که هم اکنون در استانبول موجود است .

آثار : مسئله فی المشکل من النسبه یا کتاب النسبه یا فی النسبه , مقاله

فی معرفه السمت لأی ساعهٔ أردت و فی أی موضع أردت : در استانبول موجود است ,تفسیر المقاله العاشره من کتاب اقلیدس: در کتابخانه ملی فرانسه موجود است , شرح مقاله پنجم کتاب اصول اقلیدس (در الفهرست ابن ندیم و کشف الظنون) , شرح مقاله دوم کتاب کره و استوانه ارشمیدس (خیام در جبر المقابله) , فی ست و عشرین شکلا من المقاله الاولی من اقلیدس آلتیی لما یحتاج فی شیء منها الی الخلف , اصلاح کتاب مانالاوس فی الاشکال الکریه , زیج (محمد بن ابوبکر فارسی در زیج ممتحن مظفری که نسخه آن در کمبریج موجود است) , عروض کواکب , کتاب در بیان بیست و شش شکل از کتاب اقلیدس که محتاج به برهان خلف نیستند .

منابع:

ابوالقاسم قربانی / ریاضیدانان ایرانی / صص ۶۹–۶۳

فرهنگ زندگینامه علمی / ج۹ / ص ۲۱ و ۲۲

ترجمه فارسی الفهرست / صص ۴۷۹ و ۴۸۹

زندگینامه ریاضیدانان دوره اسلامی / ص ۴۲۱

تاریخ الحکماء / ص ۳۸۸

۱۱۳ . بدیع الزمان جزری

بدیع الزمان ابوالعز بن اسماعیل بن رزاز جَزَری (درگذشت ۶۰۲ ق) همه چیز دان ، مخترع ، ریاضی‌دان ، صنعت‌گر و مهندس مکانیک مسلمان اهل جزیره کردستان ترکیه است . بدیع الزمان جزری کتاب خود را به زبان عربی به نام « الجامع بین العلم و العمل النافع فی صناعة الحیل » نوشته است . معنی واژه به واژه عنوان این کتاب « دانستنی هایی در رابطه با مکانیزم های هوشمند » است که باعنوان « مبانی نظری و عملی مهندسی مکانیک در تمدن اسلامی» به فارسی ترجمه شده است . جزری این کتاب را در سال ۶۰۲ هجری به فرمان قرا ارسلان امیر سلسله آرتو قلو در دیاربکر آناتولی تألیف کرده است . جزری در این کتاب طرز کار و ساخت ۵۰ دستگاه که خودساخته و به کاربرده را تشریح می کند . این دستگاه ها شامل ساعت های آبی و شمعی ، ظرف‌ها و فواره های خودکار ، وسایل آبرسانی از نهر و چاه ، ابزار خودکار نواختن نی ودیگر وسایل از جمله قفل رمزی و قفل کلون دار و ابزار هندسی است . بخش عمده اسباب و تعبیه هایی که وی در آن شرح می دهد اختراع خود او بوده است .

الجزری نخستین ربات قابل برنامه ریزی انسان نما را در اواخر عمرش

ساخت . به این علت او به عنوان پدر علم مهندسی رباتیک جهان شناخته می شود . اختراع او ، یک قایق آبی بود که در آن چهار نوازنده مصنوعی موسیقی برای مراسم و برنامه های جشن سلطنتی ، آهنگ می نواختند و حاضران را سرگرم می کردند ، سازها به صورت هیدرولیک و با کمک آب برنامه ریزی می شود . جزری علاوه بر دانشها و فنون مهندسان مسلمان پیش از خود تعدادی از ابزار ها و دستگاه های مکانیکی و هیدرولیکی مثل موتورهای بخار و موتور بایسیکل های درون سوز را طراحی کرده و ساخته بود بطوری که حتی امروزه هم تأثیر نوآوری های او در علم مکانیک قابل مشاهده است . در کتاب جزری شمار چشمگیری واژه واصطلاح فارسی یافت میشودکه نشانگر تأثیر بزرگ ایرانیان در فناوری جهان اسلام در سده های میانه است .

منابع :

جزری ، اسماعیل بن رزاز، مبانی نظری و عملی مهندسی مکانیک در تمدن اسلامی ، (الجامع بین العلم و العمل النافع فی صناعة الحیل) ، سعید رفعت جاه (مترجم) ، محمد جواد ناطق (مترجم)، حمیدرضا نفیسی (مترجم)، تهران: مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۸۰.

۱۱۴ . جابر بن حیان

ریاضی دان ، شیمی دان ، و فیلسوف ایرانی , ابوموسی جابر بن حیان (زاده حدود سال ۱۰۰ هجری شمسی معادل با ۷۲۱ میلادی در طوس- درگذشت حدود سال ۱۹۴ هجری شمسی معادل با ۸۱۵ میلادی در کوفه) دانشمند و کیمیاگر و فیلسوف ایرانی بود . او را« پدر علم شیمی » نامیده اند و بسیاری از روش ها (مانند تقطیر) و انواع ابزارهای اساسی شیمی مانند قرع و انبیق را به او نسبت می دهند . جابر بن حیان نخستین شیمیدان ایرانی است . وی اولین کسی است که به علم شیمی شهرت و آوازه بخشید و بی تردید نخستین مسلمانی است که شایستگی کسب عنوان شیمیدان را دارد . جابر هفت فلز : طلا ، نقره ، مس ، آهن ، سرب ، جیوه و قلع را « فلزات اصلی » می دانست . این فلزات به تعبیر جابر اساس صنعت کیمیا را تشکیل می دهند .به عبارت دیگر قوانین علم کیمیا بر این هفت فلز استوار است . با این حال ، خود این کانی‌ها از ترکیب دو کانی اساسی ، یعنی گوگرد و جیوه بوجود می‌آیندکه به نسبتهای مختلف ، در دل زمین ، با هم ترکیب می شوند ؛ بنابراین ، تفاوت میان فلزات هفتگانه تنها یک تفاوت عرضی وجود دارد نه جوهری که محصول تفاوت نسبت ترکیب گوگرد و جیوه در

آن است . اما طبیعت هر یک از گوگرد و جیوه تابع دو عامل زمینی و زمانی است . به عبارت دیگر ، تفاوت خاک زمینی که این دو کانی در آن بوجود می‌آیند و همچنین تفاوت وضعیت کواکب به هنگام پیدایش آن‌ها موجب می شود که طبیعت گوگرد یا جیوه تفاوت پیدا کند .

آثار : مجسطی اقلیدس , خواص موازین , السبعین , صندوق الحکمه , کتاب الاجساد الاربعه , کتاب المجردات , نوآوری انواع گوناگونی از وسایل آزمایشگاهی ، از جمله انبیق به اسم او ثبت شده است.کشف مواد شیمیایی متعددی همچون هیدرو کلریک اسید ، نیتریک اسید ، تیزاب (مخلوطی از دو اسید یاد شده که از جمله اندک موادی است که طلا را در خود حل می‌کند) ، سیتریک اسید (جوهر لیمو) و استیک اسید (جوهر سرکه) ، همچنین معرفی فرایند های تبلور و تقطیرکه هردوسنگ بنای شیمی امروزی به شمار می آیند ، از جمله یافته های اوست . او همچنین یافته های دیگری درباره روش های استخراج و خالص سازی طلا ، جلوگیری از زنگ زدن آهن ، حکاکی روی طلا، رنگرزی و نم ناپذیرکردن پارچه ها و تجزیه مواد شیمیایی ارائه داد . از جمله اختراع های دیگر او ، قلم نوری است . قلمی که جوهر آن در تاریکی نیز نور می دهد . (احتمالاً با استفاده از

خاصیت فسفرسانس این اختراع را انجام داده است) در آخر ، بذر دسته بندی امروزی عنصرها به فلز و نافلز را می توان در دست نوشته های وی یافت .

منابع :

دکتر زکی نجیب محمود - جابر بن حیّان - مجمع ذخایر اسلامی- چاپ خیّام - نوبت چاپ: دوم - آبان ۱۳۶۲. « جابربن حیّان» (فارسی). دانشنامه جهان اسلام . بایگانی شده از نسخه اصلی در ۲۶ ژانویه ۲۰۱۳. بازبینی شده در ۹ اسفند ۱۳۸۷.

دهخدا ، علی اکبر . لغت‌نامه دهخدا جلد۱۶ شماره مسلسل۴۶. زیر نظر دکتر محمد معین . تهران: دانشگاه تهران، سازمان لغت‌نامه، ۱۳۳۴. ۷.
شیمی و آزمایشگاه ـ برهم کنش مواد ، نویسندگان : احمد روح الهی، سیف الله جلیلی ، دوست محمد سمیعی و حسن حذر خانی ، ناشر : شرکت چاپ و نشر کتاب های درسی ایران :تهران .

۱۱۵ . زرین دست

ابو روح محمد بن منصور بن ابی عبداللّه بن منصور جَمانی(جرجانی),چشم پزشکی ایرانی بود که در زمان ابو الفتح ملکشاه بن محمد سلجوقی

(پادشاهی اش از ۱۰۷۲ - ۱۰۷۳ میلادی تا ۱۰۹۲ - ۱۰۹۳) برآمد . وی در سال ۱۰۸۷ - ۱۰۸۸ میلادی رساله ای بسیار جامع و مهم راجع به چشم پزشکی به نام نور العیون به فارسی تألیف نمود .

منابع:

جورج سارتون ، 'مقدمه بر تاریخ علم ، ترجمه غلامحسین صدری افشار ، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی

۱۱۶ . کمال الدین فارسی

ریاضی دان ایرانی , کمال الدین فارسی یا کمال الدین حسن پسر علی پسر حسن فارسی یا ابوحسن محمد پسرحسن ، زاده ۱۲۶۷ (میلادی) و درگذشت ۱۳۱۸ (میلادی) ، دانشمند، ریاضی دان و فیزیک دان برجسته ایرانی در دوران طلایی اسلام بود . آثار کمال الدین فارسی در زمینه فیزیک نوری، زاده پرسش هایی بود که او در مورد بازتابش نور در ذهن داشت . کنکاش و مطالعه در کتاب فیزیک نوری اثر ابن هیثم ، پیشنهادی سازنده از قطب الدین شیرازی به کمال الدین فارسی بود که او رادر رسیدن به دستاوردهای علمیش کمک کرد . کتاب معروف او در علم

فیزیک نور به نام تنقیح المناظر می‌باشد. کمال الدین فارسی برای کسب دانش به سرزمین های مختلف مسافرت کرد . او روزگاری طولانی در اصفهان نزد خوام (عبدالله بن محمد بن عبد الرزاق عماد الدین بغدادی) دانش ریاضیات را فراگرفت و اثر معروفش دراین زمینه را که اساس القواعد فی اصول الفوائد نام داشت ، عرضه کرد . او این کتاب را در توضیح رساله الفوائد البهائیه فی قواعد الحسابیه نوشته ابن خوام نوشته است . کمال الدین فارسی همچنین نزد قطب الدین شیرازی شاگردی کرده و دانش نویسه تنقیح المناظر را با رهنمودهای او و به اسم او خلق کرده است.

کمال الدین فارسی از علوم جمال الدین صاعد بن محمد سعدی ترکستانی نیز بهره برده و کتاب البصائر فی اختصار تنقیح المناظر را به درخواست او و به اسم او نوشته و در رساله تنقیح المناظر ، از او به عنوان استاد نام برده است . ستاره شناسان نامداری مثل عماد الدین کاشانی و غیاث الدین جمشید کاشانی در آثار ایضاح المقاصد و مفتاح الحساب از کمال الدین فارسی به نیکی نام برده اند.کمال الدین فارسی در دانش فیزیک به دانش پرسپکتیو به خصوص به نور شناسی یا فیزیک اپتیک توجه خاصی نشان داده است و در دانش ریاضی به هندسه به خصوص به

موضوعات وابسته به زوایا توجه داشته و پژوهش هایی در این مورد داشته است .کمال الدین فارسی در آثار خود نور را چنین تشریح کرده است : نوری که از ماده درخشان ساطع می‌شود ، حقیقتاً از جنس گرما و آتش می باشد ، چون اگر نور خورشید را به آیینه کاو بتابانیم ، در یک نقطه متمرکز شده و اگر در آن موضع ، جسم اشتغال زا باشد ، شروع به سوختن می‌کند . بعدها کریستیان هویگنس و ماکسول نیز این نظریه را بازگو کردند . کمال الدین فارسی علامه ای است که برای نخستین بار دراثبات تئوری‌های خویش ، از اصول و نظریه‌های هندسه در فیزیک نور بهره برد . این عمل در آن وقت بسیار نو بود و در فعالیت های پژوهشی ارزش فراوانی داشت . همچنین کمال الدین فارسی ، ابداع کننده تاریک خانه و تاباندن نور از روزنه و منفذ بود که در ۲۷۰ سال بعد از آن ، رنه دکارت دانشمند اهل فرانسه آن را دوباره انجام داد . کمال الدین فارسی نخستین دانشمندی بود که تئوری خطای چشم را توضیح داد و برای حل این موضوع ، استفاده از عدسی های گوناگون را ارائه کرد . این تئوری جالب و بی نظیر باعث شد که پس از آن در سده نوزده میلادی در قواعد عکاسی و ساخت تلسکوپ ها و میکروسکوپ ها از عدسیها استفاده شود .

آثار:

رساله تذکره الحباب فی بیان التحاب , این کتاب مهمترین اثری است که در دوران طلایی اسلام درباره نظریه اعداد نوشته شده است . تنقیح المناظر از وی الابصار و البصائر , متن این اثر به زبان عربی است و همچنان به زبان دیگری ترجمه نشده است . رساله بحث در زاویه , این کتاب در مورد زاویه و ریاضیات است . اساس القواعد فی اصول الفوائد , از این اثر پنج نسخه خطی در شهر استانبول موجود است .

منابع : ویکی پدیا فارسی , مشاهیر و فرهیختگان ایران ، پژوهشکده فرهنگ و تمدن ایران زمین .

۱۱۷ . شریف ادریسی

الشریف الادریسی فرزند محمد (۱۱۰۰- ۱۱۶۶) میلادی . نام کامل وی (ابوعبد الله محمد بن عبدالله بن ادریسی الحمودی الحسنی الادریسی) مشهور به شریف ادریسی . او یکی از سه جغرافی دان بزرگ عرب در آن عصر بود . آن دوی دیگر مقدسی بشاری و ابن الحائک بودند و ادریسی برترو برجسته ترین آنان بود . شریف ادریسی به سال ۱۱۰۰ میلادی در شهر سبته از توابع

کشور اسپانیا متولد گردید .به خاطر آنکه به خاندان ادارسه مؤسس دولت ادریسیان مغرب نسبت داشت ، شریف نامیده می شد . وی در شهر قرطبه (کوردوبا) در اسپانیا تحصیلات خود را به پایان رسانده است . از نوجوانی اشتیاق به سفر و جهانگردی داشت ، سرانجام به سفر رفت و تقریباً از بیشتر شهرهای موجود آن زمان دیدن نمود تا اینکه سرانجام به جزیره سیسیل رسیدو به دربار پادشاه آن یعنی راجر دوم رفت . ادریسی ثمره جهانگردی خود درسیسیل را در کتابی به نام نزهۀ المشتاق فی اختراق الآفاق گرد آورد و تقدیم پادشاه سیسیل نمود. کتاب مورد پسند پادشاه قرار گرفت ، شاه از ادریسی درخواست کرد که نقشه ای نیز برپایه مناطق که در کتاب آورده است بسازد و ضمیمه کتاب نزهۀ المشتاق فی اختراق الآفاق سازد . ادریسی نیز به دستور شاه عمل می‌کند و نقشه مورد نظر پادشاه را از نقره هایی که پادشاه در اختیارش قرار می دهد ، می سازد که به نقشه ادریسی معروف است . کتاب نزهۀ المشتاق فی اختراق الآفاق در اروپا به « کتاب راجر » مشهور است . ادریسی در سال ۱۱۶۶ میلادی در سیسیل درگذشت و در آنجا و طبق مراسم خاصی که از سوی راجر دوم بر پا شده بود به خاک سپرده شد . وی در دوران جوانی و در قرن ششم

هجری سفرهای طولانی خود را آغاز نمود . وی به نقاط گوناگونی از جمله سرچشمه های رود نیل یعنی دریاچه هایی در مرکز آفریقا رفته است . این دریاچه ها همان دریاچه‌هایی هستند که کسانی در قرن نوزدهم مانند ریچارد برتون جغرافی دان و کاشف انگلیسی آنها را به نامهای دریاچه ویکتوریا، تانگانیکا و نیاسا نام گذاری کردند . ادریسی نقل می‌کند که از لیشبونه (لیسبون) به مراکش سفر نموده است و قسطنطنیه را مشاهده نموده است . سپس از جنوب فرانسه با کشتی به انگلستان رفته است . وی در اقیانوس اطلس بر روی جزر و مد دریا مطالعه نموده و اشاره می‌کند که در ۱۳ تا ۱۵۵ ماه قمری بر اثر جاذبه ماه جزو مدهای بزرگی در آنجا رخ می‌دهد . در سال ۵۱۰ هـ ق به سمت آسیای صغیر سفر کرده است و از دریای مدیترانه به سمت مراکش بازگشته است . سومین و مشهور ترین سفر وی ، سفرش به دریاچه های آفریقا بوده است . بعد از این سفر به علت آنکه پادشاه سیسیل به جغرافیا علاقه مند بوده است و ادریسی نیز در این زمینه در مدیترانه مشهور گشته بود ، در نتیجه شاه سیسیل وی را به دربارش دعوت می‌کند و ادریسی نیز از آفریقا به سمت سیسیل حرکت می نماید و در بندر پالرمو پیاده می شود .

آثار : نزهۀ المشتاق فی اختراق الآفاق .

منابع : الادریسی ، ابی عبدالله، الشریف،.(نزهۀ المشتاق فی اختراق الآفاق) مکتبۀ الثقافۀ الدینیۀ ، بورسعید، القاهرۀ: چاب ششم، انتشار سال ۱۹۷۹۹ میلادی . به (عربی). نصرالله نیک بین ؛ فرهنگ مکتشفین و جغرافی نویسان جهان.

۱۱۸ . ابن رسته

احمد ابن رُسته یکی از کاشفان و گیتاشناسان بزرگ جهان بود که در در حدود ۹۰۳ میلادی برآمد . او ایرانی و زاده منطقه رُسته اصفهان بوده است . دانش وی درباره مردم اروپا و غیرمسلمانان آسیا وی را به منبعی معتبرتبدیل کرده بود . وی حتی درباره وجود جزایر بریتانیا و ولایات هفت گانه آنگلوساکسون اطلاع داشت . وی از تاریخ مردم ترک و سایر استپ نشین‌ها نیز اطلاع داشت. او به همراه روس ها به نووگورود در شمال غربی روسیه سفرکرد و نکات نغزی درباره آن مناطق در دانش نامه جغرافیایی خود بازگو کرده است . وی همچنین درباره مجارها ، اسلاوها و خزرها آگاهی‌های سودمندی ارائه می‌دهد . ابن رسته همچنین سفرهایی به صنعاء در یمن و همچنین قفقاز داشت . در حدود ۹۰۳ میلادی دائرۀ

المعارفی تألیف کرد ، موسوم به الاءعلاق النفیسهٔ ،که قسمت جغرافیایی آن در دست است . این کتاب شامل مقدمه ای است در باب کره زمین و افلاک ، که به دنبال آن به شرح ممالک پرداخته شده است . این کتاب در ۷ جلد نگاشته شده که تنها ۲ نسه جلد ۷ آن باقی مانده است . یکی در موزه بریتانیا و دیگری در دانشگاه کمبریج نگهداری می شوند . ابن رسته در این کتاب به کروی بودن زمین ، حرکت خورشید و حرکت ستارگان اشاره می‌کند.همچنین وی محاسبات جغرافیایی شامل قطر و محیط کره زمین انجام داده است . وی زمین را « کوچکترین همه ستارگان » و بزرگتر از برخی سیاره‌ها می داند . او جرم عطارد را یک بیست و دوم زمین می‌داند که با آگاهی امروزی که یک نوزدهم زمین دانسته شده است ، نزدیکی دارد . وی قطر زمین را ۳/۵ برابر قطر کره ماه می داند و فاصله آن تا زمین را ۲۴۵،۰۰۰ میل (۴۵۰،۰۰۰ کیلومتر) ثبت می‌کند که با آگاهی امروزی تنها ۱۰ درصد اختلاف دارد. وی در کتاب خود راجع به ۷ اقلیم سخن می‌گوید همچنین اشاره می‌کند که نواحی ناشناخته دیگری هم وجود داریم که از وضع آن‌ها خبری نداریم . وی تا اواسط قرن ۱۹ میلادی میان خاورشناسان غربی ناآشنا بود .

منابع :

عنایت الله، رضا. ابن رسته در دائرة المعارف بزرگ اسلامی. ج. جلد ۳.

جورج سارتون. مقدمه بر تاریخ علم .ترجمه ترجمه غلامحسین صدری افشار. شرکت انتشارات علمی و فرهنگی. صفحه۶۲۳

۱۱۹ . فاطمه فهری

فاطمهٔ محمد فهری (به عربی : فاطمهٔ بنت محمد الفهری) مشهور به امالبنینه (مادر بچه ها) زن مسلمان قرن سوم هجری (حوالی ۲۶۵ هجری قمری) وی به عنوان بنیانگذار اولین موسسه آکادمیک مدرن که مدرک تحصیلات عالیه ارائه می داد ، شناخته می شود . این موسسه امروز با عنوان دانشگاه قرویین در شهر فاس مراکش پابرجاست . فاطمه فهری فرزند محمد فهری بازرگان ثروتمند خانواده فهرید بود . خانواده فهری در اوایل سده۹۹ میلادی به همراه گروهی دیگر از شهر قیروان در تونس امروزی به مراکش امروزی مهاجرت کردند. او خواهری به نام مریم داشت .بعد از ینکه فاطمه و مریم ثروت پدر مرحومشان را به ارث بردند ، تصمیم گرفتند مساجد و موسسات آموزشی مانند القیروان را به عنوان وقف یا صدقه برای پدرشان احداث کنند . در سال ۲۴۴ (قمری) ، وی اولین موسسه آکادمیک که مدرک تحصیلات عالیه اعطا میکردرا بنیان گذاشت که هنوز با عنوان دانشکاه

قرویین در شهر فاس مراکش امروزی مورد استفاده قرار می‌گیرد .گفته می شود مریم خواهر فاطمه مسئول ساخت مسجد آندلسی ها در فس بود .

۱۲۰ . ابن ماجد

احمد ابن ماجد (۹۳۶ - ۸۳۶ هـ ؛ نام کامل : شهاب الدین احمد بن ماجد بن محمد بن عمرو الاسدی بن ابی الرکائب النجدی) ملقب به اسد البحار (شیر دریاها)، دریانورد قرن پانزدهم میلادی منطقه خلیج فارس و اقیانوس هند بود . او از بهترین دانندگان راه‌های دریایی خلیج فارس و اقیانوس هند شناخته می شد و شهرتش درغرب بیشتر به دلیل راهنمایی او به واسکو دا گاما برای رسیدن به هند بوده است .برخی از مؤلفان نسب وی را به قبائل بَدُو شمال شبه جزیره عربستان می‌رسانند . مورخان در تاریخ تولد وی هم نظر نیستند .برخی تاریخ نویسان معاصر تاریخ تولد وی را سال ۸۳۶ هجری قمری و وفاتش را در سال ۹۳۶ هجری قمری نوشته اند . دکتر عبدالحلیم منتصر یکی از تاریخ نویسان معاصر می‌گویدکه « احمد ابن ماجد » در جلفار که آن یکی از بندرهای عمان بوده در سال (۸۳۶ ه) متولد شده است ، و بعد ازعمر طولانی نزدیک به ۱۰۰ سال ، در سال ۹۳۶ هـ فوت کرده است و در همان جا مدفون است ، هنوز در پایه کوهی نزدیک رأس الخیمۀ و در شرق

روستای جلفار کنونی که در پایه رشتهکوه حجر واقع است ، روی تپه ای آثار قبری وجود دارد ،که پیش ساکنان محلی به « قبر ابن ماجد » معروف است .   جلفار در آن دوران حلقه وصل بین سواحل غربی خلیج فارس و هند و چین بوده است ، آوازه تجارتی شهر جلفار در قرن چهارم هجری قمری تا حدود چین رسیده بوده است ، یکی از دریانوردان (بانیان) در آن دوران گذشته به نام دوارتی باریاروس درباره مردم جلفار می نویسد که در این دهکده ثروتمندان، و ملاحان عظام ، و تجارتمندان جمله زندگی می‌کنند .

آثار : الفوائد فی أصول علم البحر و القواعد ابن ماجد این کتاب را در سال ۸۹۵ هجری قمری نوشته است .

منابع :

ترجمه الفوائد ابن ماجد ، ترجمه احمد اقتداری، سازمان مفاخر ملی . دکتر : التدمری ، جلال، احمد ، (تاریخ جلفار) ، دارالقلم : کویت ، چاپ سوم، انتشار سال ۱۹۸۱ میلادی . (به عربی). محمدیان ، کوخردی، محمد ، (الإمارات عبر التاريخ) ، ج۱. سال انتشار ۲۰۰۸ میلادی به (عربی) . دکتر:

التدمری ، جلال ، احمد ، (أسَد البحار) ، دار عودۀ : بیرون ، چاپ سوم ، انتشار سال ۱۹۷۸ میلادی . (به عربی).

و آخر دعوانا أن الحمدلله رب العالمین

ما را از دعای خیرتان فراموش نکنید .

عبدالله راشدی

